หอสมุดแห่งชาติ
NATIONAL LIBRARY

นิบาตชาดก

เล่ม ๒๑ มหานิบาต

294.3184
ท552ท

หอสมุดวชิรญาณ
๑๒ ม.ย. ๓๓
THE VAJIRAVUDH LIBRARY

[ชาดก]

นิบาตชาดก

เล่ม ๒๑

มหานิบาต

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้พิมพ์พระราชทานในงานพระศพ

พระวิมาดาเธอ

กรมพระสุทธาสินีนาฏ ปีย์มหาราชปดิวรัดา

ณพระเมรุทองสนามหลวง

ปีมะเส็ง พ. ศ. ๒๔๗๒

พิมพ์ที่โรงพิมพ์พระจันทร์ ท่าพระจันทร์ พระนคร

หอสมุดแห่งชาติ NATIONAL LIBRARY
๑๒ เม.ย. ๗๓
THE VAJIRAWUDH LIBRARY

หอสมุดแห่งชาติ
เฉลิมพระเกียรติ ร.๙ นครราชสีมา

~~ห้อง ๒๐๐~~
ลงห้อง ๒๑

เลขหมู่ 294.3184
ร552ท

เลขทะเบียน ๕๓๘๙

พระวิมาดาเธอ กรมพระสุทธาสินีนาฏ ปียมหาราชปดิวรัดา

ฉายเมื่อปีขาล พ.ศ. ๒๔๖๙ พระชันษา ๖๓

คำนำ

หนังสือนิบาตชาดกเล่มที่ ๒๑ นี้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้พิมพ์ทรงพระราชอุทิศพระราชทานในพระนามของพระวิมาดาเธอ กรมพระสุทธาสินีนาฏ บียมหาราชปดิวรัดา เมื่อพระราชทานเพลิงพระศพณพระเมรุท้องสนามหลวง

หนังสือเรื่องนิบาตชาดกที่พิมพ์ชุดนี้ เริ่มมาแต่เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๗ และพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบียมหาราช ได้ทรงแสดงพระราชประสงค์ไว้ว่า ทรงใคร่จะให้ได้แปลและพิมพ์ให้ตลอดทั้งคัมภีร์ ครั้นพระองค์เสด็จสวรรคตแล้ว มีผู้ซึ่งใคร่จะสนองพระเดชพระคุณ ปรารภพร้อมใจกันจะช่วยพยายามตามกำลังของตน แปลและพิมพ์หนังสือนิบาตชาดกให้สำเร็จดังพระราชประสงค์ แล้วอุทิศส่วนกุศลถวายสนองพระเดชพระคุณ ท่านผู้ที่เป็นนักเรียนรู้ภาษาบาลีฝ่ายบรรพชิต มีตั้งแต่สมเด็จพระราชาคณะ พระราชาคณะ และเปรียญ ฝ่ายคฤหัสถ์มีพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการรับแปล ส่วนผู้ศรัทธารับบริจาคในการสร้างนั้นก็มีแทบทุกชั้นบันดาศักดิ์ นับตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นต้น กับทั้งพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการ แม้จนพวกพาณิชรับพิมพ์เป็นลำดับมา จนถึงเล่มที่ ๒๑ เข้าบัดนี้

หนังสือนิบาตชาดกเล่มที่ ๒๑ นี้ เป็นชาดกส่วนมหานิบาต ๕ เรื่อง คือ ภูริทัตชาดกเรื่อง ๑ จันทกุมารชาดกเรื่อง ๑ พรหมนารทชาดกเรื่อง ๑ วิธุรชาดกเรื่อง ๑ ในผู้แปลชาดก ๕ เรื่องที่พิมพ์คราวนี้ควรกล่าวโดยฉะเพาะถึงพระเจ้าพี่ยาเธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ ที่ได้ทรงรับแปลเรื่องจันทกุมารชาดก เพราะคนทั้งหลายโดยมากยังไม่ทราบว่าได้ทรงพากเพียรเรียนภาษาบาลี จนสามารถแปลได้ดีถึงผู้ที่มีศักดิเปนเปรียญ ถ้าหากจะกล่าวต่อไปยังยกย่องได้สถาน ๑ ในทางสำนวนภาษาไทย ผู้อ่านจะพึงเห็นได้ว่า ทรงแต่งดีกว่าผู้เป็นเปรียญที่เคยแปลมาแล้วเห็นจะหลายสำนวน ราชบัณฑิตยสภาเชื่อว่า เรื่องจันทกมารชาดกที่พิมพ์ในสมุดเล่มนี้ ผู้ที่ได้รับพระราชทานหนังสือไปจะพอใจอ่านโดยฉะเพาะ.

กรมพระยาชานุชิตชิโนรส

นายกราชบัณฑิตยสภา

วันที่ ๑๕ มีนาคม พุทธศักราช ๒๔๗๒

บาญชีเรื่อง

(๕๔๒) ภูริทัตชาดกที่ ๖

พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพญานาค ชื่อภูริทัต อธิษฐานอุโบสถอดกลั้นความโกรธ ไม่ทำร้ายหมองูผู้จับไปเล่นละคอน และแสดงธรรมล้างทิฏฐิพวกเรียนเวทบูชายัญ ... ... หน้า ๑

(๕๔๓) จันทกุมารชาดกที่ ๗

พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นโอรสพระเจ้าเอกราชา ทรงพระนามว่า จันทกุมาร ทรงตัดสินความโดยยุติธรรม พราหมณ์ผู้รับสินบนแกล้งทูลยุยงให้เอาจันทกุมารไปฆ่าบูชายัญ แต่มีผู้ช่วยให้พ้นอันตรายได้ ... ... หน้า ๑๐๓

(๕๔๔) พรหมนารทชาดกที่ ๘

พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพรหม ชื่อนารท มาช่วยนางรุจาแสดงธรรม ทำลายล้างมิจฉาทิฏฐิแห่งท้าวอังคติและราชบริพาร ... ... หน้า ๑๗๕

(๕๔๕) วิธุรชาดกที่ ๙

พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็น วิธรบัณฑิต ผู้ถวายอรรถธรรมแก่พระเจ้าโกรพ รักษาสัตย์ ยอมสละชีวิตไปกับปุณณกยักษ์ ผู้จะฆ่าเอาหัวใจไปให้นางวิมลา แต่รอดกลับมาได้ด้วยเชิงฉลาดในการเทศนา ... หน้า ๒๓๕

นิบาตชาดก

มหานิบาต

๖ ภูริทัตชาดก (๕๔๒)

หลวงธำรงเจดียรัฐ (เทศ วิริยรัต) เปรียญ ๔ ประโยค

วัดจักรวรรดิราชาวาส เรียง

ยำ กิญฺจิ รตนมตฺถีติ อิทำ สตฺถา สาวตฺถิยำ อุปนิสฺสาย เชตวเน วิหรนฺโต อุโปสถิเก อุปาสเก อารพฺภ กเถสิ ฯ

สตฺถา เมอสมเดจพระบรมศาสดาเสดจประทับอยูณพระเชตวนวิหาร อาศัยนครสาวัตถี ทรงพระปรารภพวกอุบาสก ผูรักษาอุโบสถศีลเปนเหตุ จึงตรัสเทศนาชาดกนี้ มีคำเริ่มวา ยำ กิญฺจิ รตนมตฺถิ เปนอาทิ

ดังไดฟงมา อุบาสกเหลานั้น เมื่อวันอุโบสถมาถึงเชา ตอนเชาก็พากันอธิษฐานอุโบสถศีลแลวบริจาคทาน ตอนหลังอาหารคือเวลาเที่ยงแลวไป ก็หาสักการะมีของหอมและมาลาเปนตน พากันไปยังเชตวันวิหาร เวลาฟงธรรมก็พรอมกันนั่งณที่ควรสวนขางหนึ่ง ครานั้น สมเด็จพระบรมศาสดาเสด็จมายังโรงธรรมสภา ประทับนั่งณอลังกตพุทธอาสน์ทอดพระเนตรดูหมู่ภิกษุทั้งหลาย ก็ธรรมดาวาพระตถาคตเจา

ทั้งหลาย เมื่อบริษัทสี่มีภิกษุเป็นต้นประชุมกันแล้ว ควรจะตั้งเรื่องธรรมกถาปรารภบริษัทเหล่าใด ก็ย่อมปราศรัยกับบริษัทเหล่านั้นก่อน เพราะเหตุนนเมื่อสมเดจพระบรมศาสดาทรงทราบว่า วนนการแสดงธรรมอันเนื่องด้วยบุพพจริยาจะเกิดขึ้นเพราะพวกอุบาสกเป็นเหตุ ควรจะปราศรัยกับพวกอุบาสกก่อน เมื่อพระองค์จะทรงปราศรัยกับพวกอุบาสกเหล่านั้น จึงตรัสถามว่า ดูกรอุบาสกทั้งหลาย ท่านทั้งหลายอธิษฐานอุโบสถหรือ ฯ พระเจ้าข้า ข้าพระองค์อธิษฐานอุโบสถ ฯ จึงตรัสว่าชอบแล้ว ที่ท่านทั้งหลายทำคุณงามความดี ก็แต่ว่าการที่ท่านทั้งหลายได้พบพระพุทธเจ้าเช่นตัวเราเป็นผู้ให้โอวาทแล้วและทำอุโบสถกรรมนี้ไม่สู้เป็นอัศจรรย์นัก พวกนักปราชญ์ก่อน ๆ ไม่มีอาจารย์ให้โอวาทยังสามารถละมหันตยศไปรักษาอุโบสถได้ ดำรัสดังนี้แล้วก็นิ่งอยู่ พวกอุบาสกใคร่จะรู้เรื่องโบราณจึงกราบทูลอาราธนา พระองค์จึงทรงนำอดีตนิทานมาแสดงดังต่อไปนี้

อตีเต ภิกฺขเว พาราณสิยํ พฺรหฺมทตฺโต นาม ราชา รชฺชํ กาเรนฺโต ฯ ล ฯ

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ในอดีตกาลล่วงแล้วนาน มีพระราชาองค์หนึ่ง ทรงพระนามว่าพรหมทัต เสด็จเถลิงถวัลยรัชณเมืองพาราณสี ได้พระราชทานตำแหน่งอุปราชแด่พระราชโอรส ครั้นภายหลังทอดพระเนตรเห็นมหันตยศของอุปราช ก็เกิดระแวงพระทัยขึ้นมาว่า ราช

โอรสจะชิงราชสมบัติของพระองค์ จึงให้หาราชโอรสเข้ามาเฝ้าแล้ว ตรัสว่า เจ้าไม่ควรอยู่ครองตำแหน่งอุปราชณเมืองนี้ จงออกไปอยู่ณประเทศแห่งใดแห่งหนึ่งตามใจสมัคร์ เมื่อสิ้นอายุของพ่อไปแล้ว จึงมารับครองราชสมบัติซึ่งเป็นมฤดกของสกุลต่อไป พระราชโอรสรับสั่งแล้วกราบถวายบังคมลาพระราชบิดา เสด็จดำเนิรไปตามลำดับจนบรรลุถึงแม่น้ำยมุนา จึงสร้างบรรณศาลาขึ้นหลังหนึ่ง ณระวางแม่น้ำยมุนาและสมุทร์และบรรพตต่อกัน สำเร็จอาชีพด้วยการแสวงหามูลผลาผลไม้ในป่าเป็นอาหาร อาศัยอยู่ในบรรณศาลานั้น

ครานั้น นางนาคมาณวิกาตนหนึ่งซึ่งเป็นนาคทะเล อยู่ในนาคพิภพสามีตาย ได้เห็นยศศักดิ์ของนางนาคมาณวิกาเหล่าอื่นที่เขายังมผัวอยู่ด้วยกัน ก็เกิดความกระสันด้วยอานาจกเลส์ จึงออกจากนาคพิภพเที่ยวเลียบไปตามฝั่งสมุทร์ ไปพบรอยเท้าพระราชบุตรเข้าก็เดิรสกดรอยเท้านั้นไป จนพบบรรณศาลา เวลานั้น พระราชบุตรไม่อยู่ไปเที่ยวหาผลไม้เสียในป่า นางจึงเข้าไปในบรรณศาลา ตรวจดูเครื่องไม้ปูลาดและบริขารอื่น ๆ แล้วจึงคิดว่า ที่นี่ชะรอยเป็นที่อยู่ของบรรพชิตรูปหนึ่ง เราจักทดลองดูให้รู้ว่าบรรพชิตนั้นบวชด้วยศรัทธาหรือไม่ ถ้าว่าบวชด้วยศรัทธาหนักแน่นในเนกขัมมคุณจริง ก็จักไม่ยินดีในที่นอนซึ่งเราแต่งไว้ ถ้าหากว่าบรรพชิตนั้นยังยินดีอยู่ในกามคุณมิได้บวชด้วยศรัทธา ก็จักนอนบนที่นอนที่เราจัดแจงไว้ให้ ที่นั้นเราก็จักยึดเอาบรรพชิตนั้นเป็นผัวของเราอยู่ด้วยกันในที่นี้ คิดแล้วนางนาค

มาณวิกาก็กลับไปยังนาคพิภพ นำเอาดอกไม้ทิพย์และของหอมทิพย์มา จัดเป็นที่นอนดอกไม้ ขนดอกไม้เข้ามาในบรรณศาลา แล้วโปรยปรายผงเครื่องหอมประดับบรรณศาลาเสร็จแล้วก็กลับไปยังนาคพิภพ

ส่วนพระราชบุตรกลับจากป่าในเวลาเย็นจึงเข้าไปในบรรณศาลา เห็นเหตุการณ์เป็นไปดังนั้นก็นึกฉงนว่า ที่นอนนี้ใครหนอจัดแจงไว้แล้วจึงเสวยผลาผลพลางทางชมเชยว่า โอดอกไม้กลิ่นหอมดีนัก ๆ ทั้งที่นอนก็ช่างจัดไว้ให้อิ่มเอิบใจจริง ทั้งนี้เหตุที่มิได้ผนวชด้วยศรัทธา แล้วทรงบรรทมพลิกไปพลิกมาบนที่นอนอันขจิตด้วยดอกไม้ หยั่งลงสู่นิทราราวณ์หลับไปตลอดคืนตื่นจนพระอาทิตย์ขึ้น มิทันจะบัดกวาดบรรณศาลาก็เลยเสด็จไปแสวงหาผลไม้ ในขณะนั้น พอนางนาคมาณวิกามาถึงเห็นดอกไม้เหี่ยวคล้ำไปก็เข้าใจชัดว่า นักพรตนั้นมีจิตน้อมไปในทางกามหาได้บวชด้วยศรัทธาไม่ จึงนำดอกไม้เก่าออกทิ้งเสีย นำดอกไม้อื่น ๆ ที่สดชื่นมาเปลี่ยนใหม่ ประจงจัดสยนอาสน์ประดับบรรณศาลา โปรยนานาบุบผาไว้ณที่จงกรมแล้วก็กลับไปยังนาคพิภพอีก

แม้ในวันนั้น พระราชบุตรก็บรรทมบนที่นอนดอกไม้อีกจนรุ่งเช้า จึงทรงตริกในพระทัยว่า ใครหนอมาประดับประดาบรรณศาลานี้ ทรงดำริแล้วก็มิได้เสด็จไปหาผลไม้ ออกไปยืนอยู่ในที่กำบังใกล้ ๆ บรรณศาลา ฝ่ายนางนาคมาณวิกาก็เตรียมเครื่องของหอมและดอกไม้มากมายมายังอาศรมอีก พระราชบุตรทอดพระเนตรเห็นนางนาคมาณวิกามีรูป

งามเลิศก็เกิดปฏิพัทธผูกพันธ์ แต่ยังมิได้แสดงองค์ให้นางเห็นก่อน ต่อเมื่อนางนาคมาณวิกาเข้าไปในบรรณศาลาจัดดอกไม้ประดับที่นอนอยู่ จึงย่องเข้าไปแล้วทักถามว่า เจ้านี่ชื่อไร ฯ ข้าแต่เจ้า ข้าพเจ้าชื่อนาคมาณวิกา ฯ เจามีผัวแลวหรือยังไมม ฯ เมื่อกอนขาพเจามีผัว แต่เดี๋ยวนี้เป็นหม้ายไม่มีผัว ก็ตัวท่านเล่าเดิมอยู่ที่ไหนและชื่อไร ฯ เราเป็นโอรสพระเจ้าพาราณสี ชื่อว่าพรหมทัต ก็เหตุไรเล่าเจ้าจึงละทิ้งนาคพิภพเสียมาเที่ยวอยู่ที่นี้ ฯ ข้าแต่เจ้า ข้าพเจ้าเห็นยศศักดิ์ของนางนาคมาณวิกาที่เขามีผัว ก็เกิดความกระสันด้วยอำนาจกิเลส จึงออกจากนาคพิภพนี้มาเที่ยวแสวงหาสามี ฯ ดูกรนางผู้เจริญกระนั้นก็ดีแล้ว ตัวเราก็มิได้บวชด้วยศรัทธา พระราชบิดาท่านขับไล่จึงเที่ยวมาอยู่ที่นี้ เจ้าอย่าวิตกไปเลย ตัวเรานี้และจักเป็นสามีของเจ้า เราทั้งสองจักอยู่ร่วมกันณที่นี้ต่อไป นางนาคมาณวิกาก็ยินยอม

จำเดิมแต่นั้นมา พระราชบุตรกับนางนาคมาณวิกา ก็อยู่สมัครสังวาสด้วยกันในที่นั้น นางนาคมาณวิกาจึงนิรมิตเรือนและนำมาซึ่งบัลลังก์แต่งตั้งสยนอาสน์อันมีค่ามาก ด้วยอานุภาพของตน แต่นั้นมา พระราชบุตรก็มิได้เสวยมูลผลาผล เสวยแต่กระยาหารอันเป็นของทิพย์ดำรงชีพอยู่ณที่นั้น

ต่อมาภายหลัง นางนาคมาณวิกาก็มีครรภ์ประสูติโอรสองค์หนึ่ง จึงพร้อมกันให้นามว่าสาครพรหมทัต เพราะว่าโอรสนั้นประสูติที่ฝั่งสาคร ต่อมาเมื่อสาครพรหมทัตกุมารเดิรได้ นางนาคมาณวิกา

ก็ประสูติธิดาอีกองค์หนึ่ง จึงให้นามว่าสมุททชา เพราะว่าธิดานั้นประสูติที่ฝั่งสมุทร์

ต่อมาเวลาภายหลัง มีพรานไพรชาวเมืองพาราณสีคนหนึ่งเที่ยวมาถึงที่พักของพระราชบุตรได้รับปฏิสันถาร พรานจำพระราชบุตรได้จึงขออาศัยอยู่ณที่นั้นสองสามวันแล้วทูลว่า ขอพระราชทาน ข้าพระองค์จะไปแจ้งเรื่องที่พระองค์มาประทับอยู่ที่นี้ให้ราชสกุลทราบ ทูลแล้วก็ถวายบังคมลามาสู่นครพาราณสี พอดีพระเจ้ากรุงพาราณสีทิวงคต อำมาตย์ทั้งหลายทำการปลงพระศพเสร็จแล้ว ถึงวันครบเจ็ดก็ประชุมปรึกษากันว่า ธรรมดาราชสมบัติชาดกษัตริย์ผู้ปกครองแล้วจะดำรงอยู่ไม่ได้ พระราชบุตรซึ่งต้องถูกขับไล่ก็ไม่รู้ว่าจะอยู่ที่ไหน จะมีพระชนม์อยู่หรือไม่ก็ไม่ทราบ จำจะต้องปล่อยผุสสรถเสี่ยงทายหาพระเจ้าแผ่นดิน ขณะที่อำมาตย์ประชุมหารือกันนั้น พอพรานไพรเข้าไปถึงพระนคร ได้ยินเขาพูดกันถึงเรื่องเสี่ยงผุสสรถ จึงเข้าไปหาอำมาตย์ทั้งหลายแล้วแจ้งความที่ตนได้ไปอยู่ในสำนักพระราชบุตรสิ้นสามสี่วันและรู้มาถึงในบัดนี้ อำมาตย์ทั้งหลายได้ฟังดังนั้นก็ให้รางวัลแก่นายพรานแล้วให้เป็นผู้นำทางไปเฝ้าพระราชบุตร เมื่อได้ต้อนรับกันตามธรรมเนียมแล้วอำมาตย์ทั้งหลายจึงทูลเหตุที่พระราชบิดาทิวงคตให้ทรงทราบ แล้วทูลเชิญให้ทรงรับครองราชสมบัติสืบต่อไป พระราชบุตรใคร่จะรู้ใจของนางนาคมาณวิกา จึงเสด็จเข้าไปหาแล้วดำรัสบอกว่า ดูกรเจ้าผู้เจริญ บัดนี้พระราชบิดาของเราทิวงคตเสียแล้ว พวกอำมาตย์เขามา

ยกเศวตฉัตรให้แก่เรา เราทั้งสองจงไปปกครองราชสมบัติณเมือง พาราณสีอันมีปริมณฑลได้ ๑๒ โยชน์เถิด ตัวเจ้าก็จักได้เป็นใหญ่ยิ่งกว่าหญิงหมื่นหกพัน ๆ ข้าแต่เจ้า หม่อมฉันไม่กล้าจะตามเสด็จไปได้ ๆ เพราะเหตุใด เจ้าจึงไม่กล้าไป ๆ หม่อมฉันเป็นชาตินาคีมีพิษร้ายแรงมักฉุนเฉียว เมื่อมีเหตุเล็กน้อยมากระทบกระเทือนเข้าก็โกรธการที่อยู่กับหญิงร่วมผัวกันเป็นเครื่องหนักใจ ถ้าว่าหม่อมฉันได้เห็นหรือได้ยินเหตุอะไรต่ออะไรและโกรธขึ้นและถลึงตาดูแล้ว เขาก็จักไหม้ย่อยยับเป็นชิเถ้า ด้วยเหตุอย่างนี้หม่อมฉันจึงไม่อาจตามเสด็จไปได้ พระราชบุตรเจ้าก็เฝ้าวิงวอนอยู่อีกวันหนึ่ง นางนาคมาณวิกาจึงทูลว่า ทำอย่างไร ๆ หม่อมฉันก็ไม่ไปเป็นอันขาด ก็แต่ว่านาคกุมารกุมาริกาเป็นบุตรและธิดาของหม่อมฉัน เป็นมนุษยชาติเพราะว่าเกิดด้วยสัมภวของพระองค์ ถ้าหากว่าพระองค์ทรงสิเนหาในหม่อมฉันแล้ว จงทรงเอาพระทัยใส่ถนอมเลี้ยงดูให้จงดี ด้วยว่าพระโอรสและธิดานี้เนื่องมาแต่พิชทางธาตุน้ำเป็นชาติละเอียดอ่อน เมื่อไปตามทางลำบากด้วยลมและแดดก็จะสิ้นชีพเสียในระวางมรรคา จงทรงพระกรุณาให้คนชุดเป็นเรือขังน้ำให้เต็ม ให้ลูกทั้งสองลงเล่นน้ำในลำเรือเมื่อพาไป ถ้าถึงพระนครแล้วจงให้ชุดสระโบกขรณีที่ข้างในสักแห่งหนึ่ง สำหรับลูกจะได้ลงเล่นน้ำ เมื่อพระองค์ทรงทำได้อย่างนี้ ลูกทั้งสองก็จักมีได้ลำบาก เมื่อนางทูลดังนี้แล้วจึงถวายบังคมทำปทักษิณพระราชบุตรและเคล้าคลึงลูกทั้งสอง ให้นอนแนบณระวางยุคลถันจุมพิตเคี้ยรเกล้า มอบถวายแด่

พระราชบุตร ร้องไห้คร่ำครวญแล้วอันตรธานหายกลับไปยังนาคพิภพ ฝ่ายพระราชบุตรก็ทรงโทมนัส พระเนตรทั้งสองนองไปด้วยอัสสุชล เสด็จออกจากนิเวสน์เชิดพระนัยนาแล้วตรงเข้าไปหาพวกอำมาตย์ ๆ จึงพร้อมกันอภิเษกพระราชบุตรณที่นั้น ครั้นเสร็จแล้วจึงทูลเชิญให้เสด็จประเวสน์สู่พระนคร ๆ พระราชบุตรจึงตรัสสั่งว่าถ้ากระนั้นพวกท่านจงริบชุดเรือให้สักลำหนึ่ง แล้วยกขึ้นวางบนเกวียนตักน้ำใส่ให้เต็มลำ ลอยดอกไม้พรรณต่าง ๆ อันสมบูรณด้วยสี่และกลิ่นโอรสแลธิดาของเราผู้เกิดแต่พืชแห่งน้ำ จะได้เล่นน้ำไปโดยสบาย อำมาตย์ทั้งหลายก็ช่วยกันจัดทำตามรับสั่งทุกประการ พระเจ้าพรหมทัตเสด็จไปถึงนครพาราณสี เสด็จเข้าสู่พระนครอันประดับประดา มีราชเสวกามาตย์ฝ่ายหน้าฝ่ายในห้อมล้อมพร้อมสะพรั่ง เสด็จขึ้นประทับณท้องพระโรง เสวยน้ำมหาบานสิ้นเจ็ดวัน แล้วตรัสสั่งให้ขุดสระโบกขรณีสำหรับเป็นที่เล่นของพระราชกุมารกุมารี ๆ ก็พากันลงเล่นน้ำในสระนั้นเป็นนิตยกาล

ต่อมาภายหลังวันหนึ่ง ถึงคราวเมื่อน้ำไหลเข้าไปในสระโบกขรณี มีเต่าตัวหนึ่งตามน้ำเข้าไปด้วย ครั้นไม่เห็นทางที่จะออกจึงเลยดำดิ่นลงถึงก้นสระโบกขรณี เมื่อเวลาราชกุมารกุมารีมาเล่นน้ำอยู่ ก็โผล่ขึ้นจากน้ำยื่นศีรษะออกแลดูพระราชกุมารกุมารีแล้วดำลงไปอีก พระราชกุมารกุมารีทอดพระเนตรเห็นเต่าก็ตกพระทัยกลัว พากันขึ้นไปเฝ้าพระราชบิดากราบทูลว่า ข้าแต่พระบิดา ในสระโบกขรณีมียักษ์

ตนหนึ่งมันทำให้หม่อมฉันสะดุ้งหวาดเสียว พระเจ้าพาราณสีจึงตรัสสั่งบังคับราชบุรุษให้ไปจับยักษ์ตนนั้นให้ได้ ราชบุรุษทั้งหลายช่วยกันชิงช่ายจับเต่านั้นได้แล้วก็นำไปถวายให้ทอดพระเนตร พระราชกุมารกุมารีแลเห็นเต่านั้นก็จำได้ จึงส่งสำเนียงเสียงอึงไปว่านี่และอ้ายบ้าสาจ ๆ พระเจ้าพาราณสีทรงสิเนหาในพระราชบุตรก็ทรงกริ้วเต่านั้นมากมาย จึงตรัสบังคับให้ราชบุรุษลงโทษแก่เต่านั้นให้จงหนัก ราชบุรุษผู้หนึ่งในพวกเหล่านั้นจึงพูดขึ้นก่อนว่า อ้ายเต่าตัวนี้ผูกเวรแก่พระเจ้าแผ่นดิน ควรเอามันใส่ครกโขลกด้วยสากให้แหลกละเอียด อำมาตย์บางพวกพูดว่า ควรจะเอามันเผาไฟในไฟทำเป็นอาหารสามอย่างแล้วกินเสีย อำมาตย์บางพวกพูดว่า ควรจะเอามันหงายขึ้นย่างบนถ่านไฟ อำมาตย์บางพวกพูดว่า ควรจะต้มในกะทะ ยังมีอำมาตย์ผู้หนึ่งเป็นคนกลัวน้ำจึงพูดขึ้นว่า ควรจะเอาเต่าตัวนี้ทิ้งเสียที่น้ำวนที่แม่น้ำยมุนา มันก็จะถึงมหาวินาศอยู่ในน้ำวนนั้น ทำโทษอย่างอื่นไม่ดีกว่าอย่างนี้เลย พอเต่าได้ฟังคำอำมาตย์คนหลังนี้ ก็ยิ้มศีร์ษะออกมาพูดว่า เราได้ทำผิดอะไรไว้กับท่าน จึงพิพากษาลงโทษให้เอาเราทิ้งน้ำวน ทำโทษอย่างอื่นก็พอจะทนได้ แต่รายทิ้งน้ำวนนี้ร้ายกาจเหลือเกิน ขออย่าให้ทำอย่างนี้แก่เราเลย พระเจ้าพาราณสีทรงสดับดังนั้นจึงตรัสสั่งให้เอาเต่าไปทิ้งเสียที่น้ำวนณแม่น้ำยมุนา เต่าตัวนั้นจมลงไปถึงปล่องน้ำทางที่จะไปยังนาคพิภพก็เลยตกไปอยู่เมืองนาค

ครานั้น นาคมาณพซึ่งเป็นโอรสของท้าวธตรฐกำลังเล่นน้ำอยู่

ที่ปล่องน้ำ พบเต่าตัวนั้นเข้าก็ร้องให้ช่วยกันจับอายชชานั้นไว้ เต่านั้นจึงคิดว่าเราหลุดจากเงื้อมหัตถ์พระเจ้าพาราณสีมาได้แล้ว ครานี้ตกมาถึงมือพวกนาคอันหยาบช้าอีกเล่า เราจะรอดพ้นภัยไปได้ด้วยอุบายใดดีหนอ แล้วนึกได้ว่าอุบายมีอย่างหนึ่งคือต้องพูดปดจึงจะพ้นภัย คิดได้แล้วจึงพูดว่า ท่านทั้งหลายมาแต่สำนักท้าวธตรฐเหตุไรเจรจาหยาบคายกะเราอย่างนี้ได้ ตัวเราเป็นเต่าชื่อจิตตจูฬเป็นทูตของพระเจ้าพาราณสีให้มาเฝ้าท้าวธตรฐ พระราชาของเราประสงค์จะถวายราชธิดาแด่ท้าวธตรฐ จึงได้ใช้ให้เราลงมาเฝ้า ท่านทั้งหลายจงนำเราไปถวายให้ทอดพระเนตร นาคมาณพเหล่านั้นฟังเชื่อถ้อยคำเต่าพูดปดก็ดีใจพาเต่านั้นไปยังราชสำนักแล้วให้อำมาตย์กราบทูลให้ทรงทราบ ท้าวธตรฐจึงตรัสสั่งให้นำตัวทูตนั้นเข้าเฝ้า พอทอดพระเนตรเห็นก็ไม่พอพระทัยตรัสตำหนิว่า ทูตอะไรเช่นนี้รูปร่างลามก ไม่มีท่าทางจะทำหน้าที่ทูตได้ เต่าได้ฟังท้าวธตรฐตรัสจึงทูลอวดอ้างเป็นทางยกตนว่าข้าแต่พระองค์ผู้เป็นมหาราช ท่านว่าผู้ที่เป็นทูตนั้นจะต้องมีกายสูงเท่าลำตาลเทียวหรือ ที่จริงสรีระนั้นจะเล็กก็ตามจะใหญ่ก็ตามหาเป็นประมาณไม่ กิจที่ทำการงานในที่ที่ทูตไปให้แล้วสำเร็จได้อย่างเดียวนี้และเป็นประมาณ ทูตของพระราชาข้าพระองค์มีมาก คือทูตมนุษย์ทำหน้าที่การงานทางบก ทูตนกทำหน้าที่การงานทางอากาศ ข้าพระบาทผู้ชื่อว่าจิตตจูฬ ได้รับตำแหน่งหน้าที่ทางน้ำ เป็นพวกราชวัลลภมีบ้านส่วยสาอากร ฯ ท้าวธตรฐตรัสถามว่า พระเจ้าพาราณสีส่งเจ้ามาด้วย

ต้องประสงค์อย่างไร ฯ ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นมหาราช พระเจ้าพาราณสีมีรับสั่งแก่ข้าพระองค์อย่างนี้ว่า ราชไมตรีได้ทรงทำกับพระราชาทั่วสากลทวีปแล้ว บัดนี้ควรทำไมตรีกับท้าวธตรฐพระยานาค และดำรัสจะถวายนางสมุทชาราชธิดาของพระองค์แก่พระมหาราชเจ้า ด้วยเหตุนี้จึงใช้ข้าพระองค์มา ขอพระองค์จงอย่าชักช้ารีบส่งราชบุรุษไปกับข้าพระองค์ให้นัดวันรับพระราชธิดา ท้าวธตรฐก็ทรงพระปรีดาสั่งให้ประทานสักการะแก่เต่านั้น ครั้นแล้วสั่งนาคมาณพ ๔ ตนให้ไปกับเต่า และตรัสกำชับว่า เจ้าทั้ง ๔ จงไปพังกระแสของพระเจ้าพาราณสี ขอให้ทรงกำหนดนัดวันรับพระราชธิดาเสียให้แน่แล้วจึงกลับมา นาคมาณพ ๔ ตนรับสั่งท้าวธตรฐแล้วพาเต่านั้นออกจากนาคพิภพมาถึงเมืองพาราณสี เต่าแลเห็นสระบัวแห่งหนึ่งณระวางแม่น้ำยมุนาและเมืองพาราณสีต่อกัน เห็นเป็นอุบายอย่างหนึ่งซึ่งจะหนีเอาตัวรอดได้ จึงพูดขึ้นว่า ท่านนาคมาณพ พระเจ้าพาราณสีกดีพระราชโอรสธิดาและพระมเหษีกดี ทอดพระเนตรเห็นเราเที่ยวไปทางน้ำกลับมาถึงราชนิเวสน์แล้วมักพากันร้องขอดอกบัวและเง่าบัวเสมอ ๆ เราจะต้องเก็บดอกบัวเง่าบัวไปถวายเจ้านายของเรา ท่านจงปล่อยเราไว้ในสระบัวนั้นเถิด เมื่อพวกท่านไม่เห็นเรามาถ้าจะช้าไป ก็จงพากันล่วงหน้าไปยังราชสำนักก่อนเถิด เราจักไปพบกันที่นั่นทีเดียว นาคมาณพเหล่านั้นหลงเชื่อคำเต่า จึงปล่อยเต่าตัวนั้นลงไปในสระบัว เต่าพ้นจากมือพวกนาคมาณพแล้วจึงเข้าซ่อนเร้นอยู่ณที่แห่งหนึ่ง พวกนาคมาณพไม่เห็นเต่านั้นกลับมา

สำคัญว่าเต่าจักไปในราชสำนักก่อน จึงแปลงเพศเป็นมาณพพากันเข้าไปเฝ้าพระเจ้าพาราณสี

จบกัจฉปกัณฑ์

ราชา ปฏิสนฺถาร กตฺวา พระเจาพรหมทตกทรงตอนรบนาคมาณพเหล่านั้นแล้วตำรัสถามว่า พวกท่านมาแต่ไหน ฯ ข้าแต่พระมหาราชเจ้า ข้าพระองค์มาแต่สำนักท้าวธตรฐนาคราช ฯ ท่านพากันมาเมืองนี้ด้วยเหตุการณ์อย่างไร ฯ ข้าแต่พระมหาราชเจ้า พวกข้าพระองค์เป็นทูตของท้าวธตรฐ ฯ ทรงถามข่าวความสำราญมายังพระองค์ และทรงมอบถวายสิ่งของในนาคพิภพที่พระองค์ต้องประสงค์เพราะท้าวธตรฐได้ทรงสดับว่า พระองค์จะประทานพระราชธิดาของพระองค์ซึ่งทรงพระนามว่าสมุททชาให้เป็นบาทปริจาริกาแด่ท้าวธตรฐดังนี้ เมื่อนาคมาณพจะประกาศความนั้น จึงกล่าวประถมคาถาว่า

ยํ กิญฺจิ รตนมตฺถิ ธตรฏฺฐนิเวสเน
สพฺพานิ เต อุปยนฺตุ ธีตรํ เทหิ ราชิโน ฯ

บรรดารัตนะที่มีอยู่ในนิเวสน์ของท้าวธตรฐ จงมาสู่บารมีของพระองค์ พระองค์จงประทานพระราชธิดาแก่พระราชาของข้าพระองค์เถิด พระเจ้าพรหมทัตได้ทรงฟังดังนั้น จึงตรัสทุติยคาถาว่า

น โน วิวาโห นาเคหิ กตปุพฺโพ กุทาจนํ
ตํ วิวาหํ อสฺยุตฺตํ กถํ อมฺเห กโรมเส ฯ

การวิวาห์ของพวกเราไม่เคยทำกับนาคทั้งหลายมาแต่ไหนแต่ไร

วิวาห์อันไม่ควรนั้นพวกเราจะทำได้อย่างไร

ตำ สุตฺวา นาคมาณพทั้งหลายได้ฟังดังนั้นจึงทูลตอบว่า ถ้าว่าการสัมพันธ์ของพระองค์ไม่คู่ควรกับท้าวธตรฐนาคราชแล้วไซร้ ทำไมพระองค์จึงส่งเต่าชื่อจิตตจูฬเป็นทูตไปกราบทูลพระราชาของข้าพระองค์ว่า จะประทานนางสมุททชาราชธิดาแด่พระยานาคดังนี้เล่า เมื่อพระองค์ทรงส่งราชสาส์นไปอย่างนี้แล้วและเดี๋ยวนี้กลับมาดูหมิ่นพระราชาของข้าพระองค์เสียอีก ข้าพระองค์จะต้องทำตอบแทนพระองค์บ้าง เพราะข้าพระองค์ทั้งหลายก็เป็นนาคเหมือนกัน เมื่อจะทูลพระเจ้าพรหมทัตให้ตกพระทัย จึงกล่าวคาถา ๒ คาถาว่า

ชีวิตำ นูน เต จตฺตำ รญฺโ วา มนุชาธิป
น หิ นาเคหิ กุปฺปีตา จิรำ ชีวนฺติ ตาทิสา
โย ตฺวำ เทว มนุสฺโสสิ อิทฺธิมนฺตำ อนิทฺธิมา
วรุณสฺส นิยำ ปุตฺตำ ยามุนำ อติมญฺญสิ ฯ

ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นใหญ่กว่ามนุษย์ พระองค์ละทิ้งชีวิตแล้วแน่แควันเสียแน่แล้ว ถ้าพวกนาคโกรธขึ้นแล้ว คนเช่นพระองค์จะมีชีวิตอยู่นานไม่ได้เลย เพราะพระองค์เป็นมนุษย์ไม่มีฤทธิ์ มาดูหมิ่นนาคแม่น้ำยมนาผู้เป็นบุตรเกิดแต่ท้าววรุณ

ตโต ราชา ต่อแต่นั้น พระเจ้าพรหมทัตจึงตรัสคาถา ๒ คาถาว่า

นาติมญฺญามิ ราชานำ ธตรฏฺฐำ ยสสฺสินำ
ธตรฏฺโฐ หิ นาคานำ พหูนมฺปี อิสฺสโร

อหิ มหานุภาโวบี น เม ธีตรมารโห
ขตฺติโย จ วิเทหานํ อภิชาตา สมุทฺทชา ฯ

เราไม่ได้หมิ่นประมาทพระราชาธตรฐผู้เรืองยศ ด้วยว่าท้าวธตรฐเป็นใหญ่กว่าฝูงนาคทั้งหลาย และถึงมีอานุภาพมากก็จริงแต่เป็นงูไม่คู่ควรกะธิดาของเรา เราเป็นเจ้าชาววิเทห นางสมุททชาธิดาเราเป็นอภิชาติ[๑]

พวกนาคมาณพได้ฟังดังนั้น ใคร่จะปลงพระชนม์พระเจ้าพรหมทัตเสียในที่นั้นด้วยลมพิษ ครั้นหวนมาปรึกษากันเห็นว่า ท้าวธตรฐรับสั่งให้พวกเรามาเพื่อนัดวันวิวาห์ จะหุนหันปลงชีพกษัตริย์นั้นเสียแล้วกลับไปหาควรไม่ เราจักไปทูลพระราชาเสียก่อนแล้วจึงรู้กันต่อภายหลัง ปรึกษากันแล้วลุกออกจากราชนิเวศน์แซกปฐพีลงไปถึงนาคพิภพ ครั้นท้าวธตรฐตรัสถามว่าได้ราชธิดามาแล้วหรือ ด้วยความโกรธพระเจ้าพรหมทัต นาคมาณพทั้ง ๔ ก็ทูลซ้ำเติมทั้งถ้อยคำที่พระเจ้าพรหมทัตตรัสและมิได้ตรัส ยั่วให้ท้าวธตรฐโกรธว่า ข้าแต่เทวราชเจ้าทำไมพระองค์จึงตรัสใช้ให้ข้าพระองค์ทั้งหลายกระเจิงไปโดยไม่มีเหตุ ถ้าประสงค์จะให้ข้าพระองค์ทั้งหลายตายไซร้ จงให้ตายเสียที่นี่จะดีกว่า พระราชาองค์นั้นด่าทอบริภาษพระองค์ต่าง ๆ อ้างอวดยกย่องฉกสาวของตัว เมามัวด้วยชาติสกุล ท้าวธตรฐได้ฟังดังนั้นเมื่อจะบังคับให้

---

๑ ตรงนี้อรรถกถาอธิบายไปทางว่า นางสมุททชาคู่ควรแก่พระราชบุตรชาววิเทห นึกหาเค้าความในคาถาไม่ได้ จึงมิได้แปลอย่างนั้น

เรียกนาคบริษัทมาประชุม จึงกล่าวคาถาว่า

กมฺพลสฺสตรา อุฏฺเจนฺตุ สพฺเพ นาเค นิเวทถ
พาราณสึ ปวชฺชนฺตุ มา จ กิญฺจิ วิเหฐยุ ฯ

นาคเหล่ากัมพลัสสดรีทั้งหลายจงเตรียมตัว และจงไปบอกนาคทั้งปวงให้รู้ทั่วกัน ให้ไปเมืองพาราณสี แต่อย่าได้เบียดเบียฬมนุษย์คนไรเลย

ลำดับนั้นนาคทั้งหลายจึงทูลถามว่า ข้าแต่พระมหาราชเจ้า ถ้าหากว่าไม่ให้เบียดเบียฬมนุษย์สักคนหนึ่ง จะให้พวกข้าพระองค์ไปทำอะไรในเมืองนั้น เมื่อท้าวธตรฐจะบอกวิธีให้พวกนาคบริวารทำ และวิธีที่จะทรงทำเอง จึงกล่าวคาถา ๒ คาถาว่า

นิเวสเนสุ โสพฺเภสุ รถิยา จจฺจเรสุ จ
รุกฺขคฺเคสุ จ ถมฺพนฺตุ วิตตา โตรเณสุ จ
อหมฺปี สพฺพเสเตน มหตา สุมหำ ปุรำ
ปริกฺขิปีสฺสำ โภเคหิ กาสึ ชนยำ ภยำ ฯ

นาคทั้งหลายจงแผ่พังพาน อยู่ตามบ้านเรือน ตามสระน้ำ ตามทางเดิร ตามถนน ๔ แพร่ง และห้อยอยู่ตามยอดไม้ตามเสาระเนียด ส่วนตัวเราจะทำกายให้ใหญ่ยาวขาวล้วน วงล้อมเมืองด้วยขนดกาย ทำความกลัวให้เกิดแก่ชาวกาสี นาคทั้งหลายก็ทำตามท้าวธตรฐสั่งทุกประการ

---

๑ อรรถกถาอธิบายว่า นาคที่มีชื่ออย่างนี้เป็นพวกนาคที่อยู่ตามเชิงเขาพระสุเมรุ เป็นญาติฝ่ายมารดาของท้าวธตรฐ

ตมตฺถ ปกาเสนฺโต สตฺถา อาห เมื่อสมเด็จพระบรมศาสดา
จะประกาศความนั้นให้แจ้งชัด จึงตรัสคาถาทั้งหลายนี้ว่า

ตสฺส ตำ วจนำ สุตฺวา อุรคาเนกวณฺณิโน
พาราณสึ ปวชฺชึสุ เนว กญฺจ วเหฐยุ
นิเวสเนสุ โสพฺเภสุ รถิยา จจฺจเรสุ จ
รุกฺขคฺเคสุ จ ถมฺพีสุ วิตตา โตรเณสุ จ
เอเต ทิสฺวาน ถมฺพนฺเต ปุถู กนฺทึสุ นารโย
นาเค โสณฺฑิกเต ทิสฺวา ปสฺสนฺเต มหำ มหำ
พาราณสึ ปพฺยถิตา อาตุรา สมปชฺชถ
พาหา ปคฺคยฺห ปกฺกนฺทุำ ธิตรำ เทหิ ราชิโน ฯ

นาคหลายเหล่ารับคำสั่งท้าวธตรฐแล้ว ก็พากันเข้าไปในเมือง พาราณสี แต่มิได้เบียดเบียฬมนุษย์คนใดเลย แผ่พังพานอยู่ตามบ้านเรือนบ้าง ตามสระน้ำบ้าง ตามทางเดินบ้าง ถนน ๔ แพร่งบ้าง ห้อยอยู่ตามยอดไม้และตามเสาเขื่อนบ้าง พวกสตรีเป็นอันมากครั้นเห็นฝูงนาคแผ่พังพานห้อยอยู่ณที่ต่าง ๆ หายใจอยู่พึ่งพ่อ ก็พากันหวีดหวาด ชาวเมืองพาราณสีมีความสะดุ้งเดือดร้อน ก็พากันไปประชุมยกมือร่ำร้องทุกข์ ทูลขอให้ประทานราชธิดาแก่พระยานาค

ฝ่ายว่านาคมาณพทั้ง ๔ ตนก็ชู่พระเจ้าพรหมทัตให้ยอมยกราชธิดาให้ แล้วทำกิริยาเหมือนจะฉกพระเศียรพระเจ้าพรหมทัต ๆ บรรทมอยู่ได้สดับเสียงชาวนครและราชชายาปริเทวนาการ ซ้ำนาคมาณพทั้ง ๔

ชู่คำรามอยู่ด้วยก็สะดุ้งพระทัย จึ่งออกพระโอฐตรัสประภาษขึ้น สามครั้งว่า เรายอมให้นางสมุททชาธิดาของเราแก่ท้าวธตรฐแล้ว นาคราชทั้งหลายได้ฟังดังนั้นก็พากันถอยออกไปตั้งห่างพระนครประมาณคาวุตหนึ่ง (ส่วน ๑ ใน ๔ ของโยชน์) จึ่งนิรมิตเมืองอันงามตระการปานดังเทพนครขึ้น แล้วส่งราชบรรณาการไปถวายพระเจ้าพรหมทัตเตือนให้ส่งพระราชธิดา

พระเจ้าพรหมทัตรับเครื่องบรรณาการ อันนาคทั้งหลายนำมาถวายแล้วตรัสว่า ท่านทั้งหลายกลับไปก่อนเถิด เราจะมอบธิดาให้อำมาตย์พาไปส่ง ครั้นส่งนาคอำมาตย์ไปแล้ว จึ่งตรัสให้หาราชธิดาขึ้นมายังปราสาทชั้นบน ให้เบิดสีหบัญชรออกแล้วชี้พระหัตถ์ตรัสบอกให้ราชธิดาทราบว่า ดูกรแม่ จงแลดูนครที่เขาแต่งไว้นั้น เจ้าจักได้เป็นมเหษีของพระราชาในนครนั้น แต่เมื่อนี้ไปถึงเมืองนั้นก็มีสู่ไกลกันนัก เมื่อเวลาคิดถึงกันก็พอจะมาเมืองนี้ได้ เจ้าควรไปอยู่ในเมืองนั้น ทรงนัดหมายให้ราชธิดาเข้าพระทัยดีแล้ว จึ่งให้สรงและทรงเครื่องสรรพาลังการแล้ว ให้ประทับนั่งณยานอันมิดชิด มอบให้อำมาตย์ของพระองค์พาไปส่ง นาคราชทั้งหลายก็ทำการต้อนรับและทำสักการะแด่พระราชธิดาเป็นอันมาก พวกอำมาตย์ทั้งหลายก็เข้าไปสู่พระนครนั้น มอบพระราชธิดาแด่ท้าวธตรฐแล้วพากันชนทรัพย์กลับมาเป็นอันมาก

ในขณะนั้น นางนาคมาณวิกาทั้งหลายก็แปลงเพศเป็นคนเตี้ยค่อมเป็นอาทิ ให้เป็นเหมือนนางบำเรอของมนุษย์มาแวดล้อมพระราช

ธิดาสมุททชาอยู่เป็นอันมาก ฝ่ายนางสมุททชาพอบรรทมลงเหนื่อที่นอนทิพย์ ถูกทิพยสัมผัสเข้าก็หลับทันที ท้าวธตรฐจึงอุ้มนางสมุททชาหายไปพร้อมด้วยนาคบริษัท ไปปรากฏในนาคพิภพในขณะนั้น พอนางสมุททชาตื่นขึ้น เห็นนาคพิภพอันมีทนอนทิพย์ประดับไว้เป็นอันดี และสถานที่อื่น ๆ มีปราสาทประดับแก้วและทองเป็นต้น พร้อมทั้งสวนและสระประดุจเทพนคร จึงตรัสถามเหล่าสุรางค์นางค่อมผู้บำเรอว่าเมืองนี้งามล้นพ้นสุดที่จะเปรียบ ดูเหมือนจะไม่ใช่เมืองของเรา เมืองนี้เป็นเมืองของใคร ฯ ข้าแต่พระเทวี เมืองนี้เป็นของพระราชสามีแห่งพระแม่เจ้า สตรีที่มีบุญน้อยหาได้สมบัติเช่นนี้ไม่ สมบัตินี้พระแม่เจ้าได้ก็เพราะมีบุญมาก ฝ่ายท้าวธตรฐจึงให้เอาเภรีไปตีป่าวประกาศในนาคพิภพอันกว้างได้ ๕๐ โยชน์ว่า ถ้านาคตนใดสำแดงเพศงูให้นางสมุททชาเห็น ราชอาชญาจักมีแก่นาคตนนั้น เพราะเหตุนั้น นาคแม้ตนหนึ่งก็ไม่กล้าสำแดงเพศงูให้นางสมุททชาเห็น นางสมุททชาเทวีก็ทรงพระโสมนัสสาภิรมย์อยู่ร่วมสิเนหากับท้าวธตรฐในนาคพิภพนั้น

จบนครกัณฑ์

อปรภาค ครั้นจำเนียรกาลนานไปในเบื้องหน้า นางสมุททชาก็ทรงครรภ์มีโอรสกับท้าวธตรฐตน ๑ ชนกชนนีขนานนามว่าสุทัสสนะ เพราะเป็นที่รักของผู้ที่ได้เห็น พอสุทัสสนะเดิรได้ นางสมุททชาก็มีโอรสอีกตน ๑ ได้นามว่าทัตตะคือพระโพธิสัตว์ แล้วมีอีกตน ๑ ชื่อว่าสุโภคะ มีอีกตน ๑ ชื่ออริฏฐะ นางสมุททชามีโอรสแล้วถึง ๔

ดินอย่างนี้ ก็ยังมิได้รู้ว่าเป็นนาคพิภพ

ต่อมาในภายหลัง วันหนึ่งพวกนาคเด็ก ๆ กระซิบอริฏฐกุมาร ว่า มารดาของอริฏฐะเป็นมนุษย์หาใช่เป็นนาคไม่ อริฏฐกุมารใคร่จะทดลองดู วันหนึ่งกำลังกินนมก็นิรมิตกายให้เป็นงูเอาหางครูดถูบาทของมารดา พระนางสมุททชาเห็นสิ่งระอริฏฐะเป็นงู ก็ตกใจร้องกรีดกราดบีดอริฏฐะตกลงกับพื้น เล็บนางจิกเอาตาอริฏฐะแตกโลหิตไหล ท้าวธตรฐได้ยินนางสมุททชาร้องจึงถามว่าร้องทำไม พอรู้เรื่องที่อริฏฐะทำ ก็มาขู่คำรามสั่งให้จับอริฏฐะไปประหารชีวิตเสียเดี๋ยวนี้ นางสมุททชาทราบว่าท้าวธตรฐโกรธ ด้วยความรักบุตรจึงทูลขอโทษว่า ข้าแต่เทพเจ้า ตาบุตรหม่อมฉันประทุไปแล้ว ขอประทานโทษเสียเถิด เมื่อนางสมุททชาไหว้วอนอยู่ ท้าวธตรฐก็ยกโทษให้ว่าเราจะทำอะไรได้ นางสมุททชาเทวีจึงทราบได้ในวันนั้นว่าที่ที่ตนอยู่นั้นเป็นนาคพิภพ

จำเดิมแต่นั้นมา อริฏฐะจึงมีนามเพิ่มขึ้นว่า กาณาริฏฐะ (อริฏฐ์บอด) เมื่อโอรสทั้ง ๔ เจริญขึ้นตามลำดับกาล ท้าวธตรฐก็แบ่งรัชสมบัติให้มีเขตต์แดนตนละ ๑๐๐ โยชน์ ๆ มีเกียรติยศอันยิ่งใหญ่ มีนางนาคกัญญาเป็นบริวารตนละหมื่นหกพันนาง ท้าวธตรฐบิดาเองมีรัชชสมบัติอยู่ในเขตต์ ๑๐๐ โยชน์เหมือนกัน บุตรทั้ง ๓ นอกจากพระโพธิสัตว์ ย่อมพากันมาเฝ้าเยี่ยมชนกชนนีเดือนละครั้ง แต่พระโพธิสัตว์มาเฝ้าเยี่ยมกึ่งเดือนต่อครั้ง การแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นในนาค

พิภพตกอยู่แก่พระโพธิสัตว์ผู้เดียว พระโพธิสัตว์ย่อมไปเฝ้าท้าววิรูปักข มหาราชกับบิดาเสมอ ปัญหาที่เกิดขึ้นในสำนักแห่งท้าววิรูปักขมหาราช พระโพธิสัตว์ก็ได้กล่าวแก้ ภายหลังวันหนึ่ง ท้าววิรูปักขมหาราชพานาคบริษัทไปเฝ้าท้าวสหัสสนัย ได้มีปัญหาเกิดขึ้นในระวางเทพดาทั้งหลาย ใครๆไม่สามารถแก้ปัญหานั้นได้ พระโพธิสัตว์ก็ได้รับเชิญให้ขึ้นนั่งบัลลังก์อันเลิศแก้ปัญหานั้น พอจบท้าวสักกเทวราชก็บูชาพระโพธิสัตว์ด้วยทิพยสุคนธบุบผชาติแล้วประกาศว่า ดูกรพ่อทัต พ่อประกอบด้วยปัญญาปรีชาไพบูลย์เสมอด้วยปฐพี แต่นี้ต่อไปพ่อจงมีนามว่าภูริทัตเถิด ได้ตั้งนามพระโพธิสัตว์ว่าภูริทัตด้วยประการดังนี้

ต่อแต่นั้นมา เมื่อพระโพธิสัตว์ขึ้นไปเฝ้าท้าวสักกเทวราช แลเห็นเวชยันตปราสาทอันงดงามเดียรดาษด้วยนางเทพอัปสร แลเห็นสมบัติของพระอินทร์เป็นที่รื่นรมใจ ก็มีความรักใคร่ในเทวโลก คิดเห็นว่าเราจะต้องการอะไรด้วยอัตตภาพที่มีกบเป็นอาหาร เราจักกลับไปยังนาคพิภพรักษาอุโบสถ ก็จะทำทางที่จะมาเกิดในเทวโลกได้ ครั้นพระโพธิสัตว์กลับมาสู่นาคพิภพแล้ว ก็เข้าไปทูลชนกชนนีขอลาไปรักษาอุโบสถ ชนกชนนีทั้งสองก็ตอบว่าดีแล้ว เจ้าจงรักษาเถิด แต่ว่าถึงรักษาก็อย่าไปภายนอก จงรักษาอยู่ในวิมานว่างเปล่าแห่งหนึ่งในนาคพิภพนี้ ด้วยว่านาคทั้งหลายไปนอกนาคพิภพแล้ว มักมีภัยเกิดขึ้นได้มาก พระโพธิสัตว์ก็รับว่าสาธุแล้ว จึงไปรักษาอุโบสถในวิมานเปล่า ในสวนอุทยานในนาคพิภพนั้น ลำดับนั้น นางนาคกัญญา

ทั้งหลายก็ถือเครื่องดนตรีต่าง ๆ ไปห้อมล้อม พระโพธิสัตว์คิดเห็นว่า ถ้าเราอยู่ณที่นี้นักจักรักษาอุโบสถไม่ดีถึงที่สุดได้ เราจักไปรักษาอุโบสถทางประเทศมนุษย์เถิด คิดแล้วก็มิได้ทูลลาชนกชนนีด้วยกลัวจะห้ามปราม เป็นแต่เรียกชายามาสั่งว่าเราจะไปยังมนุษย์โลก เราจักอธิษฐานอุโบสถกอบด้วยองค์ ๕ ขดขนดกายนอนบนที่จอมปลวกใกล้ต้นไทรริมฝั่งแม่น้ำยมุนารักษาอุโบสถ เมื่อเรารักษาอุโบสถตลอดคืนแล้ว ถึงเวลาอรุณขึ้นมาพวกเจ้าจงเป็นเวรกันเวรละ ๑๐ นางถือเครื่องดนตรีไปยังสำนักของเรา บูชาเราด้วยสุคนธชาตและบุบผชาต พ้อนรำขับร้องแล้วพาเรามายังนาคพิภพ สั่งกำชับเสร็จแล้วพระโพธิสัตว์ก็ไปสู่ที่หมาย ม้วนขนดกายเข้าที่จอมปลวกอธิษฐานอุโบสถกอบด้วยองค์ ๕ ดังนี้ว่า ผู้ใดต้องการหนังก็ดี เอ็นก็ดี กระดูกก็ดี เลือดก็ดี ก็จงนำไปตามต้องการเถิด แล้วนิรมิตกายให้เล็กเท่างอนไถ นอนรักษาอุโบสถอยู่ พออรุณขึ้นมา นางนาคมาณวิกา ๑๐ นางก็พากันมาปรนนิบัติตามที่สั่งไว้แล้วพาไปยังนาคพิภพ แต่พระโพธิสัตว์รักษาอุโบสถโดยนิยมดังนี้ จนเวลาล่วงไปยืดยาว

จบอุโบสถกัณฑ์

ตทา กาเล ในกาลนั้น มีพราหมณ์เนสาทผู้หนึ่ง อยู่บ้านใกล้ประตูเมืองพาราณสี ออกไปป่ากับโสมทัตลูกชาย เที่ยวดักสัตว์ด้วยหลาวยนต์และบ่วงแร้ว ฆ่ามฤคได้แล้วหาบเนื้อมาขายเลี้ยงชีพเสมอมา วันหนึ่งพราหมณ์เนสาทกับบุตร์ไปป่าไม่ได้สัตว์อะไร ที่สุดแต่เหี้ย

สักตัวหนึ่งก็หาไม่ได้ จึงปรึกษากับบุตร์ว่าดูกรเจ้าโสมทัต ถ้าว่าเราไปมือเปล่า ๆ มารดาของเจ้าก็จักโกรธเรา เราจักต้องหาสัตว์สักตัวหนึ่งติดมือไปให้ได้ ปรึกษากันแล้วก็บ่ายหน้าตรงไปทางจอมปลวกซึ่งพระโพธิสัตว์นอนอยู่ พบรอยเท้าเนื้อต่าง ๆ ซึ่งลงไปดื่มน้ำที่แม่น้ำยมุนา จึงบอกแก่บุตร์ว่า พบทางเนื้อแล้ว เจ้าจงถอยออกไป เราจะยิงเนื้อซึ่งมาดื่มน้ำ บอกแล้วก็จับธนูยืนแฝงโคนต้นไม้ต้นหนึ่งคอยมองดูอยู่ถึงเวลาเย็น เนื้อตัวหนึ่งมาหาน้ำ พราหมณ์เนสาทก็ยิงเนื้อนั้น ๆ หาถูกตรงนั้นไม่ กำลังสรทำให้ตกใจกลัวไปทั้งเลือดไหล ส่วนบิดาและบุตร์ก็ไล่ตามไปทันในที่ลับ จึงแล่เนื้อใส่หาบเดินออกจากป่า พอถึงต้นไทรต้นนั้นก็พอพระอาทิตย์อัสดง จึงปรึกษากันว่า เวลานี้ไม่ใช่เวลาที่ควรจะไป เราจักพักอยู่ที่นี่ก่อน ว่าแล้วจึงเอาเนื้อวางไว้ในที่สมควรแล้วก็พากันขึ้นไปนอนอยู่บนค่าคบไม้ พราหมณ์เนสาทตื่นขึ้นในเวลาใกล้รุ่งก็เอียงหูคอยฟังเสียงเนื้อร้อง

ในขณะนั้น นางนาคมาณวิกาทั้งหลายก็พากันมาแต่งบุบผาสนะถวายพระโพธิสัตว์ ๆ กลายร่างจากงูนิรมิตเป็นร่างทิพย์ประดับด้วยสรรพาลังการ ประทับนั่งณบุบผาสนะด้วยกิริยาอันผึ่งผายคล้ายท้าวสักกเทวราช เหล่านางนาคมาณวิกาก็บูชาด้วยสักการะมีของหอมและระเบียบดอกไม้เป็นอาทิ และบันเลงทิพยดนตรี จับระบำทำเพลงบำเรอพระโพธิสัตว์ พราหมณ์เนสาทได้ยินเสียงนั้นแล้วก็คิดว่า นั่นเป็นใครหนอ เราจะรู้จักไว้ คิดแล้วจึงร้องเรียกลูกแต่ปลุกไม่ตื่น จึงคิดว่า

เจ้านี่เห็นจะเหนื่อยจงนอนไปเถิดเราจักไปคนเดียว คิดเล้วก็ลงจากต้นไม้เข้าไปหาพระบรมโพธิสัตว์ พอเหล่านางนาคมาณวิกาแลเห็นก็พาเครื่องดนตรีแทรกแผ่นดินกลับไปนาคพิภพ พระบรมโพธิสัตว์ก็นั่งอยู่ที่นั้นแต่ผู้เดียว พราหมณ์เนสาทจึงไปยืนอยู่ใกล้ๆ พระบรมโพธิสัตว์เมื่อจะถามเรื่องราวจึงกล่าวคาถา ๒ คาถาว่า

ปุปฺผาภิหารสฺส วนสฺส มชฺเฌ
โก โลหิตกฺโข วิหตนฺตรโส
กา กมฺพุกายูรธรา สุวตฺถา
ติฏฺฐนฺติ นาริโย ทส วนฺทมานา
โก ตฺวํ พฺรหาพาหุ วนสฺส มชฺเฌ
วิโรจสิ ฆฏสิตฺโตว อคฺคิ
มเหสกฺโข อญฺญตโรสิ ยกฺโข
อุทาหุ นาโคสิ มหานุภาโว ฯ

ท่านผู้มีเนตร์แดงและมีอกผายนั่งอยู่ในกลางป่าอันเต็มด้วยดอกไม้นี่เป็นใคร นางนารี ๑๐ คนซึ่งแต่งสร้อยอันทำด้วยหอยสังข์ (มุกด์) นุ่งผ้าอันงามยืนเคารพอยู่เป็นใคร ท่านผู้มีกำลังมากรุ่งเรืองอยู่ในกลางป่าเหมือนไฟโชนด้วยน้ำมันเปรียง เป็นใครคนใดคนหนึ่ง คือพระอินทร์ หรือยักษ์ หรือนาค ผู้มีอานุภาพมาก

---

๑ ตรงนี้อรรถกถาว่าสร้อยทอง (สุวณฺณ) สอบศัพท์ได้ทางว่าหอยสังข์ดีกว่า จึงไม่แปลตามอรรถกถา

พระบรมโพธิสัตว์ได้ฟังพราหมณ์ถามจึงดำริว่า หากเราจักบอกว่าเราเป็นใครคนใดคนหนึ่งที่มีฤทธิ ในจำพวกผู้มีฤทธิมีท้าวสักกะเป็นต้นแล้ว พราหมณ์ผู้นี้จักเชื่อแท้ แต่วันนี้ควรเราจะพูดจริงอย่างเดียว เมื่อจะบอกความที่พระองค์เป็นนาคราชา จึงตรัสว่า

นาโคหมสฺมิ อิทฺธิมา เตชสี ทุรติกฺกโม
ฑำเสยฺยำ เตชสา กุทฺโธ ผิตำ ชนปทำ อปี
สมุทฺทชา หิ เม มาตา ธตรฏฺโฐ จ เม ปีตา
สุทสฺสนกนิฏฺโฐสฺมิ ภูริทตฺโตติ มำ วิทู ฯ

เราเป็นนาคผู้มีฤทธิเดช ยากที่คนอื่นจะล่วงเกินได้ ถ้าหากว่าเราโกรธแล้ว อาจชบชนบทแม้ที่มั่งคั่งให้แหลกได้ด้วยเดช มารดาของเราชื่อว่าสมุททชา บิดาชื่อว่าธตรฐ เราเป็นน้องของสุทัสสน์เขาชนชื่อเราว่าภูริทัต

พระบรมโพธิสัตว์กล่าวดังนี้แล้วคิดสะกิดใจขึ้นว่า พราหมณ์คนนี้มีลักษณะเหี้ยมโหดหยาบคาย ถ้ามันจะไปบอกแก่หมองูเข้าก็จะทำอันตรายแก่อุโบสถของเรา อย่ากระนั้นเลยเราจะพาพราหมณ์ผู้นี้ไปยังนาคพิภพ ให้ยศศักดิ์เสียให้ใหญ่โต ก็จะทำอุโบสถกรรมของเราให้ยืดยาวไปได้ เมื่อคิดแล้วจึงว่าแก่พราหมณ์นั้นว่า ดูกรพราหมณ์ เราจักให้ยศแก่ท่านให้ใหญ่โต นาคพิภพเป็นสถานอันรื่นรมนัก มาเถิด มาไปนาคพิภพด้วยกัน ฯ ข้าแต่เจ้า บุตร์ของข้าพเจ้ามีอยู่คนหนึ่ง เมื่อบุตร์เขายอมไปข้าพเจ้าก็จักไป พระมหาสัตว์จึงกล่าวว่า ดูกรพราหมณ์

ท่านจงไปพาบุตร์ของท่านมาเถอะ เมื่อจะบอกที่อยู่ของพระองค์ให้แจ้ง จึงกล่าวว่า

ยํ คมฺภีรํ สทา วฏฺฏํ รหทํ เภสฺมิ อเปกฺขสิ
เอส ทิพฺโย มมาวาโส อเนกสตโปริโส
มยุรโกญฺจาภิรุทํ นีโลทกํ วนมชฺฌโต
ยมุนํ ปวิส มา ภีโต เขมํ วตฺตวตี สิวา ฯ

ท่านเพ่งดูห้วงน้ำลึกวนอยู่ทุกเมื่ออันน่ากลัว นั่นเป็นที่อยู่อันรุ่งเรืองของเรา ลึกหลายร้อยชั่วบุรุษ ท่านอย่ากลัวเลยจงเข้าไปยังแม่น้ำยมุนา มีน้ำสีเขียวไหลมาแต่กลางไพร กึกก้องไปด้วยเสียงมยุรวิหคและนกกะเรียน เป็นที่เกษมสำราญของผู้มีอาจารวัตรยิ่งนัก

พระมหาสัตวกล่าวดังนี้แล้ว จึงเตือนพราหมณ์อีกว่า ดูกรพราหมณ์ ท่านไปพาบุตร์ของท่านมาเถิด พราหมณ์เนสาทจึงไปบอกความเรื่องนั้นแก่บุตร์แล้วก็พามา พระมหาสัตว์พาพราหมณ์กับบุตร์ ๒ คน ไปถึงฝั่งน้ำยมุนายืนอยู่ริมฝั่งแล้วกล่าวว่า

ตตฺถ ปตฺโต สานุจโร สห ปุตฺเตน พฺราหฺมณ
ปูชิโต มยฺหํ กาเมหิ สุขี พฺราหฺมณ วจฺฉสิ ฯ

ดูกรพราหมณ์ ท่านกับบุตร์ไปถึงนาคพิภพแล้ว จะได้ผู้เดิรตาม[1] เราจะบูชาท่านด้วยกามทั้งหลายซึ่งเป็นส่วนของเรา ท่าน

---

๑ ตรงนี้อรรถกถาว่าจะได้ภรรยา มาจากศัพท์ สานุจโร เห็นว่าอนุจรจะเป็นลูก, เมีย, หรือคนใช้ได้ทั้งนั้น จึงแปลศัพท์ลงไปตรง ๆ

พราหมณ์จะได้อยู่สะบาย พระมหาสัตว์กล่าวอย่างนี้แล้ว จึงพาบิดาและบุตร์ ๒ คนไปยังนาคพิภพด้วยอานุภาพของตน เมื่อพ่อลูกทั้ง ๒ ไปถึงนาคพิภพ อัตตภาพก็กลายเป็นทิพย์ในขณะนั้น พระโพธิสัตว์ก็ยกสมบัติทิพย์ให้พ่อลูกมากมาย และให้นางนาคกัญญาคนละ ๔๐๐ ทั้ง ๒ คนก็บริโภคสมบัติใหญ่อยู่ในนาคพิภพนั้น

ฝ่ายพระโพธิสัตว์ก็มิได้ประมาททำอุโบสถกรรมอยู่เสมอ ถึงกึ่งเดือนก็มาเฝ้าชนกชนนี แสดงธรรมกถาถวาย จากนั้นก็ไปหาพราหมณ์ถามถึงความสุขสำราญแล้วก็กล่าวว่า ท่านต้องการสิ่งใดก็ว่าไปเถิด อย่ากระสันจงรีบเร็ง และทักทายโสมทัตด้วย แล้วจึงกลับไปยังนิเวสน์ของพระองค์ พราหมณ์เนสาทอยู่ในนาคพิภพพอครบปีหนึ่ง ด้วยเหตุที่ตนมีบุญน้อยก็เกิดกระสันอยากกลับมนุษย์โลก เห็นนาคพิภพเหมือนโลกันตนรก ปราสาทอันประดับงดงามก็เห็นเป็นเหมือนเรือนจำ นางนาคกัญญาที่แต่งตัวสวยก็เห็นเป็นเหมือนนางยักษินี พราหมณ์จึงคิดว่าเรากระสันขึ้นก่อนแล้ว จะฟังดูความคิดของโสมทัตบ้าง จึงไปหาโสมทัตแล้วถามว่า ดูกรเจ้า เจ้ากระสันหรือเปล่า ฯ ข้าแต่พ่อข้าจักกระสันเพราะอะไร ข้าไม่กระสัน ก็พ่อกระสันหรือ ฯ เออ เรากระสันอยู่ ฯ กระสันเพราะเหตุไร ฯ ดูกรเจ้า พ่อกระสันด้วยมิได้เห็นมารดาและพี่น้องของเจ้า พ่อโสมทัตจงมาไปกันเถิด โสมทัตตอบว่าไม่ไป แต่ครั้นบิดาอ้อนวอนซ้ำ ๆ ซาก ๆ เข้าก็รับ พราหมณ์เนสาทจึงคิดว่า เราได้ความตกลงใจของลูกแล้ว แต่ถ้าจะบอกแก่พระภูริทัตว่า

กระสัน พระภูริทัตก็จักให้ยศแก่เราให้ยิ่ง ๆ ขึ้นไป เมื่อเป็นเช่นนี้เรา
ก็จะไม่ได้ไป เราจะต้องพรรณนายกย่องสมบัติของพระภูริทัตแล้ว
อุบายถามว่า ที่พระภูริทัตละสมบัติถึงเพียงนี้ไปทำอุโบสถกรรมที่
มนุษย์โลกนั้น เพราะเหตุอะไร ถ้าตอบว่าต้องการจะไปสวรรค์ เราก็
จักทูลให้ทราบความหมายของเราว่า สมบัติมีถึงอย่างนี้แล้ว ท่านยังละ
ไปทำอุโบสถกรรมเพื่อต้องการจะไปสวรรค์ ก็เหตุไรเล่า คนอย่างเรา
จะมาเลี้ยงชีวิตอยู่ด้วยทรัพย์ของผู้อื่น เราจักไปมนุษย์โลกเยี่ยมญาติ
แล้วบวชบำเพ็ญสมณธรรมดังนี้พระภูริทัตคงจักอนุญาตให้ไป เมื่อ
พราหมณ์นิสาทคิดไว้ดังนี้ ภายหลังต่อมา วันหนึ่งพอพระโพธิสัตว์
มาเยี่ยมและถามว่า กระสันหรือไม่ ก็ตอบว่าข้าพเจ้าจักกระสันเพราะ
เหตุอะไร สิ่งของเครื่องบริโภคที่ได้แต่สำนักของพระองค์ มิได้บกพร่อง
สักอย่างหนึ่ง ในระยะนี้พราหมณ์นิสาทมิได้แสดงถึงเรื่องที่เกี่ยวแก่การ
จะไป ตั้งต้นก็กล่าวพรรณนาถึงสมบัติของพระโพธิสัตว์ว่า

สมา สมนฺตปริโต ปหุตตครา มหี
อินฺทโคปกสญฺฉนฺนา โสภติ หริตุตฺตมา
รมฺมานิ วนเจตฺยานิ รมฺมา หำสูปกูชิตา
โอปปผปทมา ติฏรินติ โปกขรญญา สนิมมิตา
อฏจำสา สุกตา ถมฺภา สพฺเพ เวพุริยามยา
สหสฺสถมฺภา ปาสาทา ปูรา กญฺญาหิ โชตเร
วิมานำ อุปปนฺโนสิ ทิพฺพำ ปุญฺเญหิ อตฺตโน

อสมฺพาธํ สิวํ รมฺมํ อจฺจนฺตสุขสญฺหิตํ
มญฺเญ สหสฺสเนตฺตสฺส วิมานํ นาภิกงฺขสิ
อิทฺธิ หิ ตฺยายํ วิปุลา สกฺกสฺเสว ชุตีมโต ฯ

แผ่นดินอันราบเสมอโดยรอบ ประกอบด้วยต้นกฤษณาดาษดา ด้วยหมู่แมลงค่อม พร้อมด้วยหญ้าเขียวงามอุดม รื่นรมด้วยเหล่าพรรณไม้ใหญ่ สระโบกขรณีที่สร้างไว้กรื่นรมระงมด้วยเสียงวิหคหงส์ มีดอกประทุมร่วงลงอยู่เกลื่อนกลาด มากด้วยปราสาท ๘ มุม (ปราสาทจตุรมุข) มีเสาอันขัดเกลาตั้งพันเสา ประดับด้วยแก้วไพฑูรย์[๑] เรืองจรูญด้วยเหล่านางกัญญาอันงามเลิศ พระองค์ได้มาบังเกิดยังวิมานทิพย์อันกว้างใหญ่ ประกอบไปด้วยความเกษมสำราญ มีสุขหาอันใดจะเปรียบปานมิได้เช่นนี้ ด้วยบุญบารมีของพระองค์ในหนหลัง พระองค์เห็นจะไม่ทรงหวังวิมานพระอินทร์ต่อไป เพราะฤทธิอันยิ่งใหญ่ไพบูลย์ของพระองค์เช่นนี้ ก็เหมือนของท้าวโกสีย์ผู้รุ่งเรืองอยู่แล้ว

พระโพธิสัตว์ได้ฟังพราหมณ์ถามจึงกล่าวว่า ดูกรพราหมณ์ท่านอย่าพูดอย่างนี้ ยศศักดิ์ของเราถ้าเทียบเข้ากับยศท้าวสักกเทวราชแล้วนับว่าเลวมาก ดุจเมล็ดพรรณผักกาดข้างเขาสิเนรุ แม้แต่คนใช้ของท่านพวกเราก็มีราคาไม่ถึง กล่าวดังนี้แล้วจึงกล่าวคาถาต่อไปว่า

---

๑ ตรงนี้อรรถกถาเรียงคำอธิบายเป็นเชิงยกเรื่องเสาขึ้นพูดก่อน ถ้าเช่นนั้นศัพท์ “อฏฺสา” ก็ต้องแปลว่า “เสาแปดเหลี่ยม” ผู้แปลแลเห็นความไปทางปราสาทจตุรมุข จึงแปลไว้อย่างข้างบนนี้

หอสมุดแห่งชาติสาขานครราชสีมา

มนสา นาภิปตฺถพฺโพ อานุภาโว ชุตีมโต
ปริจาริยมานานำ อินฺทานำ วสวตฺตีนำ ฯ

อานุภาพของคนรับใช้ชั้นผู้ใหญ่ อยู่ในบังคับบัญชาของท้าวสักกะ ผู้รุ่งเรือง ใคร ๆ จะนึกก็ไม่รู้ถึง

เมื่อพระโพธิสัตว์กล่าวคาถานี้แล้วจึงกล่าวต่อไปว่า เราได้ยินท่านพูดถึงวิมานของท้าวสักกะเราก็ระลึกได้ เพราะว่าเราเพียรทำอุโบสถก็เพราะเราต้องการเวชยันตวิมาน เมื่อจะบอกความปรารถนาของตนแก่พราหมณ์เนสาท จึงกล่าวคาถานี้ว่า

ตำ วิมานำ อภิชฺฌาย อมรานำ สุเขสินำ
อุโปสถำ อุปวสนฺโต เสมิ วมฺมิกมุทฺธนิ ฯ

เราต้องการวิมานของเทวดาทั้งหลายผู้มีอายุยืนตั้งอยู่ในความสุขนั้นแล้ว เราจึงไปรักษาอุโบสถอยู่บนจอมปลวก

พราหมณ์เนสาทได้ฟังดังนั้นก็ดีใจว่า ทีนี้เราได้ช่องแล้ว เมื่อจะลาพระมหาสัตว์ไปจึงกล่าวคาถา ๒ คาถาว่า

อหญฺจ มิคเมสาโน สปุตฺโต ปาวิสึ วนำ
เต มำ มตำ วา ชีวำ วา นาภิเวเทนฺติ ญาตกา
อามนฺตเย ภริทตฺตำ กาสิปตำ ยสสฺสินำ
ตยา โภ สมนุญฺญาตา อปิ ปสฺเสมุ ญาตเก ฯ

ข้าพระองค์กับทั้งบุตรเข้าไปสู่ป่าเสาะหามฤคมานานวัน พวกญาติทางบ้านเหล่านั้น ไม่รู้ว่าข้าพระองค์ตายหรือเป็น ข้าพระองค์จะ

ขอทูลลาพระภูริทัตผู้ทรงยศเป็นโอรสแห่งกษัตริย์กาสี กลับไปยังมนุษย์โลกวิสัย พระองค์อนุญาตแล้ว ข้าพระบาทก็จะได้ไปเยี่ยมหมู่ญาติ พระโพธิสัตว์จึงตรัสคาถา ๒ คาถาว่า

เอโส หิ วต เม ฉนฺโท ยํ วเสสิ มมนฺติเก
น หิ เอตาทิสา กามา สุลภา โหนฺติ มานุเส
สเจ ตฺวํ เนจฺฉเส วฏฺฏึ มม กาเมหิ ปูชิโต
มยา ตฺวํ สมฺญฺญาโต โสตฺถึ ปสฺสาหิ ญาตเก ฯ

ที่ท่านได้มาอยู่ในสำนักเรานั้น เป็นความพอใจของเรา แต่ว่ากามารมณ์ทั้งหลายเช่นนี้ เป็นของหาไม่ง่ายในโลกมนุษย์ เราบูชาท่านด้วยกามารมณ์ของเรา แต่เมื่อท่านไม่ปรารถนาจะอยู่ เราก็อนุญาต เชิญไปเห็นหมู่ญาติของท่านโดยสวัสดีเถิด พระโพธิสัตว์กล่าว ๒ คาถานี้แล้วจึงคิดว่า พราหมณ์ผู้นี้เมื่อได้พึ่งเราเลี้ยงชีพเป็นสุขคงจะไม่บอกใคร ๆ เราจักให้แก้วสารพัดนึกแก่พราหมณ์นี้ เมื่อจะให้แก้วมณีแก่พราหมณ์จึงกล่าวว่า

ธารยิมํ มณึ ทิพฺยํ ปสุ ปุตฺเต จ วินฺทสิ
อโรโค สุขิโต โหหิ คจฺเฉวาทาย พฺราหฺมณ ฯ

ดูกรพราหมณ์ ท่านจงรับเอาทิพยมณีนี้ไป เมื่อท่านทรงทิพยมณีนี้ไว้ จะต้องการปสุสัตว์ก็ดี บุตรก็ดี หรือปรารถนาอะไรอื่น ๆ ก็ดี ก็จะได้สมประสงค์ทุกประการ ท่านจงปราศจากโรคภัยไปเป็นสุขเถิด

ลำดับนั้น พราหมณ์เนสาทจึงกล่าวคาถาว่า

กุสลำ ปฏินนฺทามิ ภูริทตฺต วโจ ตว
ปพฺพชิสฺสามิ ชณฺโณสฺมิ น กาเม อภิปตฺถเย ฯ

ข้าแต่พระภูริทัต พระองค์ตรัสมาดังนี้นับว่าเป็นทางดีส่วนกุศล ข้าพระองค์ยินดีเป็นที่ยิ่ง ข้าพระองค์แก่แล้วจักบวช มิได้ประสงค์กาม พระโพธิสัตว์จึงกล่าวว่า

พฺรหฺมจริยสฺส เจ ภงฺโค โหติ โภเคหิ ภาริยำ
อวิกปฺปมาโน เอยฺยาสิ พหุ ทสฺสามิ เต ธนำ ฯ

ถ้าหากว่าท่านจะรักษาพรหมจรรย์ไว้ไม่ได้ กิจที่จะต้องทำมาหากินด้วยทรัพย์สมบัติก็จะเกิดขึ้น ท่านก็อย่าอำความไว้ จงมาหาเรา เราจักให้ทรัพย์แก่ท่านให้มาก ๆ พราหมณ์จึงทูลว่า

กุสลำ ปฏินนฺทามิ ภูริทตฺต วโจ ตว
ปุนาปี อาคมิสฺสามิ สเจ อตฺโถ ภวิสฺสติ ฯ

ข้าแต่พระภูริทัต ซึ่งตรัสมาทั้งนี้ล้วนเป็นกุศลราศี ข้าพระองค์ยินดีรับไว้จะมิได้ลืมเลย ถ้าว่าความต้องการด้วยทรัพย์จักมีขึ้นไซร้ ข้าพระองค์จักมายังสำนักของพระองค์อีก

เมื่อพระโพธิสัตว์ทราบว่าพราหมณ์ไม่ปรารถนาจะอยู่ในนาคพิภพแน่ จึงเรียกนาคมาณพมาสั่งให้พาพราหมณ์ไปส่งยังมนุษย์โลก

ตมตฺถำ ปกาเสนฺโต สตฺถา อาห เมื่อสมเด็จพระบรมศาสดาจะประกาศความนั้น จึงตรัสว่า

อิทำ วตฺวา ภูริทตฺโต เปเสสิ จตุโร ชเน
เอถ คจฺฉถ อุฏฺเจ่ถ ชิปฺปำ ปาเปถ พฺราหฺมณำ
ตสฺส ตำ วจนำ สุตฺวา อุฏฺจ่าย จตุโร ชนา
เปสิตา ภูริทตฺเตน ชิปฺปำ ปาเปสุ พฺราหฺมณำ ฯ

พระภูริทัตตรัสคำนี้แล้ว จึงใช้นาคมาณพ ๔ ตนให้ไปส่งว่า ท่านทั้งหลายจงลุกขึ้น จงพาพราหมณ์ขึ้นไปส่งให้ถึงโดยเร็ว นาคมาณพ ๔ ตนนี้ซึ่งพระภูริทัตตรัสใช้ให้ไปส่ง รับสั่งพระภูริทัตแล้วก็รีบพาพราหมณ์ขึ้นไป

เมื่อพราหมณ์เดินไปได้ชี้บอกลูกชายว่า เจ้าโสมทัตเราเคยยิงเนื้อทนแล้วยิงสุกรตาย เมื่อเดินต่อไปพบสระโบกขรณีก็ชวนลูกลงอาบน้ำ เมื่อลูกชายรับคำแล้วจึงเปลื้องเครื่องประดับและผ้าทิพย์ห่อวางไว้ที่ขอบสระแล้วก็ลงอาบน้ำ ในขณะนั้น เครื่องประดับและผ้าทิพย์ก็หายกลับไปยังนาคพิภพ ผ้ากาสาวะเก่า ๆ ที่เคยนุ่งห่มมาแต่ก่อน ก็มาสวมกายแห่งพ่อลูกทั้ง ๒ คน ธนูศรและหอกทั้งปวงก็มาวางอยู่ตามเดิม ฝ่ายพราหมณ์โสมทัตก็ร้องไห้ว่า บิดาทำให้ข้าฉิบหายเสียแล้ว ทันนั้น พราหมณ์บิดาจึงปลอบลูกชายว่า เจ้าอย่าวิตกไปเลย เมื่อฝูงเนื้อยังมีอยู่ในป่าเราจักฆ่ามาเลี้ยงชีวิตต่อไป

ฝ่ายนางพราหมณีมารดาของโสมทัต ครั้นได้ทราบว่าพ่อลูกกลับมาจึงไปต้อนรับพามาเรือนจัดเข้าน้ำเลี้ยงดูให้อิ่มหนำสำราญ พราหมณ์เสวยบริโภคอาหารแล้วก็หลับไป นางจึงถามบุตรว่า พ่อโสมทัต

ทั้ง ๒ คนหายไปไหนมานานจนปานนี้ ฯ ข้าแต่แม่ พระภูริทัตนาคราช พาข้ากับบิดาไปยังนาคพิภพ ข้า ๒ คนคิดถึงแม่จึงกลับมาถึงเดี๋ยวนี้ ฯ ได้แก้วแหวนอะไร ๆ มาบ้างหรือเปล่า ฯ ไม่ได้มาเลยแม่ ฯ ทำไม พระภูริทัตไม่ให้อะไรบ้างหรือ ฯ ข้าแต่แม่ พระภูริทัตให้แก้วสารพัดนึกแก่พ่อ ๆ ไม่รับเอามา ฯ เหตุไรพ่อเจ้าจึงไม่รับเอามา ฯ ข้าแต่แม่ ได้ยินว่าพ่อจักบวช นางพราหมณีได้ฟังก็โกรธว่า ทิ้งทารกไว้ให้เป็นภาระแก่เรา ไปอยู่เสียในนาคพิภพนมนาน เดี๋ยวนี้ได้ยินว่าจักบวชเล่า จึงติหลังพราหมณ์ด้วยขอฉาย (ไม้สงฟางเข้า) แล้วชู่คำรามว่า อ้ายพราหมณ์คนชั่วร้าย ได้ยินว่าจักบวช พระภูริทัตให้แก้วมณีก็ไม่เอา ทำไมไม่บวชกลับมาที่นี่ทำไมอีก จงรีบออกไปให้พ้นเรือนกู ลำดับนั้น พราหมณ์เนสาทจึงปลอบนางพราหมณีว่า เจ้าอย่าโกรธข้าเลย เมื่อเนื้อในป่ายังมีอยู่ข้าจะไปฆ่ามาเลี้ยงเจ้า ว่าแล้วก็ออกไปป่ากับลูกชาย หาเลี้ยงชีวิตตามเคยมาแต่ก่อน

จบเนสาทกัณฑ์

ตทา ในกาลครั้งนั้น มีครุฑตนหนึ่งอยู่ที่ต้นงิ้วทางทิศมหาสมุทรภาคใต้ กระพือลมปีกแหวกน้ำในมหาสมุทรลงไป จับนาคราชได้ตัวหนึ่ง แต่จับทางศีรษะ แท้จริง ครานั้นครุฑทั้งหลายยังไม่รู้จักวิธีจับนาค ต่อภายหลังจึงรู้วิธีจับนาคอย่างในปัณฑรชาดก[1] แต่ครุฑตัวนั้นเมื่อจับ

---

๑ ปัณฑรชาดกอยู่ในติสติบาตเรื่องที่ ๘ ใจความว่า สมัยหนึ่ง พวกนาคทั้งหลายหาวิธีป้องกันครุฑ จึงอมหินก้อนใหญ่ ๆ ไว้ พอ

นาคทางศีรษะยังไม่ทันน้ำจะท่วมมาถึงก็หิวนาคขึ้นได้ ปล่อยให้นาคห้อยหางลงมาพาบินไปในเบื้องบนป่าหิมพาน ครั้งนั้นมีพราหมณ์ชาวกาสิกราฐผู้หนึ่ง ไปบวชเป็นฤษีสร้างบรรณศาลาอาศัยอยู่ในประเทศหิมวันต์ ตรงปลายที่จงกรมของฤษีนั้นมีต้นไทรใหญ่อยู่ต้นหนึ่ง ฤษีนั้นทำที่สบายกลางวันไว้ที่โคนต้นไทรนั้น พอครุฑหิวนาคผ่านไปถึงตรงยอดไทร นาคปล่อยหางห้อยอยู่ก็เอาหางพันค่าคบต้นไทรด้วยหมายจะให้พ้น ครุฑมิทันรู้รีบบินไปในอากาศโดยความที่มีกำลังมาก ต้นไทรก็ถอนขึ้นทั้งรากติดหางนาคไปด้วย เมื่อครุฑพานาคไปถึงต้นงิ้วก็จิกด้วยจะงอยปากฉีกท้องนาคกินมันเหลวแล้วทิ้งร่างลงไปในท้องมหาสมุทร ต้นไทรก็ตกลงเสียงดังสนั่น สุบรรณสงสัยว่าเสียงอะไร ก็มองไปเบื้องต่ำแลเห็นต้นไทร จึงคิดในใจว่าเราถอนมาแต่ไหน ก็นึกได้โดยถ่องแท้ว่าต้นไทรนั้นอยู่ที่ท้ายจงกรมของพระดาบส จึงนึกกำหนดในใจว่าต้นไทรต้นนี้มีอุปการะแก่พระดาบส ตัวเราจะปรากฏว่าทำอกุศลหรือไม่หนอ เราจักไปถามพระดาบสนั้นดูก็จะรู้ได้ คิดแล้วก็แปลงเพศเป็นมาณพน้อยไปสู่สำนักพระดาบส พอดีกับพระดาบสกำลังปราบที่นั้นให้เสมออยู่ พระยาสุบรรณไหว้พระดาบสแล้วก็นั่งอยู่ณที่ควร ทำที่ประหนึ่งไม่รู้แก่ลัง

ครุฑจับศีรษะจะหิวขึ้น ความหนักแห่งหินถ่วงไว้กว่าจะหิวขึ้นได้คลั่นซัดจมตายเสียมาก ครุฑตนหนึ่งวางสื่อถามได้ความว่าต้องจับทางหาง ปล่อยให้หัวห้อยก็จะสำรอกหินออกหมด จึงจะจับได้โดยสดวก ครุฑจึงรู้จักวิธีจับนาคทางหางแต่นั้นมา

ถามว่า ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้าผู้เจริญ ที่ตรงนี้เดิมเป็นที่ของอะไร ฯ ดูกร ท่านผู้มีอายุ สุบรรณตนหนึ่งนำนาคมาเพื่อภักษาหาร เมื่อนาคเอาหางพันค่าคบไม้ไทรด้วยหมายจะให้พ้น สุบรรณมิทันรู้บินไปโดยเร็วด้วยความทึนมึกำลังมาก ต้นไม้ในที่นี้ถอนขึ้นทั้ง ที่ตรงนี้แหละเป็นที่แห่งต้นไทรนี้นถอนขึ้น ฯ ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้าผู้เจริญ อกุศลกรรมจะมีแก่สุบรรณหรือไม่ ฯ ถ้าหากว่าสุบรรณนั้นไม่รู้ อกุศลกรรมก็ไม่มีเพราะมิได้เจตนา ฯ ก็อกุศลกรรมจะมีแก่นาคนั้นหรือไม่เล่า ฯ นาคก็มิได้จับเหนี่ยวไว้เพื่อจะให้ต้นไทรทำลาย จับเหนี่ยวไว้เพื่อจะให้พ้นภัย เพราะเหตุนั้นอกุศลกรรมก็ไม่มีแก่นาคนั้นเหมือนกัน

สุบรรณได้ฟังคำพระดาบสดังนี้จึงกล่าวว่า ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้าผู้เจริญ ข้าพเจ้านี้และคือสุบรรณนั้น ข้าพเจ้ายินดีด้วยพระผู้เป็นเจ้าแก้ปัญหา ข้าพเจ้ารู้มนตร์ชื่ออาถัมพายน์บทหนึ่งหาค่ามิได้ ข้าพเจ้าจะถวายมนตร์นั้นแก่พระผู้เป็นเจ้าให้เป็นภาคอาจารย์ พระผู้เป็นเจ้าจงรับไว้เถิด ฯ ช่างเถอะเราไม่ต้องการด้วยมนตร์ ท่านจงไปเถิด ฯ สุบรรณวิงวอนอยู่แล้ว ๆ เล่า ๆ จนพระดาบสรับแล้วจึงถวายมนตร์และบอกยาแก่พระดาบสแล้วก็หลีกไป .

จบครุฬกัณฑ์

ตสฺมึ กาเล ในกาลนั้น มีพราหมณ์คนหนึ่งอยู่ในเมืองพาราณสียิมหันสิ้นไว้มากมาย ครั้นเจ้าหนี้ทั้งหลายทวงถามก็คิดไปว่าเราจะอยู่ในเมืองนี้ทำไมอีก เข้าไปตายเสียในป่าประเสริฐกว่าเป็นอยู่ คิดแล้วก็

ออกจากบ้านเข้าไปในป่าจนบรรลุถึงอาศรมแห่งพระดาบส ปฏิบัติพระดาบส์ให้ยินดีด้วยวัตตสัมปทาคุณ พระดาบสคิดว่าพราหมณ์ผู้นี้มีอุปการแก่เรายิ่งนัก เราจักให้ทิพพมนตร์ซึ่งสุบรรณราชให้เราไว้แก่พราหมณ์ผู้นี้ คิดแล้วก็บอกพราหมณ์ว่า แน่พราหมณ์ เรารู้มนตร์ชื่ออาฬมพายน์ จักให้แก่ท่านๆจงเรียนเอาไว้ แม้พราหมณ์นั้นจะห้ามว่าอย่าเลย ข้าพเจ้าไม่ต้องการมนตร์ ก็แค่นไค้จนพราหมณ์รับถ้อยคำแล้วจึงให้มนตร์ และบอกยาอันจะประกอบกับมนตร์และอุปจารแห่งมนตร์ พราหมณ์นั้นคิดเห็นว่าได้อุบายที่จะเลี้ยงชีพแล้ว ก็พักอยู่ที่นั่นสองสามวันแล้วอ้างเหตุว่าโรคลมเบียดเบียฬ จนพระดาบสยอมปล่อย จึงกราบไหว้ขอขมาโทษแล้วก็ออกจากป่าไปจนถึงฝั่งแม่น้ำยมุนาโดยลำดับ เดินสายมนตร์นั้นไปตามหนทางใหญ่

ในขณะนั้น นางนาคมาณวิกาบาทบริจาริกาของพระภูริทัตตั้งพัน ถือเอาแก้วสารพัดนึกดวงนั้นออกจากนาคพิภพ แล้ววางแก้วนั้นไว้บนกองทรายริมฝั่งน้ำยมุนา พากันเล่นน้ำตลอดคืนด้วยอาศัยแสงสว่างแห่งแก้วมณีนั้น ครั้นแสงอรุณขึ้นจับท้องฟ้า จึงพากันแต่งกายด้วยสรรพอลังการ นั่งล้อมแก้วมณีให้ศิริเข้าสู่กาย ฝ่ายพราหมณ์ก็เดินสายมนตร์มาถึงที่นั้น เหล่านางนาคมาณวิกาได้ยินเสียงมนตร์สำคัญว่าพราหมณ์นั้นเป็นสุบรรณ ก็สะดุ้งกลัวต่อมรณภัยไม่ทันหยิบแก้วมณีพากันแทรกปฐพีหนีไปยังนาคพิภพ พราหมณ์เห็นแก้วมณีก็ดีใจว่ามนตร์ของเราสำเร็จผลเดี๋ยวนี้ แล้วจึงหยิบเอาแก้วมณีนั้นไป

ในขณะนั้น พราหมณ์เนสาทกับโสมทัตเข้าไปล่าเนื้อในป่า เห็นพราหมณ์ถือแก้วมณีเดินมาก็กล่าวแก่โสมทัตว่า ดูกรโสมทัต แก้วมณีดวงนี้พระภูริทัตให้แก่เรามิใช่หรือ ฯ ใช่แล้วพ่อ ฯ ถ้าเช่นนั้นเราจะกล่าวโทษแก้วมณีดวงนั้นหลอกพราหมณ์เอาแก้วมณีนี้เสีย ฯ ข้าแต่พ่อ เมื่อพระภูริทัตให้ครั้งก่อนพ่อไม่รับ เดี๋ยวนี้กลับจะไปหลอกพราหมณ์เล่นิ่งเสียเถิด พราหมณ์เนสาทจึงกล่าวว่าเรื่องนั้นยกไว้ก่อน เจ้าคอยดูเราหลอกตานั่นเถิด ว่าแล้วเมื่อจะปราศรัยกับอาฬัมพายน์[๑] จึงกล่าวว่า

มณิ ปคฺคยฺห มงฺคลฺยํ สาธุ วิตฺตํ มโนรมํ
เสลํ พฺยญฺชนสมฺปนฺนํ โก อิมํ มณิมชฺฌคา ฯ

แก้วมณีมีภาวะเป็นมงคล เป็นของดี เป็นเครื่องปลื้มรื่นรมใจ เกิดแต่หินบริบูรณ์ด้วยลักษณะที่ท่านประคองอยู่นี้ ใครเป็นผู้ได้ไว้ (หมายความว่าใครเป็นเจ้าของอยู่ก่อน)

อาฬัมพายน์กล่าวคาถาต่อไปว่า

โลหิตกฺขิสหสฺสาหิ สมนฺตา ปริวาริตํ
อชฺช กาลํ ปทํ คจฺฉํ อชฺฌคาหํ มณิ อิมํ ฯ

แก้วมณีนี้มีพวกหญิงตาแดงล้อมอยู่รอบ เราเดินไปตามกาล

---

๑ กล่าว “อาฬัมพายน์” ชื่นลอย ๆ น่าจะทำให้ฉงน อาฬัมพายน์เป็นชื่อมนตร์จับนาค พราหมณ์ผู้เรียนมนตร์นี้จึงมีชื่ออาฬัมพายน์ คือหมองูเริ่มเรียกอาฬัมพายน์แต่นั้นไป

ก็ได้มาในวันนี้

พราหมณ์เนสาทใคร่จะหลอกอาลัมพายน์ เมื่อจะบรรยายโทษแก้ว มณีจึงกล่าวคาถา ๓ คาถาว่า

สุปจิณโณ อยํ เสโล อจลิโต มหิโต สทา
สุธาริโต สุนิกฺขิตฺโต สพฺพตฺถมภิสาธเย
อุปจารวิปนฺนสฺส นิกฺเขเป ธารณาย วา
อยํ เสโล วินาสาย ปริจิณฺโณ อโยนิโส
นยิมํ อกุสโล ทิพฺยํ มณิ ธาเรตุมารโห
ปฏิปชฺช สตํ นิกฺขํ เทหิ มํ รตนํ มมํ ฯ

แก้วหินนี้หามาได้ด้วยดี ถ้าเคารพ บูชา ประดับและเก็บรักษาดีทุกเมื่อ ก็อาจทำประโยชน์ทั้งปวงให้สำเร็จได้ เมื่อบุทคลปราศจากระวังในการเก็บหรือการประดับ แก้วหินนี้ก็ชื่อว่าหามาไว้เพื่อความพินาศ โดยไม่แยบคายเลย คนผู้ไม่ฉลาดไม่ควรทรงทิพมณีนี้ไว้ได้ เราจะให้ทอง (ดิบ) ร้อยหนึ่ง ท่านจงให้แก้วมณีนี้แก่เราเถิด ฯ อาลัมพายน์กล่าวคาถาว่า

เนวมายํ มณิ เกยฺโย โคหิ วา รตเนหิ วา
เสโล พฺยญฺชนสมฺปนฺโน เนว เกยฺโย มณิ มมํ ฯ

แก้วหินของเรานี้ต้องด้วยลักษณะ ไม่ควรแลกเปลี่ยนด้วยโคหรือด้วยรัตนทั้งหลาย เราไม่ขายให้ ฯ พราหมณ์เนสาทจึงกล่าวว่า

โน เจ ตยา มณิ เกยฺโย โคหิ วา รตเนหิ วา

อถ เกน มณึ เกยฺโย ตำ เม อกฺขาหิ ปุจฺฉิโต ฯ

ถ้าว่าท่านไม่ยอมแลกเปลี่ยนแก้วมณีนี้ด้วยโคหรือด้วยรัตนทั้งหลายแล้ว เมื่อเช่นนั้นท่านจะแลกเปลี่ยนด้วยสิ่งไรเล่า จงตอบคำถามของเรา อาลัมพายน์จึงกล่าวว่า

โย เม สีเส มหานาคำ เตชสึ ทุรติกฺกมำ

ตสฺส ทชฺชำ อิมำ เสลำ ชลนฺตริว เตชสา ฯ

ผู้ใดอาจชีนาคใหญ่ที่มีฤทธิ์มากยากที่ผู้ใดจะล่วงเกินได้ให้แก่เรา ๆ ก็จะให้แก้วหินอันรุ่งเรืองเหมือนเปลวไฟนี้แก่ผู้นั้น พราหมณ์เนสาทจึงกล่าวว่า

โก นุ พฺราหฺมณวณฺเณน สุปณฺโณ ปตตำ[1] วโร

นาคำ ชิคึสมนฺเวสิ อนฺเวสึ ภกฺขมตฺตโน ฯ

ท่านเป็นสุบรรณอันประเสริฐ แปลงเพศเป็นพราหมณ์มาแสวงหานาคประสงค์จะนำไปเป็นภักษาของตนหรือ อาลัมพายน์กล่าวว่า

นา หำ ทิชาธิโป โหมิ น ทิฏฺโจ ครุโพ มยา

อาสีวิเสน จิตฺโตสฺมิ เวชฺโช พฺราหฺมณ มำ วิทู ฯ

แน่ะพราหมณ์ เรามิได้เป็นครุฑ เราไม่เคยเห็นครุฑ เราเป็นผู้สันใจด้วยงูพิษ ชนทั้งหลายย่อมรู้จักเราว่าเป็นหมองู พราหมณ์เนสาทจึงกล่าวว่า

---

๑ ปตฺตตนฺติปี ปตตฺตนฺติปี วิวิโธ ปาโจ ฯ

กึ นุ ตุยฺหํ พลํ อตฺถิ กึ สิปฺปํ วิชฺชเต ตว
กิสฺมิ วา ตฺวํ ปรตฺถทฺโธ อุรคํ นาปจฺจายสิ ฯ

เราขอถาม ท่านมีกำลังอะไร มีศิลปศาสตร์อะไร ท่านมั่งมีผลพิเศษในอะไร จึงไม่ยำเกรงนาค อาฬัมพายน์จึงสำแดงกำลังของตนว่า

อรญฺญิกสฺส อิสิโน จิรํ รตฺตํ ตปสฺสิโน
สุปณฺโณ โกสิยสฺสกฺขา วิสฺวชฺชมนุตฺตรํ
ตํ ภาวิตตฺตญฺญตรํ สมฺมนฺตํ ปพฺพตนฺตเร
สกฺกจฺจนฺต อุปฏฺฐาสึ รตฺตนฺทวมตนฺทิโต
โส ตทา ปริจิณฺโณ เม วตฺตวา พฺรหฺมจริยวา
ทิพฺยํ ปาตุกริ มนฺตํ กามสา ภควา มมํ
ตยาหํ มนฺเต ปรตฺถทฺโธ นาหํ ภายามิ โภคินํ
อาจริโย วิสฆาฏานํ อาฬมฺพายโนติ มํ วิทู ฯ

มีฤษีบำเพ็ญตนหนึ่งเป็นโกสิยโคตร ประพฤติตบะอยู่สิ้นเวลานาน ครุฑมาบอกวิชชาหมองูอย่างสูงให้แก่ท่าน เราได้พบฤษีตนนั้นซึ่งนับเข้าในพวกบำเพ็ญใจ อาศัยอยู่ห่างเขา เราจึงอุปฐากโดยความเคารพมิได้เกียจคร้านทุกวันทุกราตรี ท่านผู้มีวัตรพรหมจรรย์และมีบุญครั้นได้สมาคมกับเราก็สอนมนตร์ทิพย์ให้ด้วยความรัก เรามั่งมีผลวิเศษในมนตร์จึงไม่กลัวนาค เราเป็นอาจารย์ของพวกฆ่าวิษ เขาเรียกเราว่าอาฬมพายน

พราหมณ์เนสาทได้ฟังดังนั้นจึงคิดว่า อาฬัมพายน์จะให้แก้วแก่

คนที่ชนาคให้ จำเราจะชพระภูริทัตให้ก็จะได้แก้ว คิดแล้วเมื่อจะปรึกษากับบุตรจึงกล่าวคาถาว่า

คณฺหามฺหเส มณึ ตาต โสมทตฺต วิชานาหิ
มา ทณฺเฑน สร ปตฺต กามสา ปชฺชหามฺหเส ฯ

เอาแก้วสิเจ้าโสมทัต เจ้าใส่ใจไว้ เราไม่ควรจะเอาไม้ปัดสิริอันมาถึงตนให้หลุดไปเสียตามชอบใจ

โสมทัตจึงกล่าวว่า

สกำ นิเวสนำ ปตฺตำ โย ตำ พฺราหฺมณ ปูชยิ
เอวำ กตฺยาณการิสฺส กึ โมหา ทุพฺภิมิจฺฉสิ
สเจ ตฺวำ ธนกาโมสิ ภูริทตฺโต ปทิสฺสติ
ตเมว คนฺตฺวา ยาจสฺสุ พหุำ ทสฺสติ เต ธนำ ฯ

ข้าแต่พ่อ เมื่อพ่อไปถึงที่อยู่ของพระภูริทัต ๆ ก็บูชาพ่อ ทำไมพ่อจึงอยากประทุษร้ายต่อผู้ทำดี เพราะความหลงอย่างนี้ ถ้าพ่ออยากได้ทรัพย์ พระภูริทัตก็คงจักให้ พ่อไปขอท่านเถิด ท่านจักให้มาก ๆ

พราหมณ์เนสาทกล่าวว่า

หตฺถคตำ ปตฺตคตำ นิกฺกิณฺณำ ขาทิตุ วรำ
มา โน สนฺทิฏฺฐิโก อตฺโถ โสมฺหตฺต อุปจฺจคา ฯ

ดูกรเจ้าโสมทัต เราควรกินของสุกซึ่งถึงมือถึงภาชนะแล้ว อย่าให้ประโยชน์ที่เห็นประจักษ์ตาล่วงพ้นเราไปเสียเลย โสมทัตกล่าวว่า

ปจฺจติ นิรเย โฆเร มหิมสฺส อินฺทริยติ

มิตฺตทุพฺภิ หิตจฺจาคี ชีวเร วาปี สุสฺสติ
สเจ ตฺวํ ธนกาโมสิ ภูริทตฺโต ปทิสฺสติ
มญฺเญ อตฺตกตํ เวรํ น จิรํ เวทยิสฺสสิ ฯ

คนประทุษร้ายมิตร สละความเกื้อกูล ย่อมไปไหม้อยู่ในนรก อันแรงร้าย แผ่นดินย่อมคุ้มครองคนนั้นไว้ไม่ได้ หรือเมื่อมีชีวิตอยู่ก็ซูบซีด ถ้าพ่ออยากได้ทรัพย์ พระภูริทัตจักประทานให้ ข้าพเจ้าเข้าใจว่าในไม่ช้า พ่อจักประสพเวรที่ตนทำไว้

พราหมณ์เนสาทกล่าวว่า

มหายญฺญํ ยชิตฺวาน เอวํ สุชฺฌนฺติ พฺราหฺมณา
มหายญฺญํ ยชิสฺสามิ เอวํ โมกฺขาม ปาปกา ฯ

ดูกรเจ้าโสมทัต พราหมณ์ทั้งหลายบูชามหายัญแล้วย่อมบริสุทธิ์ได้ เราจักบูชามหายัญ เราก็จะพ้นจากบาป

โสมทัตกล่าวว่า

หนฺททานิ อปายามิ นาหํ อชฺช ตยา สห
ปทเมกํ น คจฺเฉยฺยํ เอวํ กิพฺพิสฺสการินา ฯ

เอาเถอะ ถ้าอย่างนั้นข้าพเจ้าจะแยกไปเดี๋ยวนี้ วันนี้ข้าพเจ้าก็ไม่อยู่กับพ่อ ไม่เดินทางร่วมพ่อผู้ทำการหยาบอย่างนี้อีกสักก้าวเดียว

เอวญฺจ ปน วตฺวา ครั้นโสมทัตบัณฑิตมาณพกล่าวดังนี้แล้ว และไม่สามารถจะยังบิดาให้เชื่อฟังถ้อยคำของตนได้ จึงประกาศแก่เทวดาทั้งหลายด้วยเสียงอันดังว่า ข้าพเจ้าจักไม่ไปกับคนทำบาปอย่าง

น้อกละ ประกาศแล้วก็หันบิดาไปต่อหน้า เข้าไปถึงป่าหิมพาน แล้วบรรพชาเป็นฤษี ทำอภิญญาและสมาบัติให้เกิดมีได้เสือม ก็ได้ไปเกิดในพรหมโลก

ตมตถ ปกาเสนโต สตฺถา อาห เมื่อสมเด็จพระศาสดาจะประกาศความนั้นจึงตรัสว่า

อิทำ วตฺวาน บีตรำ โสมทตฺโต พหุสฺสุโต

อุชฺฌาเปตฺวาน ภูตานิ ตมฺหา จ่านา อปกฺกมิ ฯ

โสมทัตผู้ได้ยินได้ฟังมากกล่าวกับบิดาและประกาศแก่เทวดาทั้งหลายดังนี้แล้วก็ไปจากที่นั้น

จบโสมทัตกัณฑ์

ข้างพราหมณ์เนสาทคิดเสียว่าโสมทัตจะไปไหนนอกจากเรือนของตน ครั้นเห็นท่าทางอาลัมพายน์ไม่พอใจหน่อยหนึ่งจึงปลอบว่า แน่ะอาลัมพายน์ ท่านอย่าวิตกไปเลย เราจักชูภูริทัตให้ ว่าแล้วก็พาอาลัมพายน์ไปยังที่รักษาอุโบสถแห่งพระยานาค เห็นพระยานาคคู้ขดชนดนอนอยู่ที่ยอดจอมปลวก จึงยืนอยู่ไม่สู้ไกล เหยียดมือออกแล้วกล่าวคาถาว่า

คณฺหาเหตำ มหานาคำ อาหเรตำ มณึ มม

อินฺทโคปกวณฺณาภา ยสฺส โลหิตโก สิโร

กปฺปาสบีจุรสฺเสว เอโส กาโย ปทิสฺสติ[๑]

---

๑ กปฺปาสบีจุราสิว เอโส กายสฺส ทิสฺสติ

วมฺมิกคฺคโต เสติ ตํ ตฺวํ คณฺหาหิ พฺราหฺมณ ฯ

ดูกรพราหมณ์ ท่านจงจับเอานาคใหญ่นั้น จงส่งแก้วนั้นมา ให้เรา รัศมีดังสีแมลงค่อม ศีรษะแดง ตัวคล้ายปุยนุ่นที่แลเห็นนอนอยู่บนจอมปลวกนั้นนั่นแล ท่านจงจับเอาเถิดพราหมณ์

มหาสตฺโต พระมหาสัตว์ลืมเนตรขึ้นแลเห็นพราหมณ์เนสาทจึงคิดว่า เราได้คิดแล้วว่าพราหมณ์คนนี้จะทำอันตรายแก่อุโบสถของเรา เราจึงพาตัวไปนาคพิภพ แต่งตั้งให้มีสมบัติเป็นอันมาก ครั้นให้แก้วก็ไม่ปรารถนารับ บัดนี้กลับไปพาหมองูมาเล่า ถ้าเราโกรธแก่ผู้ประทุษร้ายมิตร ศีลของเราก็จักขาด ก็เราได้อธิษฐานอุโบสถอันประกอบด้วยองค์ ๔ ไว้ก่อนแล้วต้องให้คงที่อยู่ อาลัมพายน์จะตัด จะเผา จะฆ่า จะแทงด้วยเหล็กแหลมก็ตามเถิด เราจะไม่โกรธเขาเลย ถ้าเราจะแลดูเขาด้วยความโกรธ เขาก็จะแหลกเป็นขี้เถ้า ชั่งเถอะ ทุบตีเถอะ ดำริแล้วก็หลับเนตรลงทรงบำเพ็ญอธิษฐานบารมีไว้เป็นเบื้องหน้า ซุกเศียรเข้าไว้ณภายในขนดนอนนิ่งมิได้ดิ้นกาย

จบสีลกัณฑ์

เนสาทพฺราหฺมโณปิ ฝ่ายว่าพราหมณ์เนสาทก็เตือนอาลัมพายน์ว่า เชิญจับนาคนี้และจงส่งแก้วมณีมาให้เราเถิด อาลัมพายน์เห็นนาคแล้วก็ดีใจ มิได้นับถืออะไรในแก้วมณีมีอุปมาดังเส้นหญ้า โยนแก้วไปที่มือเนสาทพร้อมกับร้องว่า เอาไปเถิดพราหมณ์ แก้วมณีก็พลาดจากมือพราหมณ์เนสาทตกลงยังแผ่นดิน พอตกก็จมแผ่น

ดินลงไปยังนาคพิภพ เนสาทพราหมณ์เสื่อมจากฐานะ ๓ ประการ
คือเสื่อมจากแก้วมณี เสื่อมจากมิตรภาพอันมีต่อกันกับพระภูริทัต
เสื่อมจากบุตรของตน ก็ร้องไห้รำพรรณว่า เราหมดที่พึ่งพาอาศัยแล้ว
เพราะเราไม่ทำตามคำของบุตร ร้องไห้พลางทางเดินกลับไปยังเรือน
ของตน

ฝ่ายอาฬมพายน์ก็ทาสริระของตนด้วยทิพยโอสถ และเคี้ยวกิน
เล็กน้อยกับประพรมกายของตนแล้ว ก็ร่ายทิพพมนต์ขยับเข้าไปใกล้
พระมหาสัตว์ จับหางพระโพธิสัตว์กระชากมาแล้วคันศีรษะไว้ให้มั่น งัด
ปากออกแล้วเคี้ยวยาบ้วนลงไปในปากพระมหาสัตว์ พระยานาคผู้มีชาติ
อันสะอาดยิ่งนักยังหลับตากลั้นความโกรธได้ ด้วยกลัวศีลจะขาดทำลาย
ครั้นแล้วอาฬมพายน์กใช้ยาและมนตร์ จับหางพระมหาสัตว์หิ้วให้เศียร
ห้อยลงเบื้องต่ำ เขย่าให้สำรอกอาหารที่มีอยู่แล้ว ให้นอนเหยียดยาวที่
พื้นดิน เหยียบย่ำด้วยเท้าเหมือนคนนวดถั่ว กระดูกเหมือนกับจะแหลก
ออกไป แล้วกลับจับหางหิ้วให้เศียรลงเบื้องต่ำ ฟาดลงกับแผ่นดิน
เหมือนฟาดผ้า พระมหาสัตว์แม้เสวยทุกขเวทนาถึงปานนี้ก็มิได้โกรธ

ตมตฺถ ปกาเสนฺโต สตฺถา อาห เมื่อสมเด็จพระบรมศาสดา
จะประกาศความนั้น จึงตรัสว่า

อโถสเถหิ ทีพฺเพหิ ชปฺปำ มนฺตปทานิ จ
เอวนฺตำ สกฺขิ สณฺฐาตุ กตฺวา ปริตฺตมตฺตโน ฯ

อาฬมพายน์ร่ายมนตร์และใช้ทิพพโอสถ ทำการป้องกันตัวอย่าง

น จึงอาจคุมพระมหาสัตว์ไว้ได้

อาฬัมพายน์ทำพระมหาสัตว์ให้ถอยกำลังอย่างนี้แล้ว จึงถัก กระโปรงด้วยเถาวัลย์ แล้วเอาพระมหาสัตว์ใส่ในนั้น แต่สรีระของพระมหาสัตว์ใหญ่ เข้ากระโปรงไม่ได้ อาฬัมพายน์จึงเอาส้นเท้าถีบพระมหาสัตว์เข้าไป แล้วคอนกระโปรงไปถึงบ้านแห่งหนึ่ง จึงปลดกระโปรงลงวางไว้กลางบ้านร้องบอกว่า ใครจะดูนาครำก็มา ชาวบ้านก็มาประชุมทั้งบ้าน อาฬัมพายน์ก็เรียกว่านาคใหญ่จงออกมา พระมหาสัตว์จึงคิดว่าวันนี้เราควรจะเล่นให้บริษัทร่าเริง เมื่ออาฬัมพายน์ได้ทรัพย์มากจะได้ปล่อยเราไป อาฬัมพายน์จะให้เราทำอย่างไร เราจักทำตาม ขณะนั้น อาฬัมพายน์ก็นำพระมหาสัตว์ออกจากกระโปรงแล้วบอกว่า ใหญ่ พระโพธิสัตว์ก็ทำตัวให้ใหญ่ อาฬัมพายน์บอกให้เล็กและให้ขด ให้คลาย ให้มีพังพานหนึ่ง พังพานสอง-สาม-สี่-ห้า—หก—เจ็ด—แปด—เก้า—สิบ—ยี่สิบ—สามสิบ—สี่สิบ—ห้าสิบ—หกสิบ—เจ็ดสิบ—แปดสิบ—เก้าสิบ—ร้อย ให้สูง ให้ต่ำ ให้เห็นตัว ให้หายตัว ให้เห็นครึ่งตัว ให้สีเขียว, เหลือง, แดง, ขาว, หงสบาท, ให้พ่นเปลวไฟ, พ่นน้ำ. พ่นควัน, ในท่าทางเหล่านี้อาฬัมพายน์บอกให้ทำใด ๆ พระโพธิสัตว์ก็นิรมิตอัตตภาพแสดงท่าทางนั้น ๆ ทุกอย่าง ใครใครได้เห็นพระมหาสัตว์แล้วก็กลั้นน้ำตาไว้ไม่ได้ มนุษย์ทั้งหลายก็พากันให้สิ่งของ มีเงินทองผ้าผ่อนเครื่องประดับเป็นต้น อาฬัมพายน์ได้ทรัพย์ในบ้านนั้นถึงพันโดยอาการอย่างนี้ อันที่จริงเมื่อ

อาฬมพายน์จับพระมหาสัตว์นั้น ได้ว่าไว้แก่พระมหาสัตว์ว่า ถ้าได้ทรัพย์พันหนึ่งแล้วจะปล่อย แต่ครั้นได้ทรัพย์พันหนึ่งแล้วกลับคิดต่อไปว่า ในบ้านเล็กน้อยเรายังได้ทรัพย์ถึงเท่านี้ ถ้าไปในนครเราจักได้ทรัพย์อีกมากมาย ด้วยความโลภทรัพย์จึงมิได้ปล่อยพระมหาสัตว์ อาฬมพายน์ก่อร่างสร้างตนขึ้นได้ในบ้านนั้น แล้วจึงให้ช่างทำกระโปรงแก้วใส่พระมหาสัตว์ ตนก็ขี่ยานเล็กอย่างสบาย พาบริวารทั้งหลายออกจากบ้าน ให้พระมหาสัตว์เล่นไปตามบ้านและนิคมเป็นต้น จนบรรลุถึงนครพาราณสีโดยลำดับ แต่อาฬมพายน์ไม่จัดเข้าตอกกับน้ำผึ้งให้พระยานาคกิน ฆ่าแต่กบให้ พระมหาสัตว์ก็มิได้รับเป็นอาหาร ถึงพระมหาสัตว์จะไม่รับเอาอาหาร เพราะกลัวอาฬมพายน์จะไม่ปล่อยก็ดี อาฬมพายน์ก็ยังให้พระมหาสัตว์เล่นตามบ้านน้อย ๆ ใกล้ประตูนครสี่ด้านเป็นต้น จนสิ้นเวลาไปเดือนหนึ่ง ครั้นถึงวันอุโบสถสิบห้าค่ำ อาฬมพายน์จึงขอให้กราบทูลพระเจ้าพาราณสี ว่าจะให้นาคราชเล่นกลางย พระเจ้าพาราณสีจึงให้ตีกลองร้องประกาศ ให้มหาชนสันนิบาตประชุมกัน ชนทั้งหลายเหล่านั้นก็พากันจัดเตียงเป็นหลั่นขึ้นขึ้นที่หน้าพระลาน

จบอาฬมพายนกัณฑ์

อาฬมฺพายเนน ปน โพธิสตฺตสฺส คหิตทิวเสเยว ก็และในวันที่อาฬมพายน์จับพระมหาสัตว์ไปนั้น นางสมุททชามารดาพระมหาสัตว์ฝันเห็นไปว่า ชายผิวดำตาแดงเอาดาพตัดแขนขวาของนางขาดแล้วนำไป

ทั้ง ๆ เลือด ครั้นนางตื่นขึ้นก็ตกใจกลัวลุกขึ้นคลำแขนขวา จึงรู้ว่าเป็นความฝัน ขณะนั้นนางตริกตรองไปว่าเราฝันร้ายแรงมาก ลูกทั้ง ๔ ของเรา หรือท้าวธตรฐ หรือตัวเรา คงจะเป็นอันตราย แต่นางกำนึงถึงพระมหาสัตว์ยิ่งกว่าผู้อื่น เพราะเหตุใด เพราะเหตุว่าผู้อื่นอยู่ในนาคพิภพแดนของตน แต่พระมหาสัตว์ใฝ่ใจในศีล ไปทำอุโบสถกรรมที่มนุษย์โลก เพราะเหตุนั้น นางสมุททชาจึงทรงรำพึงถึงพระภูริทัตยิ่งกว่าใครว่า หมองูหรือสุบรรณจะจับเอาบุตรของเราไปเสียกระมังหนอ พอเวลาล่วงไปได้กึ่งเดือน นางก็ยิ่งโทมนัสว่า บุตรของเราไม่เคยละเว้นเรากินกึ่งเดือนไปเลย แน่ละ ภัยอย่างหนึ่งจักเกิดขึ้นแก่บุตรของเรา ในระยะเวลาล่วงไปได้เดือนหนึ่ง นางสมุททชาโศกเศร้าหาเวลาขาดน้ำตามิได้ ดวงหฤทัยก็เหือดแห้ง เนตรทั้งซ้ายขวาก็ฟกบวมเบ่งขึ้นมา นางสมุททชานั่งเข้มั่นมองทางที่พระมหาสัตว์จะมาถึง ด้วยรำพึงว่าภูริทัตจักมาเดี๋ยวนี้ ๆ

ในลำดับนั้นสุทัสน์บุตรผู้ใหญ่ของนางสมุททชา เมื่อล่วงไปได้เดือนหนึ่งแล้ว จึงพาบริษัทเป็นอันมากมาเยี่ยมชนกชนนี พักบริษัทอยู่ภายนอกแล้วก็ขึ้นไปบนปราสาทอภิวาทชนนี แล้วก็นั่งอยู่ที่ควรส่วนหนึ่ง นางสมุททชากำลังโศกถึงพระภูริทัตอยู่ ก็มิได้ปราศรัยด้วยสุทัสน์ ๆ จึงคิดว่า มารดาเรามักเมื่อเรามาเฝ้าคราวก่อน ๆ ย่อมยินดีต้อนรับ แต่วันนี้มารดานั่งโทมนัสน้อยใจ เหตุอะไรจะมีเป็นแน่ เมื่อจะถามชนนีจึงกล่าวว่า

4428 ส 294.3184
ว 55246

มมๆ ทิสฺวาน อายนฺตๆ สพฺพกามสมิทฺธินๆ
อินฺทฺริยานิ อหฏฺฐานิ สาวๆ ชาตๆ มุขๆ ตว
ปทุมๆ ยถา หตฺถคตๆ ปาณินา ปริมทฺทิตๆ
สาว ชาต มุข ตุยฺห มม ทสฺวาน เอทส ฯ

ได้เห็นข้าพระองค์ผู้อาจทำความปรารถนาให้สำเร็จมาเฝ้าแล้ว อินทรีย์ของแม่เจ้าก็ยังไม่ผ่องใส พักตรของแม่เจ้าก็เกรียมไหม้ เหมือนดอกบัวตกถึงมือและถูกขยี้ ได้เห็นข้าพระองค์เช่นว่านี้แล้วพักตรของมารดาก็ยังไม่ผ่องใส เมื่อสุทัสน์กล่าวอย่างนี้ นางสมุททชาก็มิได้ปราศรัย สุทัสน์จึงคิดว่า ใครทำให้มารดาโกรธ หรือว่าจะเกิดอันตราย เมื่อจะทูลถามพระมารดา จึงกล่าวว่า

กจฺจิ นุ เต นาภิสฺสสิ กจฺจิ เต อตฺถิ เวทนา
เยน สาวๆ มุขๆ ตุยฺหๆ มมๆ ทิสฺวาน อาคตๆ ฯ

ใครว่าล่วงเกินแม่เจ้าหรือ หรือแม่เจ้ามีทุกขเวทนาอะไร เห็นข้าพระองค์มาเฝ้า พักตรของแม่เจ้าก็ยังไม่ผ่องใส

ครั้งนั้น เมื่อนางสมุททชาจะแจ้งแก่สุทัสน์จึงกล่าวว่า

สุปีนๆ ตาต อทฺทกฺขิ อิโต มาสๆ อโยคตๆ
ทกฺขิณๆ วิย เม พาหๆ เฉตฺวา รุธิรมกฺขิตๆ
ปุริโส อาทาย ปกฺกามิ มม โรทนฺติยา สติ
ยโต สุปีนมทฺทกฺขิ สุทสฺสน วิชานาหิ
ตโต ทิวา วา รตฺตึ วา สุขๆ เม นุปลพฺภติ ฯ

หอสมุดแห่งชาติ NATIONAL LIBRARY

ดูกรพ่อสุทัสน์ แม่ฝันเห็นล่วงมาเดือนหนึ่งแล้วว่า มีชายมาตัดแขนดูเหมือนข้างขวาพาเอาไปทั้ง ๆ เลือด พร้อมกับที่แม่กำลังร้องไห้ ตั้งแต่แม่ฝันเห็นไปแล้ว พ่อสุทัสน์จงรู้เถิดว่า ทุกวันทุกคืนแม่ไม่ได้รับความสุขเลย

เมื่อนางสมุททชาเทวีบอกอย่างนี้แล้วจึงกล่าวว่า ดูกรลูกรักน้องของพ่อหายไปมิได้เห็น ภัยคงมีแก่น้องของพ่อ แล้วนางรำพรรณกล่าวต่อไปว่า

ยํ ปุพฺเพ ปริจริ̆สุ กญฺญา รุจิรวิคฺคหา
เหมชาลปฏิจฺฉนฺนา ภูริทตฺโต น ทิสฺสติ
ยํ ปุพฺเพ ปริจริ̆สุ เนตฺติสวรธาริโน
กณิการาว สมฺผุลฺลา ภูริทตฺโต น ทิสฺสติ
หนฺทานิ คมิสฺสาม ภูริทตฺตนิเวสนํ
ธมฺมฏฺฐ์ สีลสมฺปนฺนํ ปสฺสาม ตว ภาตรํ ฯ

แต่ก่อนนางกัญญาทั้งหลายผู้มีร่างกายอันสะสวย ปกคลุมด้วยตาข่ายทอง[๑] พากันบำเรอผู้ใด ผู้นั้นคือภูริทัต เดี๋ยวนี้หายไปแล้ว เสนาทั้งหลายถืออาวุธอันคมกล้า งามอุปมาดังดอกกรรณิกาอันบาน พากันบำเรอผู้ใด ผู้นั้นคือภูริทัต เดี๋ยวนี้หายไปแล้ว เรามาพากันไปยังนิเวศน์แห่งภูริทัตเดี๋ยวนี้ จะได้ดูน้องของเจ้าผู้ดำรงอยู่ในธรรมและศีล

เอวญฺจ ปน วตฺวา ครั̆นางสมุททชากล่าวอย่างนี้แล้ว

---

๑ เห็นจะหมายถึงพวกคลุมหน้า

จึงไปยังนิเวศน์แห่งพระภูริทัตพร้อมด้วยบริษัทของพระสุทัสน์ และบริษัทของนาง ฝ่ายเหล่าภรรยาของพระมหาสัตว์เมื่อไม่เห็นพระภูริทัตที่จอมปลวกแล้ว ก็คิดเสียว่าจักไปอยู่ในนิเวศน์แห่งมารดาจึงมิได้พากันขวนขวายหา ครั้นทราบว่ามารดาของสามีก็มิได้พบบุตรของตนจึงมาหา ก็พากันออกไปต้อนรับแล้วทูลว่า ข้าแต่พระแม่เจ้า พระราชบุตรของพระแม่เจ้าหายไป นับเวลาได้เดือนหนึ่งถึงวันนี้แล้ว ทูลแล้วต่างคร่ำครวญร่ำพรรณหมอบอยู่แทบเท้าแห่งนางสมุททชา

ตมตฺถ ปกาเสนฺโต สตฺถา อาห สมเด็จพระบรมศาสดาเมื่อจะทรงประกาศความนั้น จึงตรัสว่า

ตญฺจ ทิสฺวาน อายนฺตำ ภูริทตฺตสฺส มาตรำ
พาหา ปคฺคยฺห ปกฺกนฺทุ ภูริทตฺตสฺส ภริยาโย
ปุตฺตนฺเตยฺเย น ชานาม อิโต มาสำ อโธคตำ
มตำ วา ยทิ วา ชีวำ ภูริทตฺตำ ยสสฺสินำ ฯ

เมื่อเห็นพระมารดาภูริทัตมา ภรรยาทั้งหลายแห่งพระภูริทัตต่างยกแขนคร่ำครวญแล้วทูลว่า ข้าแต่พระแม่เจ้า หม่อมฉันไม่ทราบมาเดือนหนึ่งแล้วว่า พระภูริทัตผู้ทรงยศจะสิ้นชีพแล้วหรือดำรงอยู่ประการใด

คาถานี้เป็นคาถาแสดงปริเทวนาของภรรยาพระภูริทัต

ฝ่ายมารดาของพระภูริทัตพร้อมด้วยหญิงสะใภ้ทั้งหลาย ร่ำพรรณมาตามระวางถนนหลวง พาสะใภ้ทั้งปวงขึ้นบนปราสาทพระมหาสัตว์ แลดูที่นั่งที่นอนแล้วก็ร่ำพรรณ อันเป็นพิลาปคาถาว่าดังนี้

สกุณี หตปุตฺตาว สุญฺญํ ทิสฺวา กุลาวกํ
จิรํ ทุกฺเขน ฌายิสฺสํ ภูริทตฺตํ อปสฺสตี
กุรรี หตจฺฉาปา สุญฺญํ ทิสฺวา กุลาวกํ
จิรํ ทุกฺเขน ฌายิสฺสํ ภูริทตฺตํ อปสฺสตี
สา นูน จากวากี่ว ปลฺลสฺมิ อนูทเก
จิรํ ทุกฺเขน ฌายิสฺสํ ภูริทตฺตํ อปสฺสตี
กมฺมารานํ ยถา อุกฺกา อนฺโต ฌายติ โน พหิ
เอวํ ฌายามิ โสเกน ภูริทตฺตํ อปสฺสตี ฯ

เราไม่เห็นเจ้าภูริทัตจักต้องเกรียมกรมระทมทุกข์ตลอดเวลานาน ปานดังนางนกต้องพรากลูกเห็นแต่รังเปล่า เราไม่เห็นเจ้าภูริทัต จักต้องเกรียมกรมระทมทุกข์ตลอดเวลานาน ปานดังนางนกออกต้องพรากลูกเห็นแต่รังเปล่า เราไม่เห็นเจ้าภูริทัตจักต้องเกรียมกรมระทมทุกข์ตลอดเวลานาน ปานดังนางนกจากพรากในเบือกตมอันหมดน้ำ เราไม่เห็นเจ้าภูริทัตจะบอบช้ำหมกไหม้ด้วยความโศก เหมือนเบ้าหลอมโลหะของช่างทอง เกรียมไหม้ในภายในไม่ออกไปภายนอก

เมื่อมารดาพระภูริทัตพิลาปอยู่อย่างนี้ นิเวศน์แห่งพระภูริทัตก็แส้เสียงเป็นอันเดียวกัน ปานดังเสียงคลื่นในท้องสมุทรฉะนั้น แม้สักคนหนึ่งก็ไม่อาจทรงกายอยู่ได้ ทั่วทั้งนิเวศน์เป็นเหมือนป่าไม้รังถูกลมยุคันธวาต

ตมตฺถ ปกาเสนฺโต สตฺถา อาห สมเด็จพระบรมศาสดา เมื่อจะประกาศความนั้น จึงตรัสว่า

สาลาว สมฺปมทฺทิตา มาตุเลน ปมทฺทิตา

เสนฺติ ปุตฺตา จ ทารา จ ภูริทตฺตนิเวสเน ฯ

บุตรและธิดากับชายาทั้งหลาย ในนิเวศน์แห่งพระภูริทัตก็ล้มนอนระเนนระนาด ดุจต้นรังอันลมฟาดพัดลงฉะนั้น

ในกาลครั้งนั้น พี่น้องทั้ง ๒ คืออริฏฐ์และสุโภค ก็พากันมายังที่เฝ้าชนกชนนี ได้ยินเสียงสนั่นไปดังนั้น จึงเข้าไปยังนิเวศน์แห่งพระภูริทัต ช่วยกันปลอบมารดา

ตมตฺถํ ปกาเสนฺโต สตฺถา อาห สมเด็จพระบรมศาสดา เมื่อจะประกาศความนั้น จึงตรัสว่า

อิทำ สุตฺวาน นิคฺโฆสำ ภูริทตฺตนิเวสเน

อริฏฺโฐ จ สุโภโค จ อุปธาวิ๎สุ อนฺตรา

อมฺม อสฺสาส มา โสจิ เอวำ ธมฺมา หิ ปาณิโน

จวนฺติ อุปปชฺชนฺติ เอสาสฺส ปริณามตา ฯ

อริฏฐ์และสุโภคได้ยินเสียงกึกก้องนักพากันวิ่งเข้าไปในระวางนั้น แล้วช่วยกันปลอบมารดาว่า ข้าแต่แม่เจ้า อย่าอัดอั้นตันใจโศกเศร้าไปเลย เพราะว่าสัตว์ทั้งหลายย่อมตายและเกิดขึ้นเป็นธรรมดาอยู่อย่างนี้ นี่เป็นความแปรของโลก นางสมุททชาสดับคำห้ามของโอรสเหล่านั้น จึงกล่าวคาถาว่า

อหำปี ตาต ชานามิ เอวำ ธมฺมา หิ ปาณิโน

โสเกน จ ปเรตสฺมิ ภูริทตฺตำ อปสฺสตี

อชฺช เจ เม อิมํ รตฺติ สุทสฺสน วิชานาหิ
ภูริทตฺตํ อปสฺสตี มญฺเญ เหสฺสามิ ชีวิตํ ฯ

ดูกรพ่อสุทัสน์ ถึงแม่รู้อยู่ว่าสัตว์ทั้งหลายมีความเกิดและตาย อย่างนี้เป็นธรรมดา ก็แต่ว่าเมื่อแม่ไม่เห็นเจ้าภูริทัต ให้กลัดกลุ้มด้วยความโศก พ่อสุทัสน์จงรู้เถิดว่า ถ้าแม่ไม่เห็นเจ้าภูริทัตคืนวันนี้ สำคัญว่าแม่จักมีชีวิตอยู่หรือ บุตรทั้ง ๓ จึงปลอบว่า

อมฺม อสฺสาส มา โสจิ อานยิสฺสาม ภาตรํ
ทิโสทิสํ คมิสฺสาม ภาตุปริเยสนํ จรํ
ปพฺพเต คิริทุคฺเคสุ คาเมสุ นิคเมสุ จ
โอเรน สตฺตรตฺตสฺส ภาตรํ ปสฺส อาคตํ ฯ

ข้าแต่แม่เจ้า จงเบาพระทัยอย่าโศกเศร้าเลย ลูกทั้ง ๓ จักเที่ยวเสาะหาภูริทัตตามทิศน้อยทิศใหญ่ ตามภูเขา ทรอกเขา ตามบ้านและนิคมทั้งหลาย แม่เจ้าจักได้เห็นภูริทัตมาในภายใน ๗ วัน

ต่อนั้น สุทัสน์จึงคิดว่า ถ้าเราทั้ง ๓ ไปด้วยกันก็จะชักช้าควรแยกกันไป ๓ แห่ง คือผู้หนึ่งไปเทวโลก ผู้หนึ่งไปหิมพาน ผู้หนึ่งไปมนุษย์โลก แต่ถ้าให้กาณาริฏฐ์ไปมนุษย์โลก ถ้าไปพบภูริทัตในบ้านและนิคมใด ก็จักเผาบ้านและนิคมนั้นเสียหมด เพราะกาณาริฏฐ์หยาบช้ากล้าแข็งมากไม่ควรให้ไปมนุษย์โลก คิดดังนี้แล้วจึงสั่งกาณาริฏฐ์ว่า เจ้าอริฏฐ์ เจ้าจงไปยังเทวโลก ถ้าว่าเทวดาเขาต้องการฟังธรรม นำภูริทัตไปไว้ในเทวโลกไซร้ เจ้าจงพากลับมา แล้วสั่งสุโภคให้ไปทางหิมพาน

ว่าเจ้าสุโภคจงไปยังหิมพาน เที่ยวค้นหาภูริทัตตามมหานทีทั้ง ๕ แห่ง เป็นต้น พบแล้วจงพามา ส่วนสุทัสน์เองอยากไปมนุษย์โลกแต่มาคิดว่า ถ้าเราจะไปโดยเพศชายหนุ่ม พวกมนุษย์ไม่ใคร่รัก ควรจะไปโดยเพศดาบส เพราะว่าพวกบรรพชิตเป็นที่รักใคร่เจริญใจของพวกมนุษย์ คิดแล้วจึงแปลงเพศเป็นดาบส กราบลามารดาไป

ก็พระภูริทัตนั้นมีนางนาคน้องสาวต่างมารดาอยู่ตนหนึ่งชื่ออัจจิมุขี นางอัจจิมุขีรักพระโพธิสัตว์มาก นางเห็นสุทัสน์จะไปจึงร้องขอว่า ข้าแต่พี่ น้องลำบากใจเหลือเกิน ขอไปกับพี่ด้วย ฯ ไปกับพี่ไม่ได้ดอกเจ้า พี่จะไปโดยเพศบรรพชิต ฯ ข้าแต่พี่ น้องจักกลายเป็นลูกเชียดน้อย นอนไปในชฎาของพี่ ฯ ถ้าเช่นนั้นก็มาเถอะ ฯ นางอัจจิมุขีจึงแปลงเป็นลูกเชียดน้อย นอนไปในชฎาของสุทัสน์ สุทัสน์จึงคิดว่า เราจักต้องตรวจสอบไปตั้งแต่ต้น คิดแล้วถามภรรยาพระภูริทัตถึงที่ ๆ พระภูริทัตไปรักษาอุโบสถ แล้วตรงไปที่นั้นก่อน แลเห็นโลหิตและที่ถากระโปรงเถาวัลลิ์ ตรงที่ ๆ อาลัมพายน์จับพระมหาสัตว์ รู้ชัดว่าหมองูจับภูริทัตไป ก็มีความโศกเกิดขึ้นทันที มีเนตรนองไปด้วยน้ำตา จึงตามรอยอาลัมพายน์ไปจนถึงบ้านที่อาลัมพายน์ให้พระมหาสัตว์เล่นครั้งแรก ก็แวะเข้าไปถามชาวบ้านนั้นว่า มีหมองูเอานาคมีลักษณะอย่างนี้มาเล่นในบ้านนี้บ้างหรือไม่ ฯ อาลัมพายน์เอานาคชะนิดนี้มาเล่นสักเดือนหนึ่งแล้ว ฯ หมองูได้อะไรบ้างไหม ฯ ที่บ้านนี้หมองูได้ทรัพย์ประมาณพันหนึ่ง ฯ เดี๋ยวนี้หมองู

ไปไหน ฯ หมองูไปบ้านโน้น ๆ ฯ สุทัสน์ถามเรื่อยไปตั้งแต่บ้านนั้น จนถึงประตูพระราชฐาน

จบวลาปกณฑ

ตสฺมิ ขเณ ในขณะนั้น อาลัมพายน์อาบน้ำสะศีร์ษะประพรมของหอมนุ่งห่มผ้าเนื้อเกลี้ยงแล้ว ให้คนยกกระโปรงแก้วไปยังประตูพระราชฐาน ประชาชนก็มาประชุมกันเป็นอันมาก ราชอาส์น์ก็จัดไว้พร้อมเสร็จ แต่พระราชายังเสด็จอยู่ข้างในมีรับสั่งออกไปว่าเราจะไปดูอาลัมพายน์จงให้นาคราชเล่นไปก่อนเถิด อาลัมพายน์จึงวางกระโปรงแก้วลงบนเครื่องลาดอันวิจิตร์ เบิดปากกระโปรงแก้วออกแล้วให้สัญญาว่า มหานาคออกมาเถิด เวลานั้นสุทัสน์ก็ไปยืนอยู่ท้ายบริษัททั้งปวง พระมหาสัตว์โผล่เศียรออกแลดูบริษัททั่วไป นาคทั้งหลายย่อมแลดูบริษัทด้วยอาการ ๒ อย่าง เพื่อจะดูอันตรายจากสุบรรณอย่าง ๑ เพื่อจะดูพวกญาติอย่าง ๑ ถ้าเห็นสุบรรณก็กลัวไม่พ้อนรำถ้าเห็นพวกญาติก็อายไม่พ้อนรำ ส่วนพระมหาสัตว์เมื่อแลไปเห็นพี่ชายก็เลื่อยออกจากกระโปรงตรงไปหาทั้งน้ำตา

มหาชนเห็นพระภูริทัตเลื่อยมาก็พากันตกใจวิ่บถอยหลัง ยังยืนอยู่แต่สุทัสน์ผู้เดียว พระภูริทัตไปซบเศียรร้องไห้อยู่ที่หลังบาทแห่งสุทัสน์ ๆ ก็ร้องไห้ พระมหาสัตว์ร้องไห้แล้วก็กลับมาเข้ากระโปรงอาลัมพายน์เข้าใจว่าดาบสถูกนาคกัด คิดจะปลอบ จึงเข้าไปหาสุทัสน์แล้วกล่าวว่า

หตฺถา ปมุตฺโต อุรโค ปาเท เต นิปติ ภูสํ
กจฺจิ นุ ฑํสิโต ตาต มา ภายิ สุขิโต ภว ฯ

นาคหลุดจากมือข้าพเจ้าไปฟุบลงที่เท้าของท่าน มันกัดเอากระมังอย่ากลัวเลยประเดี๋ยวก็สบาย

สุทัสน์ต้องการจะพูดกับอาฬัมพายน์จึงกล่าวว่า

เนว มยฺหํ อยํ นาโค อลํ ทุกฺขาย กายจิ
ยาว อตฺถิ อหิคฺคาโห มยา ภิยฺโย น วิชฺชติ ฯ

นาคตัวนี้มีพิษไม่พอจะทำเราให้ได้รับทุกข์สักนิดเดียว หมองูมีอยู่สักเท่าไร ก็ไม่ดียิ่งไปกว่าเรา

อาฬัมพายน์ไม่รู้ว่าสุทัสน์เป็นใคร ก็โกรธจึงกล่าวว่า

โก นุ พฺราหฺมณวณฺเณน ทตฺโต ปริสมาคโต
อวาหยนฺตุ สุยุทฺเธน สุณาตุ ปริสา มมํ ฯ

คนเซอะอะไรหนอ แต่งเพศเป็นพราหมณ์เข้ามาท้ารบในที่ประชุมชน คนทั้งหลายจงได้ยินไว้

ลำดับนั้นสุทัสน์จึงกล่าวคำพะนันเป็นคาถาว่า

ตุวํ มํ นาเคน อาฬมฺพ อหํ มณฺฑูกฉาปิยา
โหตุ โน อพฺภุตํ ตตฺถ อา สหสฺเสหิ ปญฺจหิ ฯ

แน่ะหมองู ท่านจงต่อสู้เราด้วยนาค เราจักต่อสู้ท่านด้วยลูกเขียดเอาเถิดเรามาพะนันกันด้วยเดิมพัน ๕๐๐๐

อาฬัมพายน์จึงกล่าวตอบว่า

อหมฺหิ วสุมา อฑฺโฒ ตฺวํ ทลิทฺโทสิ มาณว
โก นุ เต ปาฏิโภคตฺถิ อุปชฺฌตญฺจ กิตฺติสํ
อุปชฺฌตญฺจ เม อตฺถิ ปาฏิโภโค จ ตาทิโส
โหตุ โน อพฺภุตํ ตตฺถ อา สหสฺเสหิ ปญฺจหิ ฯ

แน่ะมาณพ ก็เราเป็นคนมีสมบัติมั่งคั่ง ท่านเป็นคนจน ใครจะเป็นคนรับประกันท่าน เดิมพันของท่านชะนิดไหน ส่วนเราเดิมพันก็มีคนประกันก็เหมือนกัน ถ้าตกลงว่าเราพะนันกันด้วยเดิมพัน ๕๐๐๐ สุทัสน์ได้ยินอาฬัมพายน์ว่าก็ไม่กลัวยืนยันว่าเอาเถอะ พะนันกันด้วยทรัพย์ ๕๐๐๐ ว่าแล้วก็ชนไปยังราชนิเวศน์ ไปเฝ้าพระเจ้าพาราณสี ผู้เป็นพระมาตุลแล้วกล่าวคาถาว่า

สุโณหิ เม มหาราช วจนํ ภทฺทมตฺถุ เต
ปญฺจนฺนํ เม สหสฺสานํ ปาฏิโภโค หิ กิตฺติมา ฯ

ข้าแต่มหาบพิตร มหาบพิตรจงทรงฟังคำอาตมภาพ ขอความเจริญจงมีแด่พระองค์ พระองค์ผู้ทรงเกียรติคุณ ขอได้โปรดทรงรับประกันทรัพย์ ๕๐๐๐ ที่เกิด

พระเจ้าพาราณสีทรงพระดำริว่า ดาบสองค์นี้ขอทรัพย์ต่อเรามากเกินไป อะไรกันหนอ จึงตรัสคาถาว่า

เปตฺติกํ วา อิณํ โหติ ยํ วา โหติ สยํ กตํ
กิ ตฺวํ เอวํ พหุ มยฺหํ ธนํ ยาจสิ ตาปส ฯ

ท่านดาบส ท่านมีหนี้ของบิดาหรือหนี้ทำเอง จึงขอทรัพย์ข้าพเจ้ามากมาย

เมื่อพระเจ้าพาราณสีตรัสอย่างนี้ สุทัสสน์จึงกล่าวคาถา ๒ คาถาว่า

อาลมฺพายโน หิ นาเคน มมํ อภิชิคิสฺสติ
อหํ มณิฑุกจฺฉาปิยา ฑิสฺยิสฺสามิ พฺราหฺมณํ
ตํ ตฺวํ ทฏฺฐุ มหาราช อชฺช รฏฺฐา ปิวฑฺฒน
ขคฺคสงฺฆปริพฺยูฬฺโห นิยฺยาหิ อภิทสฺสนํ ฯ

เพราะอาฬมพายน์จะกำจัดอาตมภาพด้วยนาค อาตมภาพจะกำจัดอาฬมพายน์ด้วยลูกเขียด ขอมหาบพิตรผู้บำรุงแคว้นให้เจริญพร้อมด้วยเหล่าทหารดาพ จงเสด็จไปทอดพระเนตรการรบอันน่าดูนั้น

พระเจ้าพาราณสีจึงตรัสว่า ถ้ากระนั้นก็มาไป แล้วเสด็จออกไปพร้อมกับดาบส อาฬมพายน์เห็นพระราชาเสด็จมากับดาบสก็ตกใจกลัวว่า ดาบสนี้ไปเชิญพระราชาออกมา น่าจักเป็นบรรพชิตราชสำนัก เมื่อจะคล้อยตามดาบสจึงกล่าวคาถาว่า

เนว ตํ อติมญฺญามิ สิปฺปวาเทน มาณว
อติมฑฺโตสิ สิปฺเปน อุรคํ นาปจายสิ ฯ

ข้าแต่ดาบส ข้าพเจ้าหาได้ดูหมิ่นท่านโดยทางศิลปศาสตร์ไม่ ท่านทะนงในศิลปศาสตร์มากไปมิได้ย่ำเกรงนาค

สุทัสน์จึงกล่าวคาถา ๒ คาถาว่า

มยำปี นาติมญฺญาม สิปฺปวาเทน พฺราหฺมณ
อวิเสน จ นาเคน ภูสำ วญฺจยเส ชนำ
เอวญฺเจตำ ชโน ชญฺญา ยถา ชานามิ ตำ อหำ
น ตฺวำ ลภสิ อาลมฺพ ถุสมุฏฺฐึ กุโต ธนำ ฯ

ดูกรพราหมณ์ ถึงตัวเราก็มิได้ดูหมิ่นท่านโดยทางศิลปศาสตร์ แต่ว่าท่านเที่ยวล่อลวงประชาชนด้วยนาคอันไม่มีพิษ ถ้าคนอื่นเขารู้ว่านาคของท่านไม่มีพิษเหมือนเรารู้แล้ว แกลบสักกำมือหนึ่งท่านก็จะไม่ได้ ไม่ต้องว่าถึงทรัพย์ ฯ

พอว่าเท่านี้ อาลัมพายน์ก็โกรธสุทัสน์ จึงกล่าวว่า

ชราชิโน ชฏี รุมฺมี ทตฺโต ปริสมาคโต
โย ตฺวำ เอวำ คตำ นาคำ อวิโส อติมญฺญสิ
อาสชฺช โข ตำ ชญฺญาสิ ปุณฺณำ อุคฺคสฺส เตชสา
มญฺเญ ตำ ภสฺมราสึว ชิปฺปเมโส กริสฺสติ ฯ

เธอผู้ปล่อยผมยุ่งนุ่งหนังลากายาสกปรกรุ่มร่าม เซอะเข้ามาในประชุมชน มาดูหมิ่นนาคชะนิดนี้ว่าไม่มีพิษ เข้ามาให้ชิดก็จะรู้ได้ว่านาคตัวนั้นเต็มไปด้วยเดชอย่างนาคที่สูงสุด เราเข้าใจว่านาคนี้จะทำเธอให้แหลกเป็นจิเก้าไปในพริบตาเดียว

ต่อนี้ สุทัสน์จะเยาะเย้ยอาลัมพายน์จึงกล่าวคาถาว่า

สิยา วิสำ สิลุตฺตสฺส ทุฑฺฑุภสฺส สิลาภุโน
เนว โลหิตสีสสฺส วิสำ นาคสฺส วิชฺชติ ฯ

พิษแห่งงูเรือน, งูปลา, และงูเขียว ยังจะมีบ้าง แต่พิษแห่งนาคศีรษะแดง ไม่มีเลยเลยทีเดียว

อาลัมพายน์จึงกล่าวเน้นสุทัสน์ด้วยคาถา ๒ คาถาว่า

สุตเมต อรหต สญฺญตาน ตปสฺสินฺ
อิธ ทานานิ ทตฺวาน สคฺคํ คจฺฉนฺติ ทายกา
ชีวนฺโต เทหิ ทานานิ ยทิ เต อตฺถิ ทาตเว
อยํ นาโค มหิทฺธิโก เตชสี ทุรติกฺกโม
เตน ตํ ฑสยิสฺสามิ โส ตํ ภสฺมํ กริสฺสติ ฯ

ข้าพเจ้าได้ยินคำพระอรหันต์ผู้สำรวมดีมีตบะกล่าวไว้ว่า ทายกให้ทานในโลกนี้แล้วได้ไปสวรรค์ ท่านยังมีชีวิตอยู่จงให้ทานเสียเถิด ถ้ามีสิ่งของที่ควรจะให้ นาคนี้มีฤทธิเดชมากยากที่ใครจะข้ามเกิน เราจะให้กัดท่าน จักทำท่านให้ละเอียดเป็นจี้เถ้า

สุทัสน์จึงกล่าวว่า

มยาเปตํ สุตํ สมฺม สญฺญตานํ ตปสฺสินํ
อิธ ทานานิ ทตฺวาน สคฺคํ คจฺฉนฺติ ทายกา
ตวเมว เทหิ ชีวนฺโต ยทิ เต อตฺถิ ทาตเว
อยํ อจฺจิมุขี นาม ปณฺณา อคฺคสฺส เตชสา
ตาย ตํ ฑสยิสฺสามิ สา ตํ ภสฺมํ กริสฺสติ
ยา ธีตา ธตรฏฺฐสฺส เวมาตา ภคินี มม
สา ฑสตุ อจฺจิมุขี ปุณฺณา อคฺคสฺส เตชสา ฯ

เพื่อนเอ๋ย ถึงตัวเราก็ได้ฟังคำพระอรหันต์ผู้สำรวมดีมีปะกล่าวไว้ว่า ทายกทั้งหลายให้ทานในโลกนี้แล้วจะได้ไปสวรรค์ ท่านแหละจงให้ทานเสียเมื่อยังมีชีวิตอยู่ ถ้ามีสิ่งของที่ควรจะให้ นางอัจจิมุขีเต็มด้วยเดชอย่างนาคชั้นสูงสุด เราจะให้กัดท่าน นางจะทำท่านให้แหลกเป็นจุณเถ้า นางเป็นธิดาท้าวธตรฐ เป็นน้องสาวต่างมารดาของเรา นางอัจจิมุขีซึ่งเราสั่งให้กัดท่าน นางเต็มด้วยเดชอย่างนาคชั้นสูงสุด

ว่าแล้วสุทัสน์ดาบสจึงแบหัตถ์เรียกน้องสาวในท่ามกลางมหาชนว่า แม่อัจจิมุขี จงออกจากหว่างชฎามาอยู่บนฝ่ามือพี่ นางอัจจิมุขีได้ยินเสียงพี่ชายเรียก นางนอนเปล่งเสียงอยู่ในกลีบชฎา ๓ ครั้ง แล้วออกจากกลีบชฎามาเกาะอยู่ที่จะงอยบ่า แล้วโดดต่อลงมายืนอยู่ที่ฝ่ามือสุทัสน์ คายพิษลง ๓ หยด แล้วกลับเข้าไปในกลีบชฎาอีกเล่า สุทัสน์ถือพิษยืนอยู่แล้วเปล่งเสียงดังขึ้น ๓ ครั้งว่า ชนบทนี้จักพินาศเสียแล้วหนอ ๆ ๆ เสียงแห่งสุทัสน์ได้ยินตลอดทั่วเมืองพาราณสีมีประมาณ ๑๒ โยชน์ พระเจ้าพาราณสีได้ทรงฟังจึงตรัสถามว่า ชนบทจักพินาศเพราะอะไร ฯ ข้าแต่มหาบพิตร อาตมภาพไม่แลเห็นที่ ๆ จะหยดพิษนี้ลง ฯ แน่ะดาบส แผ่นดินออกใหญ่ หยดมันลงเถิด

เมื่อสุทัสน์จะปฏิเสธว่า หยดลงไม่ได้ดอก มหาบพิตร์ จึงกล่าวคาถาว่า

ฉมายญฺเจ นิสิญฺจิสฺสํ พฺรหฺมทตฺต วิชานาหิ
ติณลตานิ โอสถฺโย อุสฺสุสฺเสยฺยุ อสฺสยํ ฯ

ถ้าหยดลงในแผ่นดินแล้ว มหาปพิตรจงทราบเถิด ต้นหญ้า ลดาวัลลิและต้นยาทั้งหลาย ต้องเหี่ยวแห้งหมดไม่ต้องสงสัย ฯ ถ้าเช่นนั้นจงขว้างไปบนอากาศเถิด

เมื่อสุทัสน์จะชี้แจงว่า ถึงบนอากาศก็ขว้างขึ้นไปไม่ได้ จึงกล่าวคาถาว่า

อุทฺธญฺเจ ปาตยิสฺสามิ พฺรหฺมทตฺต วิชานาหิ
สตฺตวสฺสานิ ยํ เทโว น วสฺเส น หิมํ ปเต ฯ

ถ้าขว้างขึ้นไปบนอากาศ มหาปพิตรจงทราบเถิด ฝนและหิมะจะไม่ตกถึง ๗ ปี ฯ ถ้าเช่นนั้นก็จงหยดลงในน้ำสิพ่อ

เมื่อสุทัสน์จะชี้แจงว่า ถึงในน้ำก็หยดลงไปไม่ได้ จึงกล่าวคาถาว่า

อุทเก เจ นิสิญฺจิสฺสํ พฺรหฺมทตฺต วิชานาหิ
ยาวนโตทกชา ปาณา มเรยฺยุ มจฉกจฉปา ฯ

ถ้าหยดลงในน้ำ มหาปพิตรจงทรงทราบเถิด สัตว์น้ำทั้งหลายมีเท่าใด ทั้งปลาและเต่าก็จะตายหมด

ต่อนั้นไปพระเจ้าพรหมทัตจึงตรัสว่า แน่ะดาบส ข้าพเจ้าไม่รู้อะไร ท่านจงช่วยหาอุบายที่จะไม่ให้แคว้นของเราฉิบหายด้วยเถิด ฯ ขอถวายพระพร ถ้ากระนั้น จงรับสั่งให้ขุดบ่อ ๓ บ่อเรียงต่อ ๆ กันไปในที่แห่งนี้ พระเจ้าพรหมทัตจึงตรัสสั่งให้ขุดบ่อ สุทัสน์จึงบรรจุบ่อแรกให้เต็มด้วยยาต่าง ๆ บ่อที่ ๒ บรรจุโคมัย (คูถโค) บ่อที่ ๓ ยาทิพย์

แล้วจึงใส่หยดพิษลงในบ่อที่ ๑ ทันใดนั้นก็เกิดควันลุกเป็นเปลวแล้ว เลยลามไปจับเอาบ่อโคมัย แล้วลุกลามต่อไปถึงบ่อยาทิพย์ ไหม้ยาทิพย์หมดแล้วจึงดับ อาลัมพายน์ยืนอยู่ใกล้บ่อ ไอควันพิษฉาบเอาผิวลอกไป กลายเป็นช้เรือนด่าง อาลัมพายน์ตกใจกลัวจึงเปล่งเสียงช้น ๓ ครั้งว่า ข้าพเจ้าจะปล่อยนาคราชละ พระโพธิสัตว์ได้ยินดังนั้น จึงออกจากกระโปรงแก้ว นิรมิตอัตตภาพอันประดับด้วยสรรพาลังการยืนอยู่โดยท่าทางดังเทวราช สุทัสน์และนางอัจจิมุขีก็มายืนเหมือนพระโพธิสัตว์ แล้วสุทัสน์จึงทูลถามพระเจ้าพาราณสีว่า ขอพระราชทาน พระองค์ทรงรู้จักหรือว่าข้าพระองค์ทั้ง ๓ นี้เป็นลูกใคร ฯ ดูกรพ่อ เราไม่รู้จัก ฯ พระองค์ไม่รู้จักข้าพระองค์ทั้ง ๓ ก็ทำเนาเถิด แต่พระองค์ทรงทราบเรื่องที่ยกนางสมุททชาราชธิดาพระเจ้ากาสี ให้แก่ท้าวธตรฐหรือไม่เล่า ฯ เออเรารู้ นางสมุททชาเป็นน้องสาวเรา ฯ ขอพระราชทาน ข้าพระบาททั้ง ๓ นี้เป็นลูกนางสมุททชา พระองค์เป็นพระเจ้าลุงของข้าพระบาททั้ง ๓ พระเจ้าพาราณสีได้ทรงฟังดังนั้น ก็ทรงสวมกอดจุมพิตทั้ง ๓ คน พลางทรงกรรแสงแล้วพาขึ้นปราสาท ทรงทำสักการเป็นอันมากแล้ว ทรงกระทำปฏิสันถารถามพระภูริทัตว่า ดูกรพ่อภูริทัต พ่อมีฤทธิเดชสูงถึงอย่างนี้ ทำไมอาลัมพายน์จึงจับได้ พระภูริทัตจึงทูลเรื่องทั้งปวงโดยพิสดารแล้ว เมื่อจะถวายโอวาทแด่พระเจ้าพาราณสี จึงแสดงราชธรรมแก่พระมาตุลราชโดยนัยอาทิว่า ขอพระราชทาน ทำเนียมพระราชาควรจะดำรงราชโดยข้อกำหนดอย่าง

น ๆ แล้วสุทัสน์จึงทูลว่า ข้าแต่พระเจ้าลุง มารดาของข้าพระองค์ยังไม่พบเจ้าภูริทัต์ยังกลัดกลุ้มอยู่ ข้าพระองค์ไม่อาจอยู่ข้าได้ ๆ ดีละพ่อจงพากันไปก่อนเถิด แต่ว่าลุงอยากจะพบน้องของลุงบ้าง ทำอย่างไรจึงจะได้พบกัน ๆ ข้าแต่พระเจ้าลุง พระเจ้ากาสิกราชผู้เป็นอัยยกาของข้าพระองค์เดียวนี้อยู่ที่ไหนเล่า ๆ ดูกรพ่อ พระเจ้ากาสิกราชนั้นต้องพรากจากน้องสาวของลุงแล้วไม่สามารถจะอยู่เสวยราชสมบัติได้ ได้ละราชสมบัติทรงผนวชเสียแล้ว เสด็จไปอยู่ในไพรสณฑ์แห่งโน้น ๆ ข้าแต่พระเจ้าลุง มารดาของข้าพระองค์ประสงค์จะพบพระเจ้าลุงและพระอัยยกาด้วย ถึงวันโน้น พระองค์จงเสด็จไปยังสำนักพระอัยยกา ข้าพระองค์จักพามารดาไปยังอาศรมพระอัยยกา พระเจ้าลุงจักได้พบมารดาของข้าพระบาทในที่นั้นทีเดียว กำหนดนัดหมายวันคืนแก่พระมาตุลราชแล้ว ทั้ง ๓ ก็ถวายบังคมลาลงจากราชนิเวศน์ พระเจ้าพาราณสีส่งราชภาคิไนย์ไปแล้วก็ทรงพระกรรแสงเสด็จคืนเข้าพระราชนิเวศน์ หลานทั้ง ๓ ก็แทรกแผ่นดินลงไปนาคพิภพ

จบนาคปเวสนกัณฑ์

มหาสตฺเต นาคภวนํ สมฺปตฺเต พอพระมหาสัตว์ถึงนาคพิภเสียงร่ำไรรำพรรณก็เกิดขึ้นพร้อมกัน แต่พระภูริทัตเหน็ดเหนื่อยเพราะเข้าไปอยู่ในกระโปรงถึงเดือนหนึ่งจึงเลยนอนเป็นไข้ มีนาคมาเยี่ยมนับไม่ถ้วน พระภูริทัตต้องเหน็ดเหนื่อยเพราะปราศรัยกับนาคเหล่านั้น ฝ่ายกาณาริฏฐ์ ซึ่งไปตามทางเทวโลก ครั้นไม่พบพระมหาสัตว์ก็กลับมา

ก่อนเพื่อน ญาติมิตร์ของพระมหาสัตว์เห็นว่ากาณาริฏฐ์ดุร้ายหยาบช้า สามารถจะห้ามนาคบริษัทได้ จึงให้กาณาริฏฐ์เป็นผู้เฝ้าประตูที่บรรทมแห่งพระมหาสัตว์

ฝ่ายสุโภคก็เที่ยวค้นไปทั่วหิมพาน แล้วตรวจตราต่อไปตามมหาสมุทร์และแม่น้ำอื่นจนมาถึงแม่น้ำยมุนา

ฝ่ายพราหมณ์เนสาทเห็นอาลัมพายน์เป็นโรคเรื้อนจึงคิดว่าเจ้านี่ทำพระภูริทัตให้ลำบากจึงเกิดเป็นโรคเรื้อน ส่วนเราก็เป็นคนชั่วพระภูริทัตผู้มีคุณแก่เรามากให้อาลัมพายน์ด้วยอยากได้แก้ว บาปกรรมอันนั้นคงจักมาถึงตัวเรา ก่อนหน้าที่บาปจะมาถึง เราจะต้องไปทำพิธีลอยบาปเสียที่ท่าปยาคแม่น้ำยมุนา คิดแล้วก็ไปที่ท่าน้ำปยาคออกวาจาว่าเราได้ทำประทุษร้ายมิตร์ต่อพระภูริทัต เราจักลอยบาปนั้นไปเสีย กล่าวดังนี้แล้วก็ทำพิธีลงน้ำ

ในทันใดนั้น พอสุโภคมาถึงเข้า ได้ยินคำของพราหมณ์เนสาทนั้นจึงคิดว่า ได้ยินว่าตาคนนี้บาปหนา พี่เราให้ยศศักดิ์มันมากมายแล้ว เพราะอยากได้แก้วกลับไปชั่วให้หมองู เอาชีวิตมันเสียเถิด คิดแล้วจึงเอาหางพันตีนพราหมณ์ทั้งสองข้างลากให้จมลงในน้ำ พอจวนจะขาดลมหายใจจึงหย่อนให้หน่อยหนึ่ง พอพราหมณ์โผล่หัวขึ้นได้ก็กลับลากให้จมลงไปอีก ทรมานให้ลำบากอย่างนี้อยู่หลายครั้ง พราหมณ์โผล่หัวขึ้นได้จึงกล่าวคาถาว่า

โลกฺยํ สชฺชนฺตํ อุทกํ ปยาคสฺมิ ปติฏฺฐิตํ

โก มํ อชฺโฌหริ. ภูโต โอคาพฺหํ ยมุนํ นทึ ฯ

น้ำจัดไว้สำหรับโลกมีอยู่ที่ท่าปยาค ภูตผีอะไรมาฉุดเราลงสู่แม่น้ำยมุนาอันลึก

ลำดับนั้น สุโภคได้กล่าวเนื้อความนั้น โดยคาถาว่า

ยเทส โลกาธิปตี ยสสฺสี
พาราณสึ ปกิรหริ สมนฺตโต
ตสฺสาหํ ปุตฺโต อุรคูสภสฺส
สุโภโคต ม พฺราหฺมณ เวทยนฺต ฯ

นาคราชองค์ใดนี้ เป็นอธิบดีในโลกและมียศ เคยมาพันเมืองพาราณสีไว้โดยรอบ เราเป็นลูกของนาคราชผู้ประเสริฐองค์นั้น ดูกรพราหมณ์ นาคทั้งหลายเรียกเราว่าสุโภค

ลำดับนั้น พราหมณ์เนสาทจึงคิดว่า นาคผู้นี้เป็นพี่น้องของพระภริทัต จักไม่ไว้ชีวิตเรา อย่ากระนั้นเลย เราจะยกยอเกียรติคุณของนาคนั้นทั้งมารดาและบิดาของเขา ให้ใจอ่อนแล้วขอชีวิตเราไว้ คิดแล้วจึงกล่าวคาถาว่า

สเจสิ ปุตฺโต อุรคูสภสฺส
กาสีสฺส รญฺโญ อมราธิปสฺส
มเหสกฺโข อณฺณตโร ปิตา เต
มจฺเจสุ มาตา ปน เต อตุลฺยา
น ตาทิโส อรหติ พฺราหฺมณสฺส

ทาสีบี โอหาริตุ มหานุภาโว ฯ

ถ้าท่านเป็นโอรสแห่งนาคราชผู้ประเสริฐ เป็นเจ้าแคว้นกาสี เป็นอธิบดีของอมร บิดาของท่านเป็นคนใหญ่คนโตคนหนึ่ง มารดาของท่านก็ไม่มีใครเสมอในหมู่มนุษย์ ผู้มีอานุภาพมากเช่นท่าน ไม่ควรที่จะทำคนเพียงแต่เป็นทาสของพราหมณ์ให้จมน้ำเลย

ลำดับนั้น สุโภคจึงตอบพราหมณ์ว่า อ้ายพราหมณ์ชั่วร้าย มึงเข้าใจว่าจะหลอกให้กูปล่อยหรือ กูไม่ไว้ชีวิตมึง ว่าแล้วเมื่อจะติแผ่กรรมที่พราหมณ์ทำ จึงกล่าวว่า

รุกฺขํ นิสฺสาย วิชฺฌิตฺวา เอเณยฺยํ ปาตุมาคตํ
โส วิทฺโธ ทูรมาจริ สรเวเคน เสกฺขวา
ตํ ตฺวํ ปติตมทฺทกฺขิ อรญฺญสฺมิ พฺรหาวเน
ส มํสกาชํ อาทาย สายํ นิโครุธมุปาคมิ
สุวสาลิยสฺมุฏฺฐี บีงฺคิยํ สณฺฐิตายุตฺ
โกกิลาภิรุทํ รมฺมํ ธุวํ หริตสทฺทลํ
ตตฺถ เต โส ปาตุรหุ อิทฺธิยา ยสสา ชลํ
มหานุภาโว ภาตา เม กญฺญาหิ ปริวาริโต
โส เตน ปริจิณโณ ตวํ สพฺพกาเมหิ ตปฺปิโต
อทุฏฺฐจิตฺโต ตุวํ ทุพฺภิ ตนฺเต เวรํ อิธาคตํ
ชิปฺปํ คีวํ ปสาเรหิ น เต ทสฺสามิ ชีวิตํ
ภาตุ ปริสรํ เวรํ เฉทยิสฺสามิ เต สิรํ ฯ

มิงแอบต้นไม้ยิงเนื้อซึ่งมาดื่มน้ำ เนื้อถูกยิงเข้าแล้วรู้สึกได้ด้วย กำลังถูกสร จึงวิ่งหนีไปไกล มิงไปพบมันล้มอยู่ในป่าใหญ่ จึงแล่เนื้อหาบมาเวลาเย็นถึงต้นไทร อันเป็นที่อาศัยแซ่ซ้องของนกแขกเต้าและนกสาลิกา ประกอบด้วยย่านและสาขาใบเหลืองอ่อน เป็นที่สโมสรของเหล่านกดุเหว่าร้องอยู่ระงม น่ารื่นรมระเริงใจ พื้นแผ่นดินก็ประกอบไปด้วยหญ้าเขียวอยู่เป็นนิตย์ มิงได้ไปพบพี่ของกูผู้เรืองฤทธิ์และยศศักดิ์พรักพร้อมด้วยนางนาคกัญญา ท่านอุตส่าห์พามิงไปเลี้ยงดูให้อิ่มด้วยสมบัติทุกประการ มิงเป็นคนพาลประทุษร้ายต่อผู้ทำดี เวรนั้นจึงมาถึงตัวมิงในทันใด มิงเหยียดคอออกเร็ว ๆ เถิด กูไม่ให้ชีวิตมิงแล้ว กูระลึกถึงเวรที่มิงทำต่อพี่กู กูจะตัดหัวมิงเสียบัดนี้

พราหมณ์เนสาทจึงคิดต่อไปว่า นาคนี้เห็นจะไม่ให้ชีวิตเราแน่แต่ถึงกระนั้นก็ควรพยายามอะไรต่ออะไรให้พ้นจงได้ จึงกล่าวคาถาต่อไปว่า

อชฺฌายิโก ยาจโยคี อาหุตคฺคิ จ พฺราหฺมโณ
เอเตหิ ตีหิ จาเนหิ อวชฺโฌ ภวติ พฺราหฺมโณ ฯ

พราหมณ์ผู้ทรงเวท ๑ ผู้เลี้ยงชีพในการขอ ๑ ผู้บูชาไฟ ๑ พราหมณ์มีฐาน ๓ ประการนี้ ไม่ควรที่ใคร ๆ จะฆ่า

สุโภคได้ฟังดังนั้น ก็เกิดความสังเวชใจ จึงคิดว่า เราจะพาพราหมณ์นี้ไปยังนาคพิภพ ถามพี่น้องดูจึงจะรู้ได้ คิดแล้วจึงกล่าวคาถา ๒ คาถาว่า

ยํ ปุรํ ธตรฏฺฐสฺส โอคาหฺหิ ยมุนํ นทึ

โชตเต สพฺพโสวณฺณํ คิริมาหจฺจ ยามุนํ
ตตฺถ (เต) ปริสพฺยคฺฆา[1] โสทริยา มม ภาตโร
ยถา เต ตตฺถ วกฺขนฺติ ตถา เหสฺสสิ พฺราหฺมณ ฯ

เมืองของท้าวธตรฐอันอยู่ข้างล่างแม่น้ำยมุนา กับภูเขายามุน[2] จดกัน ล้วนแล้วไปด้วยทองงามรุ่งเรือง ที่เมืองนั้นมีสมาชิกเสือ คือ พี่น้องร่วมท้องของเราอยู่ ถ้าเขาเหล่านั้นว่าอย่างไร มิงจะต้องเป็นอย่างนั้น ว่าดังนี้แล้วสุโภคก็จับคอพราหมณ์เสือกไสไปพลาง ด่าทอบริภาษพลาง จนถึงประตูปราสาทพระโพธิสัตว์

จบสุโภคกัณฑ์

เวลานั้นกาณาริฏฐีนั่งเฝ้าประตูอยู่ เห็นสุโภคพาพราหมณ์เนสาททรมานมาดังนั้น จึงส่วนทางไปบอกว่า แน่ะพี่สุโภค พี่อย่าเบียดเบียนพราหมณ์นั้น เพราะพวกที่ชื่อว่าพราหมณ์ในโลกนี้เป็นบุตรของท้าวมหาพรหม ถ้าท้าวมหาพรหมรู้เข้าก็จักโกรธว่านาคเหล่านเบียดเบียนลูกของท่าน แล้วจะทำนาคพิภพทั้งสิ้นของพวกเราให้พินาศ เพราะว่าพวกที่ชื่อว่าพราหมณ์เป็นผู้ประเสริฐและมีอานุภาพมากในโลก พี่ไม่รู้จักมหานุภาพของพวกพราหมณ์ ตัวเรารู้ เล่ากันมาว่ากาณาริฏฐีนั้นในลำดับชาติที่ล่วงมา ได้เกิดเป็นพราหมณ์บชายัญ เพราะฉะนั้นจึงได้กล่าวอย่างนี้ และด้วยเหตุที่ตนเคยเสวนมาในชาติก่อน จึงมีสันดานฝังอยู่ใน

---

๑ ควรจะเป็น ปุริสพฺยคฺฆา ซึ่งใช้เป็นคุณนามของวีรบุรุษ

๒ ยามุน คือ เขาที่อยู่เนื่องกับแม่น้ำยมุนา อรรถกถาว่าเขาหิมพาน

การบูชายัญ ครั้นกล่าวเช่นนั้นแล้วจึงเรียกสุโภคและนาคบริษัทมาบอกว่า ท่านผู้เจริญทั้งหลายจงมาเถิด เราจักพรรณนาคุณของพราหมณ์ผู้ทำการบูชายัญให้ฟัง กล่าวดังนี้แล้วจึงเริ่มกล่าวพรรณนายัญว่า

อนิตฺตรา อิตรสมปยุตฺตา
ยญฺญา จ เวทา จ สุโภค โลเก
ตทคฺครยุหึ หิ วินินฺทมาโน
ชหาติ วิตฺตญฺจ สตญฺจ ธมฺมํ ฯ

แน่ะพี่สุโภค ยัญและเวททั้งหลายที่พวกพราหมณ์ประกอบชั้นไม่ใช่ของเด็กน้อยในโลก (คือว่าเป็นของเลิศ) ผู้ติยัญและเวทซึ่งไม่ควรติ ชื่อว่าละทิ้งทรัพย์สมบัติและสัปปุริสธรรมเสียโดยแท้

ต่อไปนี้ กาณาริฏฐีจึงถามสุโภคว่า พี่สุโภครู้หรือไม่ว่าโลกนี้ใครสร้าง สุโภคตอบว่าไม่รู้ เมื่อกาณาริฏฐีจะชี้ว่าโลกนี้ท้าวมหาพรหมบู่ของพราหมณ์สร้าง จึงกล่าวคาถาว่า

อชฺเฌนมริยา ปวิึ ชนินฺทา
เวสฺสา กสึ ปาริจริยญฺจ สุทฺทา
อุปาคู ปจฺเจกํ ยถาปเทสึ
กตาหุ เอเต วสินาติ อาหุ ฯ

พวกพราหมณ์ยึดเวท กษัตริย์ยึดแผ่นดิน เวสย์ยึดไถนา (ค้าขาย) สูทย์ยึดการบำเรอ (เป็นอาชีพ) ที่พวกเหล่านั้นยึดสิ่งที่อ้างมาแล้วฉะเพาะอย่างนั้น กล่าวกันว่าพรหมผู้มีอำนาจจัดทำไว้ แล้วกาณาริฏฐีจึง

กล่าวต่อไปว่า พวกที่เรียกกันว่าพราหมณ์มีคุณมากมายอย่างนี้ ๆ ผู้ที่ทำใจให้เลื่อมใสในพวกพราหมณ์แล้วและให้ทาน ไม่ปฏิสนธิในที่อื่นเลย ไปเทวโลกแห่งเดียว กล่าวดังนี้แล้วจึงกล่าวคาถาว่า

ธาตา วิธาตา วรโณ กเวโร
โสโม ยโม จนฺทิมา วายุ สุริโย
เอเตปี ยญฺญ ปุฏฺโล ยชิตฺวา
อชฺฌายิกานฺ อถ สพฺพกาเม
วิกาสิตา จาปสตานิ ปญฺจ
โย อชฺชุโน พลวา ภีมเสโน
สหสฺสพาหุ อสโม ปฐพฺยา
- โสปี ตทา อาทหิ ชาตเวทนฺ ฯ

พรหมผู้สร้างโลก ท้าววรุณ ท้าวกุเวร ท้าวโสม พระยายม พระจันทร พระพาย พระอาทิตย์ ท่านเหล่านี้ล้วนบูชายัญมามาก ๆ แล้ว หรือบูชาของที่ปรารถนาทั้งปวงแก่พราหมณ์ผู้เรียนเวทมาแล้วทั้งนั้น ผู้โกงชนมีกำลังตั้ง ๕๐๐ คัน คือท้าวอรชุนและภีมเสนมีกำลังมากไม่มีใครเสมอในแผ่นดิน ก็ล้วนบูชาไฟมาแต่ก่อนแล้ว

เมื่อกาณาริฏฐ์จะสรรเสริญพวกพราหมณ์ให้ยิ่งขึ้นไป จึงกล่าวคาถาว่า

โย พฺราหฺมเณ โภชยิ ทีฆรตฺตํ
อนฺเนน ปาเนน ยถานุภาวํ

ปสนฺนจิตฺโต อนุโมทมาโน

สุโภค เทวญฺญตโร อโหสิ ฯ

ผู้เลี้ยงพราหมณ์มานานด้วยเข้าและน้ำตามกำลัง มีใจเลื่อมใส อนโมทนาอยู่ ก็ได้ไปเกิดเป็นเทวดาผู้วิเศษแล้ว พึงสุโภค

ลำดับนั้น กาณาริฏฐนาคเมื่อจะนำซึ่งเหตุอื่นมาแสดงให้แจ้งอีกต่อไป จึงกล่าวคาถาว่า

มหาสนำ เทวมโนมวณฺณำ

โย สปฺปินา อสกฺขิ เชตุมคฺคี

โส ยญฺญตตฺตำ วรโต ยชิตฺวา

ทิพฺพำ คตึ มุชตินฺทชฺฌคจฺฉิ ฯ

ผู้ที่สามารถชนะเทวดาคือไฟอันกินมากมีสีไม่ทรามด้วยเนยใสนั้น คือพระเจ้ามุชตินทซึ่งได้บูชายัญอย่างประเสริฐ แล้วได้ไปเกิดในทิพยคติ (อรรถกถาอธิบายความสามารถชนะว่า สามารถทำให้ไฟอิ่ม คือบูชามากนั้นเอง)

เมื่อกาณาริฏฐ์จะประกาศความนั้น[๑] จึงกล่าวคาถานี้ว่า

มหานุภาโว วสฺสสหสฺสชีวี

---

๑ ตรงนี้บาลีว่า ตมตฺถำ ปกาเสนฺโต ชวนให้เห็นว่าเกี่ยวกับเรื่องพระเจ้ามุชตินท แต่เป็นคนละเรื่อง น่าจะกล่าวว่า อปรำ อตฺถำ ปกาเสนฺโต คือประกาศความอื่นต่อไปจึงจะสนิท แต่แก้บาลีไม่ได้จึงปล่อยไป

โย ปพฺพชิ[๓] ทสฺสนีโย อุฬาโร
หิตฺวา อปริยนฺตํ รฏฺฐิ์ สเสนํ
ราชา ทุทีโปปชฺฌคามิ สคฺคํ ฯ

ผู้มีอานุภาพมาก มีอายยืนพันปี มีรปงามยิ่ง ทิ้งแคว้นอันไพบูลย์ที่สุดกับทั้งเสนาออกไปบวชนั้น[๒] คือพระเจ้าทุทีปผู้ได้ไปสวรรค์

เมื่อกาณาริฏฐ์จะแสดงอุทาหรณ์อื่นแก่สุโภคอีก จึงกล่าวว่า

โย สาคโร สาครนฺตํ วิชิตฺวา
ยูปํ สุภํ โสวณฺณมยํ อุฬารํ
อุสฺเสสิ เวสฺสานรมาทหาโน
สุโภค เทวญฺญตโร อโหสิ
ยสฺสานุภาเวน สุโภค คงฺคา
ปวตฺตติ ทธิสนฺนิสินฺนํ สมุทฺทํ
โส โลมปาโท ปริจริยมคฺคี
องฺโค สหสฺสกฺขปุรมชฺฌคจฺฉิ ฯ

พระเจ้าสาครราชผู้ปราบแผ่นดินได้จนจดสมุทร ให้ตั้งเสายัญอันใหญ่ทองคำงามล้วน ในที่ประชุมใหญ่ ในกาลนั้น ท้าวเวสสานรมาทหาโน ได้เป็นเทวญญตโร ในสุโภคเทวโลก ด้วยอานุภาพของท้าวสุโภคนั้น แม่น้ำคงคาจึงไหลไปสู่สมุทร ที่ประชุมใหญ่ ในกาลนั้น พระเจ้าโลมปาทผู้ปราบแผ่นดินได้ จนจดสมุทร ให้ตั้งเสายัญอัน

(๑-๒ รวมทั้งบาลีและแปล) ทั้งสมัยที่ไปบวชไม่จำเป็นต้องเกี่ยวกับการบูชายัญและเลี้ยงพราหมณ์ น่าจะเป็นเรื่องอื่นแทรกมา แต่อรรถกถาเล่าเรื่องว่า เมื่อเป็นพระเจ้าแผ่นดินได้สักการะพราหมณ์อยู่ ๕๐๐ ปี แล้วจึงบวช เห็นจะเพื่อโยงให้เข้ากัน หรือบวชหมายความว่าทำพิธีบูชาไฟด้วย เช่นคาถามหาพนว่า จมฺมวาสี ฉมา เสติ ชาตเวทํ นมสฺสติ นุ่งหนังเสือ นอนเหนือแผ่นดิน ไหว้ไฟ ดังนี้ก็เข้ากันได้

แล้วด้วยทองงามยิ่งบูชาไฟ ก็ได้ไปเกิดเป็นเทวดาผู้วิเศษแล้วพี่สุโภค แน่ะพี่สุโภค ผู้มีอานุภาพสร้างแม่น้ำคงคาและมหาสมุทรอันเป็นที่สั่งสมนมเปรียวนั้น คือท้าวองคโลมบาท บำเรอไฟแล้วได้ไปเกิดในเมืองพระอินทร์

(เรื่องแม่น้ำคงคากับมหาสมุทรจะต้องนำความในอรรถกถามากล่าวไว้ด้วย เพราะเป็นเรื่องที่รู้กันอยู่โดยมาก ว่าแม่น้ำคงคาหรือมหาสมุทรเป็นเรื่องเกี่ยวกับพระเจ้าสาครคือเรื่องตอนบน ดูพระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวในหนังสือบ่อเกิดรามเกียรติ หน้า ๑๖ แต่อรรถกถาชาดกนี้กล่าวไปอย่างหนึ่ง ดังต่อไปนี้

เมื่ออดีตกาล มีพระเจ้าพาราณสีพระองค์หนึ่งทรงพระนามว่าอังคโลมบาท (คือมีขนที่ฝ่าพระบาท) ตรัสถามทางสวรรค์กะพวกพราหมณ์ ๆ ทูลเชิญให้เสด็จไปบำหิมพาน ให้ทรงทำสักการะแก่พราหมณ์และบูชาไฟ พระเจ้าพาราณสีจึงพาแม่โคนมและเหล่าพระมเหษีไปบำหิมพาน ทรงทำตามพราหมณ์ว่า นมสดที่เหลือจากพราหมณ์กินก็เทลงไว้ ๆ จนไหลไปเป็นแม่น้ำคงคา ส่วนที่ขังอยู่ไม่ไหลกลายเป็นนมเปรียวก็เกิดเป็นมหาสมุทร พระเจ้าพาราณสีทรงทำสักการะแก่พวกพราหมณ์ และทรงบำเรอไฟตามวิธีที่พราหมณ์ว่า สันชีพ. แล้วจึงได้ไปสวรรค์ ดังนี้ แต่เรื่องท้าวโลมบาทตามคัมภีร์ทางอินเดียกล่าวแต่ว่าได้เชิญฤษีฤษยศฤงคมาให้ฝนตกเท่านั้น ผู้แปลเรื่องนี้จึงสันนิษฐานว่าคาถากล่าวเรื่อง ๒ ตอนนี้จะไขว้กันมาแต่เดิม คือท้าว

โลมบาทเป็นเรื่องข้างต้น ท้าวสักกเป็นเรื่องข้างปลาย ตกมาตอนอรรถกถาไม่กล้าแก้บาลี จึงเลยอธิบายเข้าหา หรือทางพราหมณ์จะผูกเรื่องพระยาสักกเข้าหาคงคาและมหาสมุทรก็เป็นได้ เพราะรูปศัพท์ให้ท่าเช่นนั้น)

กาณาริฏฐีนำเรื่องที่ล่วงแล้วมาชี้แจงแก่สุโภค แล้วจึงกล่าวคาถาต่อไปว่า

มหิทฺธิโก เทวราช ยสสฺสี
เสนาปติ ติทิเว วาสวสฺส
โส โสมยาเคน มลำ วิหนฺตฺวา
สุโภค เทวญฺญตโร อโหสิ ฯ

เทวดาผู้ประเสริฐมีฤทธิ์มากและมียศ เป็นเสนาบดีแห่งท้าววาสพในไตรทิพย์นั้น เพราะเป็นผู้กำจัดมลทินด้วยโสมยาควิธี (บูชาด้วยวิธีดื่มน้ำโสม) จึงได้ไปเกิดเป็นเทวดาผู้วิเศษนะพี่สุโภค

เมื่อกาณาริฏฐีจะแสดงอุทาหรณ์อื่นแก่สุโภคอีก จึงกล่าวว่า

อการยิ โลกมิมำ ปรญฺจ
ภาคิรถิ หิมวนฺตญฺจ วิชฺฌำ
โย อิทฺธิมา เทวราช ยสสฺสี
โสปี ตทา อาทหิ ชาตเวทำ
มาลาคิริ หิมวา โย จ วิชฺฌา
สุทสฺสโน นิสฺสโภ กากเวรุ

เอเต จ อญฺเญ จ นคา มหนฺตา

จิตฺยา กตา ยญฺญกเรภิ มาหุ ฯ

ผู้ที่สร้างโลกนี้โลกหน้า แม่น้ำภาคีรถี เขาหิมพาน และเขาวิชฌ
นั้น เป็นผู้มีฤทธิ์ เป็นเทวดาประเสริฐ ประกอบด้วยยศ ก็เพราะได้บูชา
ไฟมาแต่กาลก่อน (ผู้สร้างสิ่งเหล่านี้อรรถกถาลงไว้ชัดว่าพระพรหม)

อนึ่ง ภูชามาลาคิรี ภูเขาหิมพาน ภูเขาวิชฌ ภูเขาสุทัสสน ภูเขานิสสภ ภูเขากากเวรุ ภูเขาเหล่านี้ และภูเขาใหญ่อื่น ๆ กล่าวกันว่าพวกพราหมณ์บูชายัญได้ก่อได้ทำขึ้น

(เรื่องสร้างภูเขาอรรถกถากล่าวเป็นคำเล่าว่า ในกาลปางก่อน พระเจ้าพาราณสีตรัสถามทางสวรรค์กะพวกพราหมณ์ ๆ ทูลแนะให้ทรงทำสักการะแก่พราหมณ์ จึงทรงบริจาคทานแก่พวกพราหมณ์ แล้วตรัสถามผู้จัดการทานว่า ในทานของเรายังขาดสิ่งอะไรอยู่บ้างหรือ ครั้นเขาทูลว่าสิ่งอื่นมีพร้อมหมด แต่อาสนะไม่พอแก่พวกพราหมณ์ จึงตรัสสั่งให้ก่ออิฐทำเป็นอาสนะ ที่นอนและตั่งที่พระเจ้าพาราณสีให้ก่อสร้างขึ้นเหล่านั้น เจริญขึ้นด้วยอานุภาพของพราหมณ์ แล้วเลยเกิดเป็นภูเขามาลาคิรีเป็นต้น ภูเขาเหล่านั้นจึงกล่าวกันว่า พวกพราหมณ์ผู้ทำยัญสร้างไว้)

ต่อนี้กาณาริฏฐีจึงกล่าวกับสุโภคอีกว่า พี่สุโภค พี่รู้หรือไม่ว่าเพราะเหตุไรสมุทรนี้จึงเกิดเป็นน้ำเค็มดื่มไม่ได้ ฯ ดูกรอริฏฐี พี่ไม่รู้ ฯ กาณาริฏฐีจึงกล่าวต่อไปว่า พี่ก็รู้แต่จะเบียดเบียนพวกพราหมณ์เท่านั้น

จะรู้จักอะไรอื่นคอยฟังเถิด ว่าแล้วจึงกล่าวคาถาว่า

อชฺฌายิกํ มนฺตคุณูปปนฺนํ
ตปสฺสินํ ยาจโยคิตฺติยาหุ
ตเร สมุทฺทสฺสุทกํ สชฺชนฺต
ตํ สาครชฺโฌหริ เตนเปยฺโย ฯ

พราหมณ์ผู้ทรงเวท รู้มนตร์ มีตะบะ ในโลกนี้ เขาเรียกกันว่าผู้ประกอบอาชีพในทางขอ พราหมณ์นั้นไปเตรียมน้ำอยู่ที่ฝั่งสมุทร สมุทรซัดท่วมเอาไปกินเสีย เพราะเหตุนี้ น้ำในสมุทรจึงดื่มไม่ได้

(อรรถกถาอธิบายต่อว่า พระพรหมรู้เข้าก็โกรธว่า ทะเลฆ่าพราหมณ์ผู้เป็นลูกของตน จึงสาปให้น้ำเค็ม)

แล้วกาณารฏฐกดาวดึงส์ได้กล่าวต่อไปอีกว่า

อายาควตฺถูนิ ปุถู ปถิพฺยา
สงฺวิชฺชนฺติ พฺราหฺมณา วาสวสฺส
ปุริมํ ทิสํ ปจฺฉิมํ ทกฺขิณุตฺตรํ
สงฺวิชฺชมานา ชนยนฺติ เวทํ ฯ

วัตถุที่หมายของการบูชาคือพวกพราหมณ์ที่มีอยู่ในแผ่นดินใหญ่ (คือมนุษย์) ในแผ่นดินท้าวเวสสพ (คือสวรรค์) ในทิศตะวันออก ทิศตะวันตก ทิศใต้และทิศเหนือนั้น ก็มีอยู่สำหรับให้เกิดความรู้ กาณาริฏฐ์ได้สรรเสริญแล้วซึ่งพวกพราหมณ์ ยัญและเวททั้งหลายด้วยคาถา ๑๕ คาถา ดังพรรณนามาฉะนี้

จบยัญญวาทวรรณนา

ตสฺส ตำ กถ สุตฺวา นาคทั้งหลายที่มาเยี่ยมไข้พระมหาสัตว์ ได้ยินคำของกาณาริฏฐ์ก็พลอยถือผิดด้วยคิดว่า กาณาริฏฐ์พูดจริง พระมหาสัตว์นอนไข้อยู่ก็ได้ฟังทั้งหมดแล้ว ยังซ้ำพวกนาคมาทูลเข้าอีก จึงคิดว่า กาณาริฏฐ์สรรเสริญทางผิด เราจะต้องล้างคำของกาณาริฏฐ์เสีย ทำบริษัทให้เห็นถูกต้อง คิดแล้วจึงลุกไปอาบน้ำ ประดับเครื่อง ทรงครบแล้วขึ้นนั่งบนธรรมาสน์ สั่งให้นาคบริษัททั้งปวงประชุมแล้ว เรียกกาณาริฏฐ์มากล่าวว่า เจ้าอริฏฐ์ เจ้าพูดสรรเสริญสิ่งที่เป็นไปไม่ได้ คือ ยัญ เวท และพรามณ์ทั้งหลาย เพราะว่าการบูชายัญด้วยวิธีเวทของพวกพรามณ์ไม่นับว่าเป็นสิ่งที่ประเสริฐ และไม่ใช่ทางสวรรค์ เราจักชี้ข้อเท็จในถ้อยคำของเจ้าเดี๋ยวนี้ เมื่อพระมหาสัตว์จะเริ่มถ้อยคำทำลายยัญ จึงกล่าวว่า

กลิ หิ ธีรานำ กตำ มคานำ
ภวนฺติ เวทชฺฌคตา อริฏฺฐ
มรีจิธมฺมำ อสเมกฺขิตตฺตา
มายาคุณา นาติวหนฺติ ปญฺญำ
เวทา น ตาณาย ภวนฺติรสฺส
มิตฺตทฺทุโน ภูนหุโน นรสฺส
น ตายเต ปริจิณฺโณว อคฺคิ
โทสนฺตรำ มจฺจมนริยกมฺมำ
สพฺพญฺจ มจฺจา สธนา สโภคา

นิบาตชาดก มหานิบาต

อาทิมีตำ ทารุติเณน มิสฺสำ
ทหำ น ตปฺเป อสมตฺถเตโช
โก ตำ สุภิกฺขำ ทิรสญฺญุ กิริยา
ยถาป ชร วปรณามธมฺม
ทธิ ภวิตฺวา นวนีตญฺจ โหติ
เอวำมี อคฺคิ วิปริณามธมฺโม
เตโช สมารุหติ โยคยุตฺโต
น ทิสฺสติ อคฺคิมนุปฺปวิฏโฐ
สุกฺเขสุ กฏเฐสุ นเวสุ จาปี
นามตฺถมาโน อรณีนเรน
นากมฺมุนา ชายติ ชาตเวโท
สเจ หิ อคฺคิ อนฺตรโต วเสยฺย
สุกฺเขสุ กฏเฐสุ นเวสุ จาปี
สพฺพานิ สุสฺเสยฺยุำ วนานิ โลเก
สุกฺขานิ กฏฺฐานิ จ ปชฺชเลยฺยุำ
กโรติ เจ ทารุติเณน ปุญฺญำ
โภชำ นโร ธมฺสิขิ ปตาปวำ
องฺคาริกา โลณกรา จ ภูทา
สรีรทาหาปี กเรยฺยุำ ปุญฺญำ
อถ เจ หิ เอเตปี กโรนฺติ ปุญฺญำ

อชฺเฌนมคฺคิ อิธ ตปฺปยิตฺวา
น โกจิ โลกสฺมิ กโรติ ปุญฺญํ
โภชฺ นโร ธมฺมสีฺ ปตาปวฺ
กถฺ หิ โลกาปจิโต สุมาโน
อมนุญฺญคนฺธ พหูนฺ อกนฺตฺ
ยเทว มจฺจา ปริวชฺชยนฺติ
ตทปฺปสฏฺจ ทิรสญฺญุ ภุญฺเช
สิขิญฺหิ เทเวสุ วทนฺติ เอเก
อาปฺ มิลกฺขู ปน เทวมาหุ
สพฺเพว เอเต วิตถ์ ภณนฺติ
อคฺคิ น เทวญฺญตโร น อาโป
อนินฺทฺริยฺ สนฺตมสญฺญกายฺ
เวสฺสานรฺ กมฺมกรฺ ปชานฺ
ปริจริยมคฺคิ สุคติ กถ์ วชฺเช
ปาปานิ กมฺมานิ จ กุพฺพมาโน
สพฺพาภิภูตาหุ ชีวิกตฺถา
อคฺคิสฺส พฺรหฺมา ปริจาริโกติ
สพฺพานุภาวี จ วสี์ กิมตฺถ์
อนิมฺมิโต นิมฺมิตฺ วนฺทิตสฺส
หาสฺ อนิชฺฌานกฺขมฺ อตจฺฉ์

สกฺการเหตุ ปริกริ์สุ ปุพฺเพ
เต ลาภสกฺกาเร อปาตุภูเต
สนฺธาภิตา ชนฺตุภิ สนฺติธมฺมํ
อชฺเฌนมรยา ปชา ชนนฺทา
เวสฺสา กสิ์ ปาริจริยญฺจ สุทฺทา
อุปาคู ปจฺเจกํ ยถา ปเทสํ
กตาหุ เอเต วสินาติ อาหุ
เอตญฺจ สจฺจํ วจนํ ภเวยฺย
ยถา อิทํ ภาสิตํ พฺราหฺมเณหิ
นาขตฺติโย ชาตุ ลเภถ รชฺชํ
นาพฺราหฺมโณ มนฺตปทานิ สิกฺเข
นาญฺญตฺร เวสฺสา หิ กสิ์ กเรยฺยุ
สุทฺโท น มุญฺเจ ปรเปสนาย
ยสฺมา จ เอตํ วจนํ อภูตํ
มุสาวิเม โอทริยา ภณนฺติ
ตทปฺปปญฺญา อภิสทฺทหนฺติ
ปสฺสนฺติ ตํ ปณฺฑิตา อตฺตนาว
ชิตฺยา หิ เวสฺสานํ พลิ์ หรนฺติ
อาทาย สตฺถานิ หนนฺติ พฺราหฺมณา
ตํ ตาทิสํ สงฺขุภิตํ วิภินฺนํ

กสฺมา พฺรหฺมา น อุชุ์ กโรติ โลกํ
สเจ หิ โส อิสฺสโร สพฺพโลเก
พฺรหฺมา ปหู ภูตปติ์ ปชานํ
กิ์ สพฺพโลกํ วิทหิ์ อลกชิ์
กิ์ สพฺพโลกํ น สุขํ อกาสิ
สเจ หิ โส อิสฺสโร สพฺพโลเก
พฺรหฺมา ปหู ภูตปติ์ ปชานํ
มายา มุสาวชฺชมเทน จาปี
โลกํ อธมฺเมน กิมฑฺฒการิ์
สเจ หิ โส อิสฺสโร สพฺพโลเก
พฺรหฺมา ปหู ภูตปติ์ ปชานํ
อธมฺมิโก ภูตปติ์ อริฏฺโ
ธมฺเม สติ์ โย วิทหิ์ อธมฺมํ
กิ์ฏา ปฏงฺคา อุรคา จ เภงฺคา
หนฺตฺวา กิมิ์ สุชฺฌติ มกฺขิกา จ
เอเต หิ ธมฺมา อนริยรูปา
กมฺโพชกานํ วิตถา พหูนํ ฯ

สงที่เป็นกลของนักปราชญ์ แต่เป็นการงานของคนโง่ ก็คือการเรียนเวทและเจ้าอริฏฐ์ ไตรเพทเป็นเหมือนอาการของพยับแดด เพราะเป็นของเพ่งดูไม่เห็นเสมอไป มีคุณทางเจ้าเล่ห์ ฉุดลากคนมีปัญญาไป

ไม่ได้ ไตรเพทมิได้ป้องกันคนผู้ทำร้ายมิตรและทำหยาบ ไฟที่คนบำเรออยู่นานจะป้องกันคนทำชั่วร้ายและทำเลวก็หาไม่ อนึ่งคนผู้มีทรัพย์สมบัติทั้งหลายจะเอาของทั้งหมดมาตีแผ่คลุกกับฝืนและหญ้าให้ไฟเผาไฟผู้มีฐานไม่มีใครเทียมก็ไม่อิ่ม ใครจะทำไฟซึ่งรู้รสทั้ง ๒ อย่าง (คือเผาไม่เลือกว่าของดีและของชั่ว) ให้กินอิ่มได้ นมสดแปรได้ฉันใด คือแปรเป็นนมเปรี้ยวแล้วเป็นนมข้น ไฟก็แปรได้อย่างนั้น ไฟเกิดได้ก็เพราะเครื่องประกอบ ไม่เคยเห็นไฟเข้าไปอยู่ในไม้แห้งและไม้สด คนสีไฟไม่สีไฟก็ไม่เกิด เมื่อมีใครทำไฟก็เกิดไม่ได้ ก็ถ้าไฟอยู่ข้างในไม้แห้งและไม้สด ป่าในโลกทั้งหมดก็จะแห้ง ไม้แห้งก็จะลุกเป็นไฟ ถ้าว่าคนทำบุญได้ด้วยเอาฝืนและหญ้าให้ไฟกิน พวกเผาถ่าน หุงเกลือ ทำอาหาร เผาศพ ก็เป็นคนทำบุญ เท่ากับพวกพราหมณ์ที่ทำบุญเพราะเลี้ยงไฟอันคู่กับการเรียนมนตร์ในโลกนี้ จึงว่าไม่มีใครในโลกทำบุญได้โดยเอาของให้ไฟกิน เพราะเหตุไรเล่า เพราะไฟเป็นสิ่งที่เขายำเกรงทั้งโลกแล้ว ของที่กลิ้นเหม็นคนทั้งหลายไม่ชอบ ของที่มนุษย์ละเว้นของไม่ประเสริฐ ไฟผู้รับรสทั้งดีและชั่วก็กินได้ คนบางพวกถือไฟเป็นเทวดา แต่พวกมิลักขู[๑] ถือน้ำเป็นเทวดา พวกทั้งหมดนี้พูดผิด ไฟไม่มีอินทรีย์ไม่มีกายที่จะรู้ได้ เป็นเพื่อนของมนุษย์ เป็นกรรมกรของคน ผู้บำเรอไฟจะไปสุคติอย่างไรได้ เมื่อยังทำบาปอยู่ พวกพราหมณ์ที่ต้องการเลี้ยงชีวิตในโลกนี้กล่าวว่า พระพรหมเป็นผู้ครอบงำได้ทั้งหมด

---

๑ พวกที่ถือตนว่าเป็นชาติอารย เรียกพวกอื่นว่า มิลักขู

และว่าพระพรหมบูชาไฟดังนั้น พระพรหมมีอานุภาพมากกว่าอะไรทั้งหมด และมีอำนาจด้วย และไม่มีใครสร้างพระพรหม พระพรหมกลับไปไหว้ไฟที่คนสร้างทำไมกัน นี่เป็นเรื่องที่น่าหัวเราะเยาะ เพ่งเข้าก็เหลวไม่มีจริง พวกพราหมณ์บันขนแต่ก่อน ๆ ก็เพื่อให้เขาบูชาตน เมื่อลาภสักการไม่เกิดก็จัดแจงประดิดประดอแต่งลัทธิว่าเป็นทางระงับด้วยฆ่าสัตว์บูชายัญ (คำว่า)พวกพราหมณ์ยึดการเรียนเวท พวกกษัตริย์ยึดแผ่นดิน เวสยึดการไถนาค้าขาย สูทยึดการบำเรอ (เป็นอาชีพ) ที่พวกเหล่านี้ยึดสิ่งที่อ้างมาแล้วฉะเพาะอย่างนั้น กล่าวกันว่า พรหมผู้มีอำนาจทำไว้ ดังนั้น ถ้าคำนี้จริงเหมือนพราหมณ์ว่า คนที่ไม่ใช่กษัตริย์ก็คงไม่ได้ราชสมบัติเลย คนที่ไม่ใช่พราหมณ์ก็คงไม่ได้ศึกษาเวทมนตร์เลย คนนอกจากเวสก็คงไม่ไถนาเลย พวกสูทก็คงไม่พ้นจากรับใช้เขาเลย เหตุใดคำนี้จึงไม่จริง เหตุเป็นคำเท็จที่พวกหาเลี้ยงท้องบันขน คนไม่มีปัญญาก็หลงเชื่อ แต่พวกนักปราชญ์แลเห็นด้วยตนเอง เพราะพวกกษัตริย์เก็บส่วยจากพวกเวส พวกพราหมณ์ก็ถือศัสตราเที่ยวฆ่าสัตว์ ข้อที่แตกต่างกันเช่นนั้น ทำไมพราหมณ์จึงไม่แก้เสียให้ตรง ถ้าพรหมเป็นอิสสระเป็นประธานเป็นเจ้าชีวิตแห่งชนทั้งหลายทั่วโลก ทำไมไม่จัดโลกทั้งหมดให้ดี ทำไมไม่ทำโลกทั้งหมดให้มีแต่สุข ถ้าพรหมเป็นอิสสระเป็นประธานเป็นเจ้าชีวิตของชนทั้งหลายทั่วโลก ทำไมพระพรหมจึงจัดโลกโดยไม่เป็นธรรม คือมารยาและเจรจาคำเท็จหลงใหลมัวเมา ถ้าพรหมเป็นอิสสระเป็นประธานเป็นเจ้าชีวิตของชน

ทั้งหลายทั่วโลกจริง พรหมก็เป็นเจ้าชีวิตอย่างไม่มีธรรม เพราะทางธรรมมีอยู่แต่กลับไปจัดทางไม่มีธรรม ตักกระแตน บุ้ง งู กบเขียด หนอน แมลงวัน ใครฆ่ามันเสียก็เป็นคนบริสุทธิ ธรรมที่ว่านี้ไม่ใช่รูปของพวกอริย เป็นธรรมผิด ๆ ของพวกกัมโพชทั้งหลาย

เมื่อพระภูริทัตจะชี้ความเท็จของพวกพราหมณ์ จึงกล่าวต่อไปว่า

สเจ หิ โส สุชฺฌติ โย หนาติ
หโตปี โส สคฺคมุเปติ จำนำ
โภวาทิ โภวาทินมารเภยฺยุ๎[1]
เย วาปี เตสำ อภิสทฺทเหยฺยุ
เนว มิคา น ปสุโนปี คาโว
อายาจนฺติ อตฺตวธาย เกจิ
วิปฺผนฺทมานา อธ ชีวิกตฺถา
ยญฺเญสุ ปาเณ ปสุมารภนฺติ[2]
ยูปสฺส เน ปสุพนฺเธ จ พาลา
จิเตฺรหิ วณฺเณหิ มุขำ นยนฺติ
อยนฺเต ยูโป กามทุโห ปรตฺถ
ภวิสฺสติ สสฺสโต สมฺปราเย
สเจ จ ยูเป มณิสำขมุตฺตำ
ธญฺญำ ธนำ รชตำ ชาตรูปำ

---

๑ มารเยยฺยุ๎ อิติปี ฯ ๒ ปสุมาหรนฺติปี ปาโฐ ฯ

สุกฺเขสุ กฏฺเฐสุ นเวสุ จาปี
สเจ ทุเห ติทิเว สพฺพกาเม
เตวิชฺชสงฺฆา ปุถู ยเชยฺยุ
น พราหฺมณา กิญฺจิ น ยาชเยยฺยุ
กุโต จ ยูเป มณิสงฺขมุตฺตํ
ธญฺญํ ธนํ รชตํ ชาตรูปํ
สุกฺเขสุ กฏฺเฐสุ นเวสุ จาปี
กุโต ทุเห ติทิเว สพฺพกาเม
สจฺจา จ ฉุทฺทา จ ปลุทฺธพาลา
จิเตฺรหิ วณฺเณหิ มุขํ นยนฺติ
อาทาย อคฺคฺ มม เทหิ วตฺต
ตโต สุขี โหหิสิ สพฺพกาเม
ตมคฺคิหุตฺตํ สรณํ ปวิสฺส
จิเตฺรหิ วณฺเณหิ มุขํ นยนฺติ
โอโรปยิตฺวา เกสมสฺสุ นขญฺจ
เวเทหิ วิตฺตํ อติคาพฺหยนฺติ
กากา อุลูกว รโห ลภิตฺวา
เอกํ สมานํ พหุกา สเมจฺจ
อนฺนานิ โภตฺวา กุหกา กุหิตฺวา
มุณฺฑํ กริตฺวา ยญฺญปโถสชฺชนฺติ

เอวํ หิ โส วญฺจิโต พฺราหฺมเณหิ
เอกํ สมานํ พหุกา สเมจฺจ
เต โยคโยเคน วิลุมฺปมานา
ทฏฺฐี อทฏฺเฐน ธน หรนฺต
อกาสิยา ราชูหิ วานุสิฏฺฐา
ตทสฺส อาทาย ธนํ หรนฺติ
เต ตาทิสา โจรสมา อสนฺตา
วชฺฌา น หญฺญนฺติ อริฏฺฐี โลเก
อินฺทสฺส พาหารสิ ทกฺขิณาติ.
ยญฺเญสุ ฉินฺทนฺติ ปลาสยฏฺฐิ
ตญฺเจปี สจฺจํ มฆวา ฉินฺนพาหุ
เกนสฺส อินฺโท อสุเร ชินาติ
ตญฺเจว ตุจฺฉํ มฆวา สมงฺคี
หนฺตฺวา อวชฺโฌ ปรโม สุเทโว
มนฺตา อิเม พฺราหฺมณา ตุจฺฉรูปา
สนฺทิฏฺฐิกา วญฺจนา เอสา โลเก
มาลาคิริ หิมวา โย จ วิชฺฌา
สุทสฺสโน นิสฺสโภ กากเวรุ
เอเต จ อญฺเญ จ นคา มหนฺตา
จิตฺยา กตา ยญฺญกเรภิมาหุ

ยถาปการานิ หิ อิฏฺฐกานิ
จิตฺยา กตา ยญฺญกเรภิมาหุ
น ปพฺพตา โหนฺติ ตถาปการา
อญฺญาทิสา อจลา ทฏฺฐุเสลา
น อิฏฺฐกา โหนฺติ สิลา จิเรน
น ตตฺถ สญฺชายติ อโย น โลหํ
ยญฺญญฺจ เอตํ ปริวณฺณยนฺตา
จิตฺยา กตา ยญฺญกเรภิมาหุ
อชฺฌายิกํ มนฺตคุณูปปนฺนํ
ตปสฺสินํ ยาจโยคิ์ติธาหุ
ตเร สมุทฺทสฺสุทกํ สชฺชนฺต
ตํ สาครชฺโฌหริ เตนเปยฺโย
ปโรสหสฺสมฺปี สมนฺตเวเท
มนฺตูปปนฺเน นทิโย วหนฺติ
น เตน พฺยาปนฺนรสูทกานิ
กสฺมา สมุทฺโท อตุโล อเปยฺโย
เยเกจิ ภูปา อิธ ชีวโลเก
โลณูทกา ภูปชเนหิ ชาตา
น พฺราหฺมณชฺโฌหรเณน เตสุ
อาโป อเปยฺโย ทิรสญฺญุราหุ

ปุเร ปุรฏฺจา กา กสฺส ภริยา
มโน มนุสฺสํ อชเนสิ ปุพฺเพ
เตนาปี ธมฺเมน น โกจิ หีโน
เอวมปี โวสฺสคฺควิภงฺคมาห
จณฺฑาลปุตฺโตปี อธิจฺจ เวเท
ภาเสยฺย มนฺเต กุสโล มติมา
น ตสฺส มุทฺธา วิปฺผเลยฺย สตฺตธา
มนฺตา อิเม อตฺถวธาย กตา
วาจา กตา คีทฺธิ กตา คหิตา
ทุมฺโมจยา กาพฺยาปถานุปนฺนา
พาลาน จิตฺตํ วิสเม นิวิฏฺจึ
ตทปฺปปญฺญา อภิสทฺทหนฺติ
สีหสฺส พฺยคฺฆสฺส จ ทีปีโน จ
น วิชฺชติ โปริสยพเลน
มนุสฺสภาโว จ ควฺว เปกฺโข
ชาติ หิ เตสํ อสมา สมานํ
สเจ จ ราชา ปจฺจิ วิชิตฺวา
สชีวา อสฺสวา ปาริสชฺโช
สยเมว โส สตฺตุสงฺฆ วิเชยฺย
ตสฺส ปชา นิจฺจ สุขี ภเวยฺย

ชตฺติยมนฺตา จ ตโย จ เวทา
อตฺเถน เอเต สมกา ภวนฺติ
เตสญฺจ อตฺถํ อวินิจฺฉินิตฺวา
น พชฺฌติ โอฆปถา ฉนนฺ
ชตฺติยมนฺตา จ ตโย จ เวทา
อตฺเถน เอเต สมกา ภวนฺติ
ลาโภ อลาโภ อยโส ยโส จ
สพฺเพว เตสํ จตุนนญฺจ ธมฺมา
ยถาปี อิพฺภา ธนธญฺญเหตุ
กมฺมานิ กาเรนฺติ ปุถู ปชฺพยา
เตวชฺชสมาป ตเถว ลุทฺทา
กมฺมานิ กาเรนฺติ ปุถู ปชฺพยา
อิพฺเภหิ เอเต สมกา ภวนฺติ
นิจฺจุสฺสุกา กามคุเณสุ ยุตฺตา
กมฺมานิ กาเรนฺติ ปุถู ปชฺพยา
ตทปฺปปญฺญา ทิรสญฺญุรา เต ฯ

ถ้าคนบริสุทธิได้ด้วยฆ่าเขา และผู้ถูกฆ่าก็ได้ไปสวรรค์ พราหมณ์ก็คงเริ่มเอาพวกพราหมณ์ หรือพวกที่เชื่อพราหมณ์เข้าบ้าง ไม่มีพวกเนื้อ พวกปสุสัตว์และพวกโค อ้อนวอนให้ฆ่าตนสักพวกหนึ่ง ถ้วนแต่คนรนต้องการมีชีวิตอยู่ในโลกนี้ทั้งนั้น พอเริ่มเอาสัตว์เป็นและ

ปสุสัตว์เข้าสู่ยัญผูกสัตว์กับเสายัญแล้ว เจ้าพวกพาลก็ยืนหน้าพรรณนาต่าง ๆ ว่า เสานี้จะหลั่งของที่ปรารถนาให้แก่ท่านในโลกหน้า จักเป็นของยั่งยืนในโลกหน้า ถ้าว่าในเสายัญ มีแก้ว มีสังข์ มีมุกด์ มีเข้า มีทรัพย์ มีเงิน มีทอง หรือไม้แห้งไม้สดจะพึงหลั่งของที่ปรารถนาให้ในเทวดา พวกที่เรียนไตรเพทเป็นอันมากก็คงจะชวนกันบูชายัญ พวกที่ไม่ใช่พราหมณ์ก็จะไม่ได้บูชายัญเลย เสาที่ไหนจะมีแก้ว มีสังข์ มีมุกด์ มีเข้า มีทรัพย์ มีเงิน มีทอง ไม้สดไม้แห้งที่ไหนจะหลั่งของที่ปรารถนาให้ในเทวดา พวกสำไถย พวกหยาบ พวกโลภหลง ย่อมยืนหน้าพรรณนาต่าง ๆ ให้เอาไฟไปและให้เอาทรัพย์มาให้ตน พวกปลงผมปลงหนวดตัดเล็บย่อมฮุบเอาทรัพย์ของเขาด้วยเวท เหมือนฝูงกาตอมนกเค้า พอกระซบคนโดดคนหนึ่งแล้วกแห่พวกมากัน พวกโกหกกโกหกเอาจนเกลี้ยงแล้วปล่อยเสียในบริเวณที่บูชายัญ เจ้าคนนั้นถูกพราหมณ์หลอกอย่างนี้แล (อนึ่ง) พอเกลี้ยกล่อมคนได้คนหนึ่งแล้ว ก็แห่กันหล่อหลอมด้วยเรื่องที่ไม่แลเห็น ปล้นเอาทรัพย์ที่แลเห็นไปเสีย เหมือนพวกเก็บส่วยซึ่งพระเจ้าแผ่นดินสอนให้เก็บส่วย เก็บเอาทรัพย์ของพระเจ้าแผ่นดินไปเสียหมด พวกพราหมณ์ก็เช่นนั้น ประพฤติเหมือนโจร ไม่เป็นสัตบุรุษ ควรจะฆ่าพราหมณ์เสีย แต่ไม่มีใครฆ่าในโลก อนึ่ง พราหมณ์ตัดเอาไม้ทองหลางมาใช้ในพิธียัญ บอกเขาว่าแขนขวาพระอินทร ถ้าคำนี้จริงพระอินทรก็แขนขาด ทำไมจึงจะชนะพวกอสูรได้ เปล่าทั้งนั้น พระอินทรยังมีแขนพร้อมกำจัดอสูรได้ พระอินทรเป็น

เทวดาอย่างเลิศอย่างดีไม่มีใครฆ่าได้ มนตร์พราหมณ์เหล่านี้เป็นของเหลวเปล่า หลอกกันเล่น ๆ ในโลก ภูเขามาลาคิรี ภูเขาหิมพาน ภูเขาวิชฌ ภูเขาสุทัสสน ภูเขานิสสภ ภูเขากากเวรุ ภูเขาเหล่านี้และภูเขาใหญ่อื่น ๆ ที่กล่าวกันว่าพวกบูชายัญก่อสร้างขึ้นนั้น (เป็นไปไม่ได้) เพราะธรรมชาติของอิฐที่ว่าพวกบูชายัญก่อสร้างนั้น มิใช่ธรรมชาติของภูเขา ภูเขาเป็นอย่างอื่นแลเห็นชัด ๆ ว่าหิน ไม่ใช่อิฐ เป็นหินมานมนาน เหล็กและโลหไม่เกิดในอิฐซะนิดที่พราหมณ์พรรณนาว่าพวกทำยัญก่อสร้างไว้ (อนึ่งที่ว่า) พราหมณ์ผู้เรียนมนตร์ ทรงคุณคือมนตร์มีตะบะ ที่เรียกกันว่าคนเลี้ยงชีพในการขอไปเตรียมอาบน้ำทะเลอยู่ริมฝั่ง ทะเลท่วมเอาพราหมณ์นั้นไป พรหมจึงสาปน้ำไม่ให้ใช้เป็นน้ำดื่มได้ พราหมณ์เรียนเวททรงมนตร์มีกว่าพันที่แม่น้ำพัดเอาไป ทำไมน้ำในแม่น้ำรสจึงไม่เสีย (ยังดื่มได้) ดื่มไม่ได้แต่มหาสมุทรเท่านั้น (อนึ่ง) บ่อทั้งหลายในมนุษยโลกที่คนขุดเกิดน้ำเค็มกิน แต่ไม่ใช่น้ำเค็มเพราะท่วมพราหมณ์ตาย น้ำไม่ใช่ดื่มไม่ได้อย่างที่พวก ๒ ล้นว่า ครั้งดึกดำบรรพ์เมื่อตั้งกัป ใครเป็นเมียใคร (ไม่มีผัวมีเมีย) ใจ (มนุธรรม[๑]) ให้มนุษย์เกิดขึ้นก่อน ใคร ๆ ก็มีธรรมไม่เลวกว่ากัน ท่านมโนให้เกิดมนุษย์นั้น ไม่มีเพศชายเพศหญิง ไม่มีใครดีเลวกว่ากัน ภายหลังเกิดความต้องการเมถุนจึงเกิดเพศเป็นหญิงชาย เป็นบิดามารดา ต่อมาละธรรมเนียมเก่าที่เสมอกันเสีย บัญญัติวรรณขึ้น ๔

---

๑ ความในคาถาตรงนี้ผันเผื่อไป อรรถกถาชยายความไว้ดังนี้ เมื่อ

กล่าวจำแนกเบ็ดช่องไว้ให้อย่างนี้ว่า ถึงถูกคนจัณฑาลก็เรียนเวทสวดมนต์ได้เมื่อฉลาดและมีความคิด หัวไม่ต้องแตก ๗ เสี่ยง มนต์เหล่านี้สร้างไว้สังหารตนเอง สร้างแต่ปาก สร้างยึดถือไว้ด้วยความโลภปล่อยยาก เกิดขึ้นโดยวิถีแห่งกาพย์กลอน ทำใจของคนโง่ให้ผึ่งในทางลุ่ม ๆ ดอน ๆ คนโง่เชื่อเอาจริงจัง ราชสีห์เสือโคร่งและเสือเหลืองยังมีกำลังอย่างถูกผู้ชาย แต่พราหมณ์ไม่มีเสียเลย มนุษยชาติของเขาดูเหมือนโค ไม่มีใครเสมอก็แต่ชาติเท่านั้น สิ่งอื่น ๆ เสมอ ถ้าว่ากษัตริย์อยู่ในชาติที่ชนะแผ่นดินแล้ว กษัตริย์ผู้มีราชเสวก มีม้ามีบริษัทก็คงชนะศัตรูโดยลำพังพระองค์เอง ประชาชนของกษัตริย์คงสบายอยู่เสมอ มนต์ของกษัตริย์และไตรเพทเหล่านี้มีความประสงค์เสมอกัน ถ้าไม่วินิจฉัยก็ไม่รู้ เหมือนทางที่น้ำท่วม (อรรถกถาอธิบายว่า มนต์ของกษัตริย์คือราชศาสตร์ กับเวทของพราหมณ์ มีความหมายอย่างเดียวกัน กล่าวคือแต่งขึ้นตามชอบใจ แล้วใช้เป็นข้อบังคับ ถ้าใครไม่พิจารณาก็ไม่รู้) มนต์ของกษัตริย์และไตรเพท มีความประสงค์เสมอกัน มีลาภไม่มีลาภ มียศไม่มียศ ทั้งหมดนี้เป็นธรรมดาของคนทั้ง ๔ พวก พวกคฤหบดีต้องการทรัพย์และเข้า ใช้คนมาก ๆ ให้ทำการงานในแผ่นดินฉันใด พราหมณ์ก็โลภใช้คนมาก ๆ ให้ทำการงานในแผ่นดินฉันนั้น พวกพราหมณ์ก็เสมอกันกับพวกคฤหบดี กะติ๊อมีกษัตริย์เป็นต้น แบ่งชั้นให้สูงและต่ำโดยกิริยาที่ทำ เมื่อเป็นเช่นนี้ที่ว่าพราหมณ์ประเสริฐกว่าพวกอื่นนั้นไม่จริง

ร้อร้นหมกมุ่นอยู่ในกามคุณเป็นนิจ ใช้คนให้ทำกิจในแผ่นดินมาก ๆ เหมือนกัน เพราะฉะนั้นพวกพราหมณ์จึงชื่อว่าเป็นคน ๒ ถัน หาปัญญามิได้

พระมหาสัตว์ทำลายล้างวาทะของพวกพราหมณ์นั้นเสีย แล้วตั้งวาทะของพระองค์ไว้ด้วยประการฉะนี้ นาคบริษัททั้งปวงได้ฟังธรรมกถาของพระมหาสัตว์ ก็พากันโสมนัสเลื่อมใส พระมหาสัตว์จึงสั่งให้นาคบริษัทนำพราหมณ์เนสาทออกไปเสียจากนาคพิภพ แต่โทษเพียงบริภาษก็มิได้ทำ

จบยัญญเภทกัณฑ์

สาครพฺรหฺมทตฺโตปี ฝ่ายว่าพระเจ้าสาครพรหมทัตมิได้พลาดวันซึ่งนัดไว้ เสด็จไปยังสำนักพระราชบิดาพร้อมด้วยจตุรงคเสนา ส่วนพระบรมโพธิสัตว์ก็ให้เอาเภรีไปตีประกาศว่า เราจะไปเฝ้าเยี่ยมสมเด็จพระเจ้าลุงและพระเจ้าตาของเรา แล้วก็เสด็จขึ้นจากแม่น้ำยมุนาด้วยสิริอันงามเลิศยิ่งใหญ่ มุ่งไปยังอาศรมบทนั้น พี่น้องนอกนั้นกับชนกชนนีก็ตามไปเบื้องหลัง ในขณะนั้น พระเจ้าสาครพรหมทัตทอดพระเนตรเห็นพระมหาสัตว์อันมาด้วยบริษัทเป็นอันมาก ทรงจำไม่ได้ เมื่อจะทูลสอบถามพระราชบิดา จึงทูลว่า

กสฺส เภริ มุทิงฺคา จ สงฺขา ปณวเทณฺฑิมา
ปุรโต ปฏิปนฺนานิ หาสยนฺตา รเถสภ
กสฺส กาญฺจนปฏฺเฏน ปุณฺณา วิชฺชุวณฺณินา

ยุวา กลาปสนฺนทฺโธ โก เอติ สิริยา ชลํ
อุกฺกามุเข ปหฏฺจิ่ว ชทิรงฺคารสนฺนิภํ
มุขํ จารุริวาภาติ โก เอติ สิริยา ชลํ
กสฺส ชมโพนทฺ ฉตฺตํ สสลากฺ มโนรมฺ
อาทิจฺจรสฺมาวรณฺ โก เอติ สิริยา ชลํ
กสฺส องฺคปริคฺคยฺห วาลวิชนิมุตฺตมฺ
อุภโต วรปญฺญสฺส มุทฺธนิ อุปรูปริ
กสฺส เปชุณหตฺถานิ จิตฺรานิ จ มุทูนิ จ
สุวณฺณมณิทณฺฑานิ จรนฺติ อุภโต มุขํ
ชทิรงฺคารวณฺณาภา อุกฺกามุขปหสิตา
กสฺเสเต กุณฺฑลา วคฺคู โสภนฺติ อุภโต มุขํ
กสฺส วาเตน ฉุบีตา สินิทฺธคฺคา มุทู กาพิกา
โสภยนฺติ นลาตนฺตํ นภา วิชฺชุริวุคฺคตา
กสฺส เอตานิ อกฺขีนิ อายตานิ ปุถูนิ จ
โก โสภติ วิสาลกฺโข กสฺเสตํ อุณฺณชํ มุขํ
กสฺเสเต ลปนชาตา สุทฺธา สงฺขรูปมา
ภาสมานสฺส โสภนฺติ ทนฺตา กุปฺปีลสาทิสา
กสฺส ลาชารสสมา หตฺถปาทา สุเข ชิตา
โก โส พิมฺโพฏฺฐสมฺปนฺโน ทิวา สุริโยว โสภติ
หิมจฺจเย หิมวโต พฺรหาสาโลว ปุปฺผิโต

โก โส โอทาตปาวาโร ฆยํ อินฺโทว โสภติ
สุวณฺณบีลกากิณฺณํ มณิทณฺฑวิจิตฺตกํ
โก โส ปริสโมคยฺห อโส ขคฺคํ ปมุญฺจติ
สุวณฺณวิกตา จิตฺรา สุกตา จิตฺรสิพฺพินี
โก โส โอมุญฺจเต ปาทา มโน กตฺวา มเหสิโน ฯ

กระบวนกลอง ตะโพน สังข์ บัณเฑาะว์ และมโหรธึกของใคร มาในเบื้องหน้า ทำความหรรษาให้จอมรถ ท่านผู้ปรากฏด้วยธงสุวรรณ มีพรรณเหมือนสายฟ้า ชันสากำลังหนุ่มกุมแล่งธนู มาอยู่ด้วยสิริอันรุ่งเรืองนั้นเป็นใคร เป็นผู้ทรงพักตร์ผ่องใสเหมือนทองอันสุกอยู่ในปากเบ้า หรือมิฉะนั้นเล่า เหมือนถ่านไม้ตะเคียนอันรุ่งโรจ กั้นฉัตรชมพูนุทอันช่วงโชติมีซี่เป็นทรีนรมใจ มีคนใช้ประคองพัดวาลวิชนีอันสูงทรงอยู่ตรงเศียรของท่านผู้มีบัญญาทั้ง ๒ ข้าง และมีคนถือหางนกยูงอันวิจิตรละอออ่อน ท่อนด้ามแล้วด้วยทองและแก้วมณี จรลีมาข้างหน้าอีก๒คน ท่านนั้นทรงกุณฑลอันกลมเกลี้ยง งามเพียงดังสีถ่านไฟอันผ่องใสอยู่ที่ปากเบ้า อนึ่งเล่าท่านเป็นผู้มีผมต้องลมอยู่ไหว ๆ ปลายสนิทละเอียดดำขำงามจดนลาต โอภาสเหมือนสายอสนีพุ่งขึ้นไปในท้องฟ้า ท่านเป็นผู้มีเนตรซ้ายขวากว้างและใหญ่ มีโอฐแจ่มใสเสมือนกระจกเป็นเงางาม ยามเมื่อเจรจาแลเห็นฟันอันสะอาดเหมือนสีสังข์อันขาวผ่อง มือเท้าทั้ง ๒ งามดังน้ำครั่ง ริมฝีปากก็งามปลั่งดังดวงพระอาทิตย์ งามวิจิตรด้วยเครื่องปกคลุมขาวสะอาด เสมอดังบุบผชาติ

ดอกรังใหญ่ที่เขาหิมาลัยแหล่งจักรวาฬ งามปานดังพระอินทรอันได้ไชยชนะ ท่านเป็นผู้นั่งอยู่ในท่ามกลางบริษัท สอดพระแสงขรรค์คร่ำทองด้ามวิจิตรด้วยจินดา สอดสวมสุวรรณบาทุกาฉลองบาทอันวิจิตรเย็บร้อยเป็นอันดี ท่านผู้นี้เป็นใคร ข้าพเจ้าขอน้อมต่อท่านผู้เป็นใหญ่องค์นั้น

ครั้นพระเจ้าสาครพรหมทัตผู้เป็นโอรสทูลถามอย่างนี้ พระราชฤษีบิดาผู้มีฤทธิได้อภิญญา เมื่อจะบอกว่าผู้ที่มาเหล่านั้น คือนาคลูกท้าวธตรฐเป็นหลานของเจ้า จึงกล่าวคาถาว่า

ธตรฏฺฐสฺส เต นาคา อิทฺธิมนฺโต ยสสฺสิโน
สมุทฺทชาย อุปฺปนฺนา เอเต นาคา มหิทฺธิกา ฯ

ผู้ที่มาเหล่านั้นเป็นนาคที่มีฤทธิมียศ เป็นลูกแห่งท้าวธตรฐ เกิดด้วยนางสมุททชา ล้วนเป็นนาคที่มีฤทธิมาก

เมื่อพระราชฤษีและพระเจ้าสาครพรหมทัต ตรัสอยู่ดังนี้ นาคบริษัททั้งหลายก็มาถึง จึงพากันถวายบังคมบาทพระราชฤษี แล้วก็นั่งอยู่ณะที่อันสมควรส่วนหนึ่ง ๆ ฝ่ายนางสมุททชาก็ถวายบังคมพระราชบิดาและพระเชฏฐภาดาแล้ว ก็ปริเทวนากรรแสงไห้ แล้วก็พานาคบริษัทกลับไปยังนาคพิภพ ฝ่ายพระเจ้าสาครพรหมทัตประทับอยู่ณที่นั้นสองสามวัน จึงถวายบังคมลาขมาพระราชบิดาแล้วก็กลับไปยังนครพาราณสี นางสมุททชาเทวีก็สิ้นชีพอยู่ในนาคพิภพนั้น

ฝ่ายพระโพธิสัตว์ก็รักษาศีลอยู่จนตลอดชีวิต ครั้นสิ้นชนมายุ

แล้ว ก็ได้ดำเนิรไปในทางสวรรค์ด้วยกันกับนาคบริษัท

สตฺถา อิมํ ธมฺมเทสนํ อาหริตฺวา สมเด็จพระบรมศาสดา ทรงนำธรรมเทศนานี้มาแล้วจึงตรัสว่า ดูกรอุบาสกทั้งหลาย โบราณกบัณฑิต เมื่อพระพุทธเจ้ายังมิได้อุบัติขึ้นในโลกนี้ ยังสละนาคสมบัติทำอุโบสถกรรมได้อย่างนี้ ตรัสแล้วจึงทรงประชุมชาดกว่า มารดาบิดาของพระภูริทัตในครั้งนั้นได้มาเป็นสากยมหาราชตระกูล พราหมณ์เนสาทมาเป็นเทวทัต โสมทัตมาเป็นพระอานนท์ นางอัจจิมุขีมาเป็นนางอุบลวัณณา สุทัสน์มาเป็นสารีบุตร สุโภคมาเป็นโมคคัลลานะ กาณาริฏฐ์มาเป็นสุนักขัตตลิจฉวี ภูริทัตมาเป็นเราผู้รู้ชอบด้วยตนเอง

จบภูริทัตชาดก

หอสมุดแห่งชาติ NATIONAL LIBRARY
หอสมุดแห่งชาติสาขานครราชสีมา

หอสมุดแห่งชาติ
เฉลิมพระเกียรติ ร.๙ นครราชสีมา